

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

ŠTEV. 6.

IZDAJAJO IN UREJAJO :

Ivan Prijatelj
(slovstvo in kult. zgod.)

Bogumil Vošnjak
(pravo, družboslovje,
politika)

Karel Ozvald
(filozofija, psihologija,
pedagogika)

Ferdinand Seidl
(prirodoslovje)

Vladimir Knaflič
(politična ekonomija, tehn. ur.)

Albert Kramer.

VSEBINA ŠESTE ŠTEVILKE :

Dr. MATIJA MURKO:	† Karel Štrekelj	Str. 529
Dr. BRANKO DRECHSLER:	Pop Šime Starčević. (Konec)	„ 542
Dr. MILKO BREZIGAR:	Konjunktura, kriza in depresija. (Konec)	„ 554
Dr. FERDO pl. ŠIŠIČ:	Rijeka i riječko pitanje (Konec)	„ 569
Dr. JOSIP AGNELETTO:	Denar	„ 577
Dr. IVAN PRIJATELJ:	Gradivo. Iz življenja kranjskega literata. (Konec)	„ 596
PREGLED:		„ 607

Vprašalnik za „Vedino“ „Anketo o jezikovnem približevanju Jugoslovanov“. — Filozofija: Dr. Ivan Žmavc: O znanstveni uredbi človeške družbe. K. O.: Šestdesetletnica nemškega učenjaka v Gorici. — Sociologija: A. O.: Socialna patologija. — Pedagogika: K. O.: Bistvo izobraževanja in njegov pomen za šolo (K kongresu v München-u). — Politika: A. O.: Dr. Johann Unved, Politik im Lichte der Entwicklungslehre. — Gospodarstvo: Dr. M. Brezigar: Mario Alberti, Il movimento dei prezzi e dei salari i. t. d.; F. V.: Zunanja trgovina Srbije. A. O.: Nemške velefinance. Delniške družbe v Nemčiji. Avstrijske finance. Bráfovo ministrstvo.

Prva številka III. letnika izide tekom prosinca 1913.

„VEDA“ izhaja dvomesečno, obsega letno najmanj 36 pol in stane na leto 8 K (v obrokih primerno), dijakom enkratno 5 K.

Prof. Dr. M. Murko:

† Karel Štrekelj.

Prerano za znanost in naš narod je umrl 7. julija t. l. v Gradcu redni profesor slovanske filologije dr. Karel Štrekelj, še le 53 let star. K večnemu počitku ga je spremilo 10. jul. na pokopališče sv. Lenarta res veliko število vseučiliških profesorjev, mnogo rojakov in akademične mladine, ki se je poslovila z eno naših genljivih žalostink od svojega učitelja in dolgoletnega požrtvovalnega tajnika »Podpornega društva za slovenske visokošolce v Gradcu«.

Ker se pravo kulturno delo pri nas še premalo ceni, se naše občinstvo pač ni dovolj zavedalo, da smo izgubili odličnega in za nas zaslužnega jezikoslovca in izdajatelja slovenskih narodnih pesmi, posebno pa se je v dobi, ko se toliko govori o slovenskem vseučilišču, malo naglašalo, da je legel v grob prvi vseučiliški profesor slovenskega jezika in slovstva, ki je tudi prvi zopet slovenski predaval v istem Gradcu, kjer se je slišala slovenska beseda pri pravnikih v letih 1849.—1853. —

K. Štrekelj se je porodil 24. febr. 1859. na Gorškem, na goriškem Krasu, in pravi Kraševcec je ostal do konca svojih dni. V višje razrede ljudske šole v Gorici je prišel skoro slučajno. Ko je starejši brat Franc že bil pripravljen na pot, da pojde po počitnicah zopet v šolo, vprašali so Karla, ne bi li hotel tudi on iti, ali dolgo se ni mogel ločiti od svojih ljubljenih ovčic. V goriški gimnaziji (1870—1878) je na njega posebno vplival profesor Fr. Levec s svojimi predavanji o slovenskem jeziku in slovstvu; o tem učitelju je govoril vedno s posebnim spoštovanjem, solze pa so mu prihajale v oči, ko se je v mlajših letih spominjal svojega prijatelja pesnika Krilana (Jos. Pagliaruzzi). Zanimanje za narodno govoricu na Krasu in na Beneškem je vzbujal v njem osebno mu znani ruskopoljski slavist Jan Baudouin de Courtenay, ki je pisal v l. 1872. in 1873. svoje »Opazke« v »Sočo«, pozneje

pa učene razprave o narečju v Reziji in v Cirknem. Za Štrekljevo znanstveno delovanje je bilo važno tudi to, da se je v Gorici poleg laščine naučil še furlanščine.

Na Dunaju je študiral od l. 1878. slovansko in klasično filologijo ter primerjajoče jezikoslovje; l. 1884. je dosegel častniški čin profesorje. Med poslednjimi Miklošičevimi učenci je on najbližji učitelju najbolj podoben. Kot gramatik je bil enako stvaren, kratkobeseden, teoretiziranju nenaklonjen in nekoliko konservativen, dasi je zasledoval in obvladal novejši razvitek slovanskega in primerjajočega jezikoslovja, pri naštevanju in tolmačenju staroslovenskih spomenikov se je držal njegove filološke metode, poleg živega jezika narodovega ga je posebno zanimala etimologija in pa vsa ustna književnost. V duhu svojega velikega učitelja je ostal tudi vedno resničen slavist, ki se ni omejeval na svoj jezik. Porabil je vsako priliko, da se je tudi praktično naučil slovanskih jezikov, n. pr. poljščine in maloruščine kot enoletnik v nekem gališkem polku. Pod Miklošičem se je že l. 1886 na Dunaju habilitiral s pisano disertacijo, kar je bilo takrat še mogoče, od njega je tudi dobil neporabljene zbirke slovenskih narodnih besed in pesmi.

V dijaških krogih Štrekelj ni bil v ospredju, ni se dal prisiliti k najnavadnejšemu govoru, pač pa je znal s pretresujočim čustvom zapeti kako narodno pesem, dasi sicer ni bil pevec.

Rano se je lotil peresa, »Ljubljanskemu Zvonu« je bil so-trudnik od njegovega prvega leta. Poročal je v njem največ o literarnih pojavih pri Slovanih, posebno o velikih ruskih pisateljih. Vendar pisateljevanje in dociranje ga ni moglo rediti in tako je odšel nekaj časa kot učitelj v hišo grofice Colloredo-Mannsfeld, vdove po nekdanjem ministru. Z rodbino je prihajal na Češko in tako je imel priliko učiti se tudi češčine. L. 1890. pa se mu je posrečilo, da je postal Cigaletov naslednik v uredništvu slovenske izdaje Državnega Zakonika. Ta važna in nelahka služba, ki mu je prvič omogočila mirno znanstveno delovanje, je odgovarjala njegovim težnjam. Bil je sicer samotar v življenju in znanosti, ali ni hotel biti samo teoretičen slovničar in se omejevat na svoje preiskave med štirimi stenami, njegova želja je bila presajati znanstvene resnice tudi v življenje, čistost in pravilnost našega jezika mu je bila vedno pri srcu. Učil se je rad od prvega in glavnega jezikotvorca, od naroda samega, zaradi tega je zbirjal sam besede med njim in dobival obširne zbirke od

raznih strani; mnogo tega blaga je objavil v razpravah »Iz besednega zaklada narodovega« v Letopisu Matice Slovenske, mnogo pa še se nahaja v njegovi zapuščini. Nove potrebne mu besede je torej iskal najprej med narodom, jemal jih je tudi od drugih Slovanov, ali znal jih je izbirati in našemu jeziku prikrajati, stvarjal jih je pa tudi sam, vendar v duhu slovenskega in drugih slovanskih jezikov. V tem oziru torej Državni Zakonik ni mogel imeti boljšega urednika. Razumem pa tudi, da pravniki niso bili vedno ž njim zadovoljni, ker strogi juridični termini se ne dajo vselej po domače povedati ali opisati, in treba jim je tudi znati njih natančen pomen, ki pa tudi najmarljivejšemu filologu ni vselej pristopen. Ideal urednika Državnega Zakonika bi bil pravnik, ki je ob enem dober pisatelj s filologično izobrazbo, ali pa enak filolog z juridično. O vrednosti Štrekljevih prevodov bi se moglo danes že izreči objektivno strokovnjaško mnenje, za katero se hrani v zapuščini posebno zanimivo gradivo, namreč obilne korekture k civilno-pravdnemu redu od dež. predsednika v p. barona Winklerja.

Štreklja pa je čakala še večja in njegovim zmožnostim primernejša naloga. Slovenski poslanci in Vatroslav Oblak so priborili na graškem vseučilišču novo stolico »za slovansko filologijo s posebnim ozirom na slovenski jezik in književnost.«¹⁾ Ko pa je Oblak umrl pred imenovanjem za izrednega profesorja na to stolico, dobil je vrednega naslednika v K. Štreklju, ki je bil imenovan s cesarskim sklepom z dne 4. oktobra l. 1896 in nastopil svojo službo l. aprila l. 1897. Delokrog mu je bil označen v naslovu, posebno pa se je zahtevalo, da čita vsako leto eno glavno predavanje o slovenskem jeziku in slovstvu v obsegu 3—4 ur na teden, razen tega pa predavanja o drugih predmetih slovanske filologije, kakor o staroslovenščini in o srbsko-hrvaškem jeziku in slovstvu. V tem okvirju je tudi vestno in uspešno deloval kot učenjak in učitelj. O slovenskem jeziku in slovstvu je začel sam predavati slovenski po primeru profesorja za laški jezik in slovstvo ter je svoja predavanja tudi slovenski oznanjal. Njegov položaj v Gradcu pa ni bil prijeten. Prof. Krek ga je sicer sam predložil unico loco, ali sprejel ga je tako nemilostno, da bi bil Štrekelj najrajši na Dunaj nazaj odšel. Rojaka in edina zastopnika

¹⁾ V. Oblak se ni habilitiral za »staro- in novoslovenščino« in tudi Štrekelj ni dobil take stolice. Pr. moj spis V. Oblak, Knezova knjižnica VI. zv. str. 224—227.

slovenske vede v tujem mestu se nista več našla, kar je bilo seveda obema samotarjema v škodo. Ne bi tega omenjal, ako se to ne bi bilo zgodilo še z druge strani in ako se ne bi bil lani v enem naših dnevnikov napadal in poniževal prof. Krek, da se povzdigne prof. Štreklja. Tega pokojnik ni potreboval. Kar pa se tiče prof. Kreka, smem, ker tudi meni ni bil naklonjen, tem bolj priznavati, da se je od raznih strani po nepotrebnem in netaktno žalilo njegovo samoljubje, njegova razdražljivost pa je bila že predvestnica bolezni, na kateri je skoro po svoji vpokojitvi umrl. Posebno pa se mu ne sme kratiti njegovih zaslug: kot prvi profesor slovanske filologije v Gradcu je bil za svoj čas popolnoma mož na svojem mestu in delo, kakoršno je njegova »Einleitung in die slavische Literaturgeschichte«, bi moglo biti v čast vsakemu učenjaku, pod črto še danes ni zastarelo, kajti prinaša natančno bibliografijo vsega, kar se je do leta 1887. pisalo o starih Slovanih, njih kulturi in sedanji ustni književnosti, za svojo dobo pa je imela posebno v prvi izdaji (l. 1874) neizmerno velik vpliv, pod katerim je stala večina slovanskih literarnih zgodovin, posebno pa vse jugoslovanske.

Bridke izkušnje je pretrpel Štreklj, ker dolgo ni dosegel redne profesure, ki si jo je s svojim delom pošteno zaslužil. Povsod v učenem svetu²⁾ in tudi med svojimi graškimi tovariši je vžival spoštovanje, samo v fakulteti so pravičnosti branili pot narodnostni in drugi oziri, ki so se prikrivali z narodnostnim plaščem. Njegova stolica od začetka marsikomu ni bila simpatična zaradi njenega postanka in imena, smatrala se je za potrebno zlo in vsled tega se je naglašalo načelo, da v Gradcu ne more biti dveh rednih stolic za slovansko filologijo, dasi je slavistika na vseh avstrijskih univerzah tako urejena, da je poleg stolice za slovansko filologijo še druga stolica za dotični deželni jezik, n. pr. ima Lvov še poljsko in celo dve za malorusščino, v Černovicah pa nahajamo poleg slavistične in maloruske še celo za 200.000 avstrijskih Rumunov posebno stolico za rumunščino poleg stolice za romansko filologijo. Vendar ti in drugi razlogi pri današnjih razmerah niso obveljali. Dolgi boji so se prvokrat končali s tem, da je fakulteta predložila (26. okt. 1903) za Štreklja osebno doklado 2000 kron, katero mu je ministrstvo

²⁾ Za dopisnega člana ga je izvolila »Společnost národopisného musea českoslovanského« v Pragi (1900), cesarska akademija znanosti v Peterburgu (1902) in kralj. srpska akademija v Beogradu (1910).

dovolilo še le od 1. okt. 1905. Istega leta je postal član izpitne komisije za srednje šole in l. 1906. tudi vodja seminarja za slovansko filologijo. Leta 1907. ga je fakulteta predložila za VI. razred (ali ne za rednega profesorja!) in po tem izrazila tudi željo, naj se ji ohrani, ko ga je bolgarsko naučno ministrstvo pozvalo v Sofijo. Na podlagi vsega tega je Štrekelj pod ministrom Marchetom vendar dobil ordinarijat l. 1908.

Ko se danes oziram na to tudi za me neizmerno težavno dobo, se mi vzbujajo eden svetel spomin: nikoli nisem slišal besede, ki bi kratila njegove znanstvene in učiteljske zasluge ali kaj ugovarjala proti njegovi osebi. Iz »Landsmannprofessur«, za kar se je smatrala izprva njegova stolica, je on s svojim znanjem, vstrajnim delom in značajnostjo ustvaril polnopravno stolico za slovenščino, ker to je po svojem bistvu druga stolica za slovansko filologijo v Gradcu. Ta zasluga se mu ne sme pozabiti in bodi vzgled vsem, ki enako trpijo!

Zalibog Štreklju ni bilo sojeno, da bi še dolgo brez skrbi in zadovoljen deloval za svojo znanost. Za nas je škoda tem večja, ker se je s posebno vnemo vnil k domačim predmetom, katere je nekaj časa stavil bolj na stran, kajti s pričkanjem o slovenskem pravopisu in s podobnimi razpravami se ni mogel uveljaviti pred širokim znanstvenim svetom. Posebno se je lotil dela, ki mu je vedno bilo pred očmi kot zadnji in najvišji cilj, historične slovnice slovenskega jezika. Vsled tega je izkopal in dopolnil tudi svoje stare članke »O Levčevem slovenskem pravopisu in njega kritikah« (1911) in napisal o njem utemeljeno mnenje naučnemu ministru, kateremu ga je bil dolžen kakih deset let, za kar je pa imel poleg imenovanega še tudi druge vzroke. Tudi semkaj spadajočih člankov »O nekaterih pobijanih pravilih slovenske pisave« v »Ljubljanskem Zvonu« pa že ni mogel več dokončati. Bolezen, ki je že več let izpodkapala njegov organizem, je imela za posledico vodenico, ki ga je vrgla v polovici junija preteklega leta na smrtno posteljo. Vstajal je še, ko mu je vsled zdravniške pomoči odleglo, in takrat je urejeval svoje »Slovenske narodne pesmi« in drugo zapuščino. Žalostno je bilo gledati njegovo potrpežljivo prenašano trpljenje, od katerega ga je rešila smrt.

Štrekljevih spisov^{*)} seveda ne morem tukaj vseh naštevati in ocenjevati, omenim samo glavne in njih karakteristiko. Prvič je

^{*)} Gl. njih spisok v Godišnjaku srpske kralj. akademije XXIII (1909), str. 465—469.

stopil Štrekelj v javnost z oceno Šumanove slovenske slovnice za srednje šole v »Ljublj. Zvonu« l. 1885, deloval je torej na znanstvenem polju celih 25 let. Že tukaj je pokazal obširno in temeljito znanje slovanskega in primerjajočega jezikoslovstva. Zanimivo je tudi njegovo pedagoško stališče: rezultatom primerjajočega jezikoznanstva se kakor prirodoznanskim ne sme pot zapirati v šole⁴⁾, seveda naj velja pravilo: Est modus in rebus. — Prvo njegovo samostalno delo pa je bil opis oblikoslovja narečja njegove domačije in sosednih krajev (*Morphologie des Görzer Mittelkartsdialektes*, 1887, v *Sitzungsberichte dunajske akademije znanosti*). Tukaj se ne drži morebiti historične delitve svojega učitelja Miklošiča, ampak izhaja od živega jezika in se posebe ozira na naglas, od katerega je tudi oblikoslovje odvisno. Poleg tega naprednega stališča pa je še treba hvaliti obilnost primerov in dobro razlago raznih oblik in tudi besed. Dalje je objavljaj jezikoslovne, literarno-zgodovinske in narodopisne članke v *Jagičevem Archiv f. slavische Philologie*, od XI. leta), *Lj. Zvonu*, *Letopisu* in *Zborniku Matice Slovenske* in *mariborskem Časopisu za Zgodovino in Narodopisje*, katerega urednik ima zaslugo, da mu je izvabil več izvrstnih člankov. Največjo in tudi najimennitnejšo njegovo razpravo *Zur slavischen Lehnwörterkunde* so prinesle l. 1904. *Denkschriften dunajske akademije znanosti* (*Phil. hist. v knj. L.*). članek *Käser*, *Kosch Klasse*, *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* V. l., člančič *Etymologisches* pa *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*.

Mnogo je nabral Štrekelj slovanskih doneskov iz živega jezika narodovega (LMS 1892, 1894), katere je kolikor mogoče jezikoslovno in tudi stvarno objasnili. Semkaj gre tudi *Prinos* k poznavanju tujih besed v slovenščini (LMS 1896). Razlago marsikatero slovenske tujke pa nahajamo tudi v drugih razpravah, ki se ozirajo na vse slovanske jezike, posebno na zapadne, ki so mu bili najbližji in so največ zajemali iz nemščine, laščine, furlanščine in madžarščine (*Archiv fslPh.* XII, *Denkschriften L.*), marsikaj pa tudi v *Slavische Wortdeutungen* (*Arch.* XXVII) in *Vermischte Beiträge zum slavischen Etymologischen Wörterbuch* (tam XXVIII), kjer se največ bavi s pristinimi slovanskimi besedami. Štrekelj pa je pogledal tudi k našim sosedom, kaj imajo od nas *Furlani* (*Arch.* XIII), *Lahi* (tam XXVI) in *Nemci* (*Zfdwortf.* V.)

⁴⁾ *Lj. Zvon* V, 116. Oblak je bil nasprotnega mnenja; gl. moj spis *V. Oblak* (*Knezova knj. VI*), 216.

posebno štajerski (ČZN. V. in VI.), pri katerih je mnogo več našega blaga, nego bi se moglo misliti; zbiral je tudi gradivo za podobno razpravo o koroški in prski nemščini. Tako je Štrekelj jako obogatil etimologični slovar slovanskih in imenovanih sosednih jezikov, kajti razložil je na stotine domačih in tujih besed popolnoma na novo ali pa je stare razlage popravil, dopolnil in boljše udrdil. Samo razprava *Zur slavischen Lehnwörterkunde* v dunajskih *Denkschriften* šteje 353 člankov in je sploh največja po Miklošičevi *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* in Matzenauerjevi knjigi *Cizi slova ve slovanských řečeh*. Treba pa je vedeti, kako vestno je Štrekelj vsak člančič dolga leta pripravljal, kako je upošteval delo svojih prednikov, študiral historično gramatiko dotičnih jezikov in se brigal tudi za stvarno razlago svojih besed. Posebno pa je pazil na njih dialektične oblike; tako se n. pr. marsikatera slovenska ali srbskohrvaška beseda ne da razložiti iz knjižne laščine, pač pa iz beneškega ali istrskega narečja ali pa iz furlanščine. Enaka je seveda s slovanskimi besedami v sosednih jezikih. Ta metoda, ki je Štreklju prinesla mnogo uspehov, zdi se marsikom samo ob sebi razumljiva, ali ni tako navadna, kajti zahteva mnogo znanja in izučavanja. Sploh se moramo povsod čuditi Štrekljevi obsežni in globoki učenosti, kritičnosti, previdnosti in objektivnosti. Zaradi tega so Štrekljeve etimologije, v katerih imamo vrhunec njegovega znanstvenega delovanja, visoko cenili ne samo slavisti, ampak tudi romanisti kakor Schuchardt, Meyer-Lübke, Cornu, Ive, Gartner, Vollmöller) in germanisti.

Kdor je bil tako podkovan v svoji stroki, mogel se je napotiti tudi na najnevarnejše etimologično polje, na razlago krajevnih imen. Štrekljeve razprave o nekaterih imenih po nemškem (ČZN I) in slovenskem (ČZN III.) Štajerju so naravnost vzorne in zanimive za vsakega človeka. Kdo bi mislil, da je Admont Vodomot (kranjski Udmat!) Aussee Osoje, Fehring Borovnik, Grundelsee kroglo (prvi o je bil nosnik) jezero, Irđning Jelnik itd.? In kako spakedrana so neka slovenska imena pod nemškim vplivom kakor Bučečovci za Volčičevci, Činžat iz Senožet, Zajčki kloster iz Žiče, ali pa pod dialektičnim n. pr. Okoslavci za Volko-, Vukslavci! Da se pa pride do takih resnic, se ne sme seveda več ali manj podobnih imen primerjati na srečo dobro, ampak treba je zasledovati njih pisavo do najstarših časov, znati jezikoslovna pravila in sploh imeti smisel za zgodovinski razvitek dotičnih jezi-

kov. Tako nas učijo n. pr. imena Irdning in Edlach, da so za jela (nem. Tanne) govorili izmrli Slovenci v alpskih deželah jedla, torej imeli severozapadnoslovansko skupino dl, ki še danes živi v Ziljski dolini in spada k posebnostim, katere tvorijo most od slovenščine k češčini.

Štrekljeve razlage naših in sosednih tujk in krajevnih imen so torej važno gradivo za zgodovino naših naselbin v alpskih deželah, za zgodovino stikov z našimi sosedi, za naš kulturni in socialni razvitek. Škoda, da ni Štrekelj sam izvajal sklepov iz svojih bogatih zakladov ter nam n. pr. pokazal, kaj smo prinesli s seboj iz zakarpatske praslovanske domovine, kaj smo sprejeli od sosedov kmalu v sedanjih bivališčih in kaj tekom stoletij, v kake stvarne skupine se dajo zbrati naše tujke itd. Zanimivo je tudi vprašanje, kaj, kdaj in zakaj so Nemci sprejeli od nas.

Vendar tudi Štreklju niso bile etimologije namen za se, on jih ni opiral samo na gramatiko ampak je izvajal iz njih tudi gramatična pravila. Krivično je sklicevati se samo na njegov spis »O Levčevem pravopisu« v dokaz, »dass Štrekelj auch grammatische Fragen nicht ferne lagen⁵⁾«, kajti o tem priča vsaka njegova etimologična razprava. Za primer naj služi samo njegov spis Zur slavischen Lehnwörterkunde, kjer je v kazalu (str. 88—89) zbral svoje obilne prispevke k fonologiji, morfologiji, tematologiji, sintaksi in semasiologiji slovanskih jezikov. Marsikateri učenjak bi iz njegovih opazk o parasitičnem n in m in podobnih pojavih v slovanskih jziki napravil cele razprave, Štrekelj pa jih je vtelnil v svoje etimologije in če je tudi kako tako razpravo napisal, bila je neizmerno kratka (pr. Arch. f. sl. Ph. XXV, 564—569 o izgubi predikativnega instrumentala v slovenščini in srbsčini, in XXVI. 569—570), kar mu je v naših časih v posebno čast. In koliko slovenske slovnice tiči v njegovi vzorni analizi takega drobiža kakor je »Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675« (ČZN. I.)! V obrani Levčevega pravopisa pa nahajamo res cela slovniška poglavja, o samem / pravo monografijo. Njegovemu znanju živih naših govorov in cele zgodovine našega knjižnega jezika, umestnim dokazom iz drugih slovanskih jezikov in iz primerjajočega jezikoznanstva ne more odrekati spoštovanja tudi človek, ki se ž njim ne strinja. Ko bi bili Levčevi nasprotniki in vsi pisatelji, proti katerim se je obračal, na isti višini, bi se ne bilo o našem pravopisu prelivalo toliko črnila zastoni. Sploh pa

⁵⁾ V. Jagić, Archiv f. sl. Ph. XXXIV, 320.

moramo obžalovati, da je pisal tako obširno obrano, jo objavljaj v dnevniku, pred koncem pretrgal in še le po desetih letih posebe izdal. Taka vprašanja spadajo v strokovnjaško pisana mnenja, v strokovnjaške kroge in liste (žalibog nimamo pravih); ker se pa tudi strokovnjaki redko zedinijo, mora biti nekdo, ki nazadnje vsaj za nekaj časa odloči, kaj naj bo usus tyranus, kar je v večini slučajev prav vse eno. Da je to tudi pri nas naloga učne uprave, mi pač ni treba poudarjati. Štrekelj pa bi bil svojim znanstvenim nazorom mnogo bolj pomagal do veljave, ko bi bil napisal toliko zaželeno in potrebno historično slovnico slovenskega jezika, ki bi postala podlaga vsem šolskim. Vendar vsega tega mu ni dopuščala njegova znanstvena poštenost. Mnenje, ki se je od njega zahtevalo od ministrstva, je hotel tudi javno utemeljiti, za slovnico pa ni imel nikoli dovolj priprav iz svojih in drugih rok.

Vsled prevelike Štrekljeve natančnosti njegova slovenska slovnica, ki se nam je obetala za »Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher«, katero izdajata A. Leskien in E. Berneker v založbi Carla Winter-a v Heidelbergu, in za »Enciklopedijo slavjanskej filologiji«, ki jo izdaja ruska akademija pod uredništvom V. Jagića, ni prišla na svetlo in tudi ni dovršena. V resnici je Štrekelj še ni pisal niti za eno niti za drugo zbirko, pač pa so se našli v njegovi zapuščini obširni odlomki slovenski pisane slovnice, ki je tudi po svoji vsebini in obliki gotovo bila namenjena njegovim dijakom in slovenski javnosti, in še le iz slovenskega izvirnika bi bil napravil za obe zbirki izvlečke s potrebnim znanstvenim aparatom. Za tisk so popolnoma pripravljena uvodna poglavja o zgodovini slovenske slovnice, o grafiki in pravopisu; pri obširno obdelanem glasoslovju (o samem naglasu 100 str. in 4°) manjkajo podrobnosti konsonantizma; v oblikoslovju je dodelana vsa sklanja brez števnika, pri glagolu pa samo zgodovina slovenske konjugacije. Ta rokopis se mora seveda čim prej izdati s pregledom Štrekljeve gramatične delavnosti, da si bodo mogli bralci slovnico dopolniti kolikor mogoče iz njegovih drugih spisov. Umestni bi bili morebiti tudi nekateri dodatki iz njegovih predavanj in ostale zapuščine. Štrekljeva historična in primerjava slovenska slovnica bo tudi nedovršena neizmerno dobro došla ne samo domačinom, ampak vsem slavistom in drugim lingvistom, njegovi naposredni in posredni učenci pa bodo mogli na njegovem temelju dalje zidati, da bomo enkrat dobili celo

znanstveno slovnico našega jezika, ki bo dostojna Pleteršnikovega slovarja.

Najbolj pa slovi in bo slovelo Štrekljevo ime po »Slovenskih narodnih pesmih«, ki so ob enem največje in najiminenitnejše delo, katero je dosedaj izdala Matica Slovenska. L. 1887. je objavil v »Ljublj. Zvonu« in v »Slovanu« poziv na občinstvo, naj mu dopolni gradivo, ki mu ga je izročila Matica, z novimi zbirkami, katerih je res dobil na stotine, l. 1895 je izšel prvi zvezek, do l. 1911 smo dobili tri debele knjige, od četrte pa že tudi 480 strani. Pripravljeno in večinoma že urejeno je tudi ostalo gradivo. V IV. knjigo pride še konec stanovskih pesmi, potem so na redu šaljive in zabavljive, V. knjiga pa je namenjena obširnim dodatkom (pokojnik jih je preračunal na 20 pol, ali bo jih več), ponarodelim pesmim, ki bi se drobno tiskale, popravitvam in opomnjam, literarnozgodovinskemu pregledu slov. narodnih pesmi in njih virom, slovarčku manj znanih besed in oblik in raznovrstnim kazalom. Novi urednik bo imel največ dela s tem, da doda po Štrekljevem načrtu in kolikor mogoče v njegovem duhu vse, kar je podčrtano; tudi za to se nahaja več pomočkov v zapuščini, vendar naloge se sme in mora lotiti mož, ki ji bo kos in se ji za nekaj časa posvetil popolnoma.

O Štrekljevih narodnih pesmih so se izrazili z največjimi pohvalami najbolj poklicani sodniki kakor V. Jagić in K. Jireček (na Dunaju), A. Brückner (v Berlinu), + W. Nehring (v Vratislavi), J. Polívka (v Pragi), G. A. Iljinskij (v Peterburgu) in dr. In res, slovanski narodi imajo mnogo in velikih zbirk narodnih pesmi, vendar nobene takšne, kakršna je Štrekljeva, ki prinaša vse dosedaj tiskano in zapisano gradivo, urejeno po znanstvenih načelih. Teh ne bom omenjal, saj jih je Štrekelj sam po svoji navadi kratko in jedrnato razložil v Predgovorih prvih treh knjig. Tam bi si jih naj tudi tisti kritiki še enkrat prebrali, ki bi Štrekljevo izdajo še vedno hoteli meriti »z estetskim merilom«. Takega gradiva, ki ne zasluži pesniškega imena, je polno v zbirkah vseh narodov, saj še o toliko slavljениh srbsko-hrvaških junaških pesmih, katerih imamo za celo knjižnico, pravi T. Maretić,⁹⁾ da je dobrih kvečjemu za tri knjige in »da je jedva jedna trećina od svih dosad štampanih junačkih

⁹⁾ Naša narodna epika, 4.

naših pjesama vrijedna i dostojna, da se čita i proučava«. Štrekelj sam ni hotel podati »lepe knjige« ampak »samo kritičen prispevek k psihologiji slovenskega naroda, če smemo tako govoriti, prispevek k slovenskemu folkloru, t. j. k znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam kaže v svojih pesmih«. Takšen prispevek pa ni važen samo za znanost, ampak za vsakega človeka, ki ima z narodom opraviti, posebno tudi za žaljene moraliste. Žalibog zbirka itak ni tako popolna kakor bi mogla in morala biti, kajti v zapuščini se nahaja cel zveženj z napisom »Spotekljive ki niso smele biti vsprejete v I. zvezek«. Kaj to pomeni, naj pokaže samo eden primer. Dr. Radojčić, sedaj profesor v Karlovcih, je pred leti študiral narodne pesmi o ljubezni med bratom in sestro, ki lahko prehaja tudi v grešno. Povsod je našel primere za njo, samo v naših pesmih ne. Ko sem to povedal Štreklju, mi je odgovoril, da je imel četiri, ali odbor mu jih je prečrta. Po takem je izginil iz zbirke celo en motiv, katerih je na koncu v narodnem in umetnem pesništvu vseh narodov tako malo! Ali niso profesorji, katerih je vendar precej v odboru, pomislili, da je po takem treba pregnati iz književnosti ali vsaj iz šol kralja Ojđipa in mnogo drugih pesniških proizvodov z incestom? Po takih izkušnjah in hudih bojih, ki so se vneli zaradi njegovih SNP, je bil pozneje sam previden in marsikatero po nepotrebnem položil v velik zveženj »Robate in kosmate«, katere je nameraval enkrat izdati brez javnosti.

Štrekelj si je po svojem dolgoletnem delu pridobil poseben čut za razlikovanje pravih, ponarodnelih in umetnih pesmi, katerih je vse polno v raznih zbirkah. Umetne neznanih pevcev je deloma omenjal v dodatkih, mnogim pa je določil očete iz različnih pesmaric, molitvenikov, »Drobtinic« in drugih knjig; zbirka prvih in drugih v zapuščini je jako velika. Njegovemu narodopisnemu delovanju pa bi še ne bil konec z narodnimi pesmimi, zbiral je tudi že pripovedke, bajke, pregovore in reke, uganke, kletve, psovke, vraže in enako narodno blago, ki se ne sme izgubiti.

Ko je ministrstvo za nauk in bogočastje osnovalo veliko podjetje »Narodna pesem v Avstriji«, je bil seveda Štrekelj postavljen na čelo slovenskemu delovnemu odboru, katerega je spretno organiziral in uspešno vodil, tako da smo Slovenci že precej daleč v sistematičnem nabiranju narodnih pesmi, pri katerih je pa glavna reč melodija. Bolj nego vsebina, ki pa tudi ni tako slaba, kakor se včasih trdi, bo enkrat proslavila melodija

naše lepe narodne pesmi, ko bodo izšle v omenjeni zbirki avstrijskih narodov. Obširna »Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to« (v Ljubljani 1906) je izdelal večinoma Štrekelj sam in njegova beseda se je uvaževala tudi v osrednjem odboru na Dunaju.

O slovenskem slovstvu Štrekelj ni mnogo pisal. Omeniti hočem premalo ocenjeno razpravo »Prešeren in narodna pesem« (ZMS III.), katere sklep, da od Prešerna redigirane narodne pesmi treba sprejeti vsaj kot dodatek v njegove poezije, bi se moral uvaževati. Zanimivo gradivo naših malenkostnih in žalostnih nekdanjih razmer prinašajo »Pisma in zapiski iz Čafove ostaline« (ZMS. II.), prispevki k Simoničevi Slovenski bibliografiji« (ČZN III.) pa kažejo, kako je Štrekelj sam marljivo zbiral slovenske knjige in tiske. Zasedoval je tudi najnovejše slovensko slovstvo z zanimanjem, če mu tudi ni vselej ugajalo, predaval pa je o vsi naši književnosti od brižinskih spomenikov do Gregorčiča po skrbno izdelanem slovenskem rokopisu. Iz teh predavanj, v katerih se jako kaže Levčev vpliv posebno v obširnih životopisih, bi se dalo izbrati marsikatero zrno, ker Štrekelj je imel tudi v slovstvenih vprašanjih zdravo sodbo in svojega mnenja ni skrival. Za vzor — tudi njegovega jezika — naj služijo ti-le odlomki o slovenskih protestantih:

»Toda pri vseh napakah in nedostatkih delovanja slovenskih protestantov ne smemo pozabiti, da so oni položili temelj naši književnosti: oni so prvi s knjigami začeli delovati na duševno življenje narodovo. Pisalo se je sicer slovensko tudi pred protestanti. Toda kako! Brez vzajemnosti, osamelo, brez vpliva na narod; to so le drobna zrnca, ki so slučajno pala na neizorano zemljo in so ostala brez rasti, cveta in ploda. V narodnem oziru ni bilo Slovencem ž njimi pomagano nič ...

Mnogi katoliški pisatelji radi zanikujejo znamenitost protestantske dobe tudi kar se tiče slovenskega slovstva. Recimo, da so naši reformatorji ali protestanti XVI. stol. namerjali s slovenskim pisanjem samo in edino le to, da pridobé slovensko ljudstvo za luteranstvo, potem smemo prašati, kaj so storili slovenski duhovniki pred protestantovsko dobo v slovenskem jeziku in s slovensko knjigo v prosep katoliške vere, kjer je bilo vendar še marsičesa želeti? Saj nam je vendar znano, da takrat mnogi Slovenci niso znali deset zapovedi, apostolske vere in

očenaša. Pa tudi potem, iz dobe reformacije, ko bi bili vendar morali izbijati klin s klinom, in iz dobe protireformacije, koliko spisov imamo od katoliških slovenskih pisateljev? . . .

Namesto da bi uporabili tisek za svoje namene in svrhe, so tiskarja — izpodili iz dežele, da so ga vnovič v deželo dobili čez sto let!

Tako je učil mladino resničen katoličan z globokim verskim čustvom, ki pa ni bil in kot učenjak ni mogel biti slep strankar ter je ostro obsojal marsikaj, kar se na Slovenskem godi pod imenom njegovih načel. Njegove besede se v govoru in pisavi sploh mogle biti nekoliko gorjanske, ali prihajale so od blagega človeka in iskrenega rodoljuba.

Razen že omenjenega gradiva in spisov nahaja se v Štrekljevi zapuščini že davno dovršen rokopis Lautlehre des Görzer Mittelkarstdialektes, torej nadaljevanje njegove prve znanstvene razprave. Mnogo gradiva je zbral o narečju v Cirknem, ker ni bil zadovoljen z njega popisom, ki ga je objavil J. Baudouin de Courtenay v Archivu f. slav. Phil. (VII. in VIII.), ali s svojim ni prišel posebno daleč in bi še ga tudi ne objavil, ker ni hotel »žaliti« zasluženega slavista. To je tudi značilna črta za Štreklja, kajti Baudouin de Courtenay sam ljubi resnico in je tudi njemu ne bi zameril. Zapustil je še drugo dialektično gradivo, posebno bogato pa je blago »iz živega zaklada narodovega« raznih krajev, včasih v skupinah kakor terminologija zidarsko-tesarska ali imena za razno sadje ali krajevna imena. Neštevilni so lističi z gradivom za slovanske etimologije (tudi za »narodne«) in razlaga krajevnih imen. Zastopane so tudi vse panoge slovanske gramatike, posebno pa se lahko zasledujejo Štrekljeve temeljite priprave za razna poglavja njegove slovenske slovnice. Za njo si je že tudi izpisoval večje odlomke iz starših slovenskih pisateljev. Škoda, da je znesel samo gradivo in ni mogel več napisati razprave o jeziku »Proheblatta« za Dalmatinsko biblijo, ki ga je iz zapuščine Th. Elze-ja daroval dvorni svetnik prof. Luschin graški vseučiliški knjižnici, kajti iz nje bi izvedeli, kako je delovala ljubljanska komisija, ki je pregledovala največje delo protestantske dobe. Tudi narodne pesmi so ga mikale k preiskavam; zbral je slovenske paralele k evropskim baladam, posebno k Blaubartu, rokopis »Eine Incestballade als Kinderspiellied« pa je za tisek pripravljen. Izmed predavanj pa so za nas važna slovenski pisana »O slovenski narodni pesmi«.

Vsa ta rokopisna zapuščina spada v eno ali več ljubljanskih knjižnic, da more pri priliki koristiti našim znanstvenikom. Isto željo imam zaradi Štrekljeve bogate knjižnice, da se nam ohranijo kolikor mogoče vsaj njegove slovenske knjige, med katerimi se nahajajo tudi unica.

Dr. Branko Drechsler:

Pop Šime Starčević.

(Konec.)

Šime Starčević, i ako vrlo mlad, bio je u doba francuske okupacije hrvatsko-slovenskih zemalja najvidjeniji i najvredniji književnik u našim stranama, izvan Dubrovnika. Njegova gramatika, ma da je kasnije sam o njoj rekao, da je »sasvim neugladjena«,¹⁾ vanredna je pojava, i to ne zadugo iza cveta hrvatske leksikografije XVIII. stoljeća, a uoči narodnoga preporoda. On je naglasio čistoću narodnoga govora na čitavu području štokavštine. Starčević je i sam osjećao, da je Vuk, možda i ne poznavajući njegov rad, pošao njegovim stopama, pa je kasnije i spomenuo jednoć svoju i Vukovu gramatiku jednu uz drugu kao temelje, »koje treba stopro otesati i ugladiti.« A i suvremenici njihovi bit će da su tako mislili. Slavonski gramatik Ignjat Brlić uporuje Vuka, kad se spremio kroz Hrvatsku, da obide i Starčevića. I on se uvijek odlikovao čistoćom in ljepotom svoga jezika. U tom pravcu dobro ističu Starčevićovo značenje izdavači njegovih »Homilija« (Zadar 1850.), gdje u predgovoru kažu: »Književnost slavjanska još kad je, u nepomnji i nemarnosti i u Srbiji i u Hrvatskoj i po drugim mistim, čamila, mnogo pošt. Šime Starčević, čovik velika znanja i srca, miloljubitelj otadžbine, na vas mah učaše ilirski jezik...« Starčević je najprvi »od drugoga drimanja otadžbinu budio«, te je kao jedan »od najčistijih i ugladjenijih pisaoca jugoslavjanskih« bio izgled drugima. »Malo potla trgoše i niki drugi dostojni u rečenomu književstvu, osobito skupitelj narodnih pisama g. Vuk Stefanović, koji prosto i lipo piše. Ali zasluga poglavita bi Starčevića,

¹⁾ Zora Dalmatinska, 1846. — Starčevićovo pismo uredniku, str. 245.

da je naše književstvo procvatilo; jerbo on, koji je upornim naukom naučio iz knjiga, što je bolje, nu više tražeći po narodu, ter ti popravi proste, ali moguće u živućem jeziku, nije osobine (idiotismo) jezika, koje kadikad toliko su mile: sakupi i otrese š njih sebičnost šibicom mudroznanja i podloži ih pravilim slovničkim.«

Pop Šime Starčević bit će da nije s osobitim vjerskim slobodoumljen pristao uz Francuze, već se samo prilagodio prilikama, ugotrijebivši prosvjetna nastojanja novih gospodara za svoj književni rad u korist naroda. On je jamačno već i sada bio sklon nabožno-poučnoj književnosti, jer je ne zadugo izdao knjižicu »P u t k r i ž a I s u k r s t o v a« (Spljet, 1813.). Ona dva pravca, nabožno-poučni i lingvistički, izbila su u njegovu radu ponovo, kad se iza mnogo vremena, što je protекло od propasti Napoleonove Ilirije do prvih jačih utjecaja Ilirizma na prosvjetni život Dalmacije, pomolio u hrvatskoj književnosti.

Uz Gjura Šporera i Antuna Mihanovića i Starčević je preteča narodnoga preporoda, i to po vremenu prvi: oni su u svoje doba promicali ili htjeli promicati suvremene nove, napredne ideje. Idući njihovim pravcem Ljudevit Gaj je s kolom mladih preporoditelja preporodio svoj narod, oživotvorivši njihove ideje. Sva trojica življeli su i književno radili i u doba, kad su se njihove ideje izvodile u život, ali je od njih uz kolo preporoditelja pristao samo Mihanović, ali ni on radi svoga položaja i udaljenosti od otadžbine nije u ovome kolu mogao biti više nego — pjesnik. Šporer i Starčević nijesu pristali uz kolo preporoditelja, koji su njihove rodjene ideje iznijeli u novijem obliku, kako su one i mogle jedino pobijediti. Obojica prikazuju nam se kao najtvrdji konservativci, a jedina je medju njima razlika, što se Šporer radi tega u Hrvatskoj uopće u doba preporoda nije mogao javiti, jer je nova struja posve preotela mah, dok se Starčević, budući u svezi sa konzervativnim elementima u Dalmaciji, ponovo javlja u književnosti, i to upravo na čelu dalmatinskih protivnika Ilirizma.

Starčević se javio u »Zori Dalmatinskoj« (1844.) uporedo s Petrom Preradovićem. Djed i unuk, Preradović nastajao je, da je navrne u struju preporodnu, a Starčević obratno. On i nije mogao biti protivnik ilirskog imena, jer je pod njim zanosno radjo u mladenačkim godinama. Pa zato se i nije protivio ilirskom imenu, već ga sam i sada upotrebljava, i ako u njega uvijek dolazi ime hrvatsko u širem, narodnom, a ne pokrajinskom

značenju. Ali ipak nekadašnji pristalica prosvjetnih težnja francuskih, kojima je bila svrha ujedinjenje slovenskog i hrvatskog naroda u kraljevini Iliriji, nije pristao uz ilirsku ideju kao žarište za ujedinjenje južnih Slovence. Hrvatski preporod bio je više politička negoli prosvjetna akcija, i zato je uza nj pristao Miha-nović, koji je od preteča jedini bio odgojen u političkom milieu-u, u plemićskoj porodici političkih tradicija. A u najveću opreku došao je Starčević prema hrvatskom preporodu svojom obezглаvljenom nepopustljivošću u starom svojem pravopisu i svojim tjesnogrudnim, starinskim shvatanjem zadaće književnoga rada. U dopreporodno doba Starčević se kao književnik idejama daleko uzvisio nad kajkavcima Mikloušićem i njegovim drugovima, a u preporodno doba on je u jezgri s Krisjanovićem, posljednim članom Mikloušićeva književnoga kola, istovetna pojava.

Šime Starčević javio se u prvom godištu »Zore Dalmatinske« (1844.) i bio joj jedan od najrevnijih suradnika. A. Kuzmanić, urednik prvoga godišta, služio se u početku samo starim pravopisom, a onda jednim i drugim, kako se tko javljao. U istinu vodio je brigu oko časopisa mladi Preradović, koji je u to doba bio časnik u Zadru, i on je bio pristalica novoga pravopisa, ali cenzura — »jedan pop«¹⁾ — dopuštala je da novim pravopisom Gajevim izađu samo oni članci, koji dodju izvan Dalmacije. A u Zagrebu željno se očekivalo upravo to, da »Zora Dalmatinska« pristane uz novi pravopis, jer bi to bio znak, da se Dalmacija priključila hrvatskom preporodu.

Starčević u »Zori Dalmatinskoj« upotrebljava stari, upravo svoj pravopis, a prvi njegov članak u časopisu »Meni se čini«, upravo je najodlučnija borba protiv novoga pravopisa. Autor, ili mnogo vjerojatnije sam urednik, obilježio je tak članak kao »prinešenje iz nimačkoga«, dakle kao prijevod, jamačno zato, da mu se utjecaj ublaži. Sam članak izišao je protiv volje uredništva i izdavača, jer je zadarska cenzura imala neobičnu vlast, da je naložila, da Starčevićev članak izađe, kako se ispričava Preradović Kukuljeviću.²⁾

Starčevićev članak počima kao neka nedjeljna propovijed na osnovi priče o deset djevice, pet ludih i pet mudrih, ali na-jednoć se propovijed izvrnula u — polemiku protiv Gajeva pravopisa. »Nikoji Hrvati, nikoji desnodunavski Slavjani u svojem

1) Gradja, I. 111.

2) Gradja, I. 110.

novom vrstopisu smišno pogrdjuju plemenita i milovidna slova latinska, kada im po glavi rogove sade i u mozak šiljke zabadaju.« »Dosadanji Hrvati pisali su s čistim i milovidnim slovima latinskim, jeronimskim i cirilskim bez svakih šiljaka i rogova. Meni se čini, da bi oni ovako mogli i u napridak dobro pisati bez šiljaka i bez rogova. Nikoiji Sutlo-Savo-Dravci misle, da je novi rogati vrstopis jedini pravopis. Meni se čini, da se oni varaju.«¹⁾

Starčević nije bio protivnik samo novoga pravopisa, već se protivio uopće duhu preporodne književnosti. U članku »Staro i novo knjiženstvo i njegovo prama življenju uznešenje« prikazuje on nagnuće ka književnosti kao obilježje novoga vremena. Svako hoće da piše i o svemu se piše. »Koliki i kakav je plod od nezrilih književnika?« A »pravo znanje od življenja gubi se na ovomu knjižestvovanju.« »Jeli čudo, da vrijeme ovoga vika bogoštovju nisu nagnuta?«²⁾ Starčević se protivi nastojanju preporoditelja, da stvore narodnu književnost svjetovnoga sadržaja u duhu suvremenom, pa izdiže nad ove težje pobožno-poučnu književnost u duhu XVIII. stoljeća. U tom pravcu on je i sam radio, te je u »Zori Dalmatinskoj« (1844.) pripočeo više nabožno-poučnih članaka, zapravo nedjeljnih propovijedi, što ih je preveo iz njemačkih časopisa za duhovnu pastvu.

Starčević je u prvom godištu »Zore Dalmatinske« samo posredovanjem cenzure mogao razvijati svoje reakcionarne nazore o pravopisu i književnosti. God. 1845. uređivao je »Zoru Dalmatinsku« Ivan Avgust Kaznačić, kome je opet Preradović desna ruka, i oni su u svemu časopis navraćali u preporodne vode. Starčević javio se samo jednoč, i to s člankom: »Svrhu i skorupa Zore Dalmatinske god. 1844.«, koji je poslan, kako se kaže u opasci uredništva, u starom pravopisu, ali je pripćen u novom. Pisac tu posve ispravno raspravlja pitanje književnoga jezika i opet iznosi svoje stare misli o svrsi književnosti. On je pristalica čistoga narodnoga govora, i ne dopušta, da se u književni jezik uvlači isto protiv bivstva i zakona narodnoga govora, pa se opire onim »jugoslavjanskim književnicim«, koji u deset riječi upotrebljavaju po pet narodnih, po dvije crkveno-slavjanske, a po tri ruske. A svrhu književnosti označio je

¹⁾ Šime Starčević: Meni se čini. Zora Dalmatinska, 1844. str. 249.

²⁾ Zora Dalmatinska, 1844. str. 297.

sada ovako: nije svakome dano pisati, a kome je dano, treba da piše, kako Bog zapovijeda, »samo za korist svoga bližnjega.«¹⁾ Ispod članka stoji: »slijedit će« — ali nastavak ne izadje. Starčević nije mogao podnijeti »rogatih« slova, pa je prestao suradjivati.

Kad je u jesen god. 1846. Ante Kuzmanić ponovo primio uredništvo »Zora Dalmatinske«, umah se javio Starčević, i to pismom uredniku²⁾, jadajući se, da je prestao suradjivati, jer su Kuzmanićevi nasljednici »udilje počeli moja sastavljanja izostavljati i od boljega vrstopisa odstupati, služeći se s pokvarenim vrstopisom zagrebačkim.« Organički je pravopis medjutim i u Dalmaciji pobjedjivao. Bez njega gubila je »Zora Dalmatinska« svoje značenje, pa i pretplatnike, s ovu stranu Velebita. Zato i Kuzmanić u opasci k Starčevićevu pismu kaže: »Voljo bi s turskim slovima čambrkati, nego Zoru utamaniti.« Zato je i Starčevićovo pismo izašlo novim pravopisom, što je on i slutio, pa to dopušta uredniku, ali »s ovim tvrdim ugovorom, da mi ondi, gdi sam ja čisto, slatko, glatko i ugodno i upisao, č o s e d l a n o u naše riči ne postavljáš.« Od svoje ličke ikavštine on dakle nikako ne odustaje, a jednako traži, da mu se ime štampa »ne s nagrdjenim nego s čistim« slovima.

Starčevićovo je ovo pismo ispovijest njegova književnikovanja. On osjeća pravo, da govori o pitanju jezika, jer jezik poznaje, te »u njemu jurve priko 36 godina s perom« radi, a da njegova načelavrijeđe, poziva se na Vuika i Ignjata Brlića, s kojim je jamačno i dopisivao. On nam je tu prikazao sav svoj silan književni rad, koji je od najveće česti propao u rukupisima. Starčević je napisao tri hrvatske gramatike: »prva je sasvim neugladjena godine 1811. u Trstu na svitlo izišla; druga, u dvi knjige rastavljena i za razumnije Mirce s kritikom upisana. leži u rukupisu, jere ne ima troška za tisak; a treća je učinjena istom onako, kako bi se imala u pučka učilišta uvesti.« Starčević se uvelike bavio školskom literaturom: napisao je dvije početnice, jednu za seoske, drugu za gradske škole; po drugi put je izradio osnovnu računicu — prva je izradba valjda izašla, te se upotrebljavala u školama — a onda je preveo iz njemačkoga više školskih knjiga, što su nedavno izašle za austrijske pučke škole, i to: Dogodoštinu staroga i novoga zakona. Nauk

¹⁾ Zora Dalmatinska, 1845. str. 222.

²⁾ Ib. 1846. str. 345.

krstjanskoga bogoštovja, Čudorednost krstjansku i Veliku knjigu štivenja od pravotvornosti i ljubavi domovine.

»I akoprem ne dvojim — kaže Starčević — da ništa našem puku toliko korisno i nami za osnivanje naše književnosti ništa nije toliko potriebito, koliko ove i ovakve knjige, sa svim tim prvo bi mogao privoljiti, da svi ovi rukopisi meni na oči u vatri izgore, nego da polak spomenutoga rogatoga vrstopisa na svitlo izajdu.«

Kad je Starčević vidio »rogata« slova Gajeva pravopisa, on je naprosto obnevidio. On bi volio, da sva književnost i narod propane, nego da pobijede ova slova. Starčević je napisao čitave rasprave o pravopisu, što ih je predao braći Battara, izdavačima »Zore Dalmatinske«. Kuzmanić obećao mu je, da će ih do godine štampati, ako ustreba sa svojim opaskama, ali riječ se nije mogla održati. Mđjutim Starčević se i u ovome pismu okomio na novi pravopis svom žestinom. »Što drže i što sude od rogatoga vrstopisa gg. Dalmatinci: Capor, Cipico, Zafron, Ljubić, Ivićević, Vrdoljak, Božić i ostali Hrvati, koji su znali pisati prvo, nego su rogata slova u Zagrebu iznikla?« »Je li dobro, da sin drugačije piše svoje ime i pleme, nego je pisao njegov otac, did i pradiđ?« Konservativac mladoj preporodnoj generaciji namjenjuje ove riječi: »Govori se, da je mudrije jaje od koke, ali ipak jaje ne zna, zašto leži, a koka zna, zašto kokodače.«

Kuzmanić mnogo je cijenio Starčevića, jer je pisao lijepim, šivalnim stilom i čistim narodnim jezikom, pa je donio u »Zori Dalmatinskoj« (1846) njegove »Poslanice ličke pastirice«, što ih je Starčević napisao još god. 1842., a urednik mu ih je iznimnice priopćio starim pravopisom.

Starčević bio je dobar i ugodan pripovjedač. Lijepa je idila, kako u prvoj poslanici lička pastirica crta sebe in svoje tihe ovce. »Moji janjci nit se bođu, nit se biju, niti viču, niti riču; oni su mi vazda tihi, krotki i mirni; kud je mene volja, tud mi idju; gđi ja stanem ili sidem, tu mi slatko pasu; tada s preslicom za kanicom ili kudilju predem ili čarape pletem ili štogod vezem, ili šijem ili štogod drugo, kako je mene volja, radim, i kad se sita napredem, napletem, navezem, našijem i naradim, onda, ako mi se rači, bez straha i pospavam. Kad se probudim, ako već janjci polegnu, ja nje brzo dižem, i na bolju pašu gonim, pak se u svom sreću Bogu

klanjam i njemu hvalim, koji mi ovako mirne dane i ugodno življenje dariva.«

Ova idila brzo iščezava. Ova tiha lička pseudopastirica, obučena »po staru hrvatsku« prelazeći u svojim poslanicama iz idile u rasprave »o našem književstvu i narodu«, preobličila se najednoč u izrazitoga borca protiv svih težnja Ilirizma: iza ličke pseudopastirice pomolio se Šime Starčević.

Ocjenjujući »Anku i Stanka« Anke Vidovićeve, dalmatinske pjesnikinje, razvija ponovo svoje misli o pravopisu i jeziku. Ona je upotrebljavala stari pravopis, i to dubrovačko-dalmatinski, skrojen na talijansku, dok je Starčevićev usavršen stari slavonski pravopis, i za to ga ga blago osudjuje, jer ne odgovara naravi našega jezika. Minule godine (1841.) svratila su se k njemu dva ruska naučenjaka — bili su to Izmail Ivanovič Sreznevski i Petar Ivanovič Preis — što su ovuda i po Dalmaciji kupili narodne pjesme, pa je to i njihovo mišljenje. A književni jezik treba da bude »čisti govor ilirski« — što u nje još nije — ali to je teško naučiti, »zašto mi danas za Ilirca prave ričoslovnice ne imamo. Popa Šime Starčevića — kaže sam o sebi — i Vuka Stefanovića jesu slabi temelji, koje treba stoprv otesati i uglaviti.« Appendini pisao je za Talijance, Ignjat Brlić za Nijemce. »Babukić jest nazadnji, koji je ilirski hotio gramatiku izdati, ona je u Zagrebu izdata, ali je u njoj slaba osnova i pretanka podka. Govori se, da je Šime Starčević jednu sasvim novu ilirsku ričoslovnicu složio pod imenom Ilir o ilirskom govoru i o pravom pisanju; kažu, da bi se svaki Ilirac s njome mogao korisno služiti; vele, da mnoga o ilirskom govoru i o pravom pisanju u istim knjigam piše, koja još nitko ovako opširno nije pisao.«

Starčeviću je »temelj knjižestva«, što ga trebamo: dobro uredjena gramatika, pa izvrstan, bogat rječnik. On je jamačno poznavao Vukov »Srpski rječnik« (1818.), ali mu očito nije dostatan kao ni njegova gramatika. Starčević drži, da u pitanju književnoga jezika idemo natraške, mjesto da koračamo naprijed, jer hegemoniju u književnosti imaju, kako ih on zove, »Sutlo-Savo-Dravci. On nije shvaćao, da je s velikih političkih razloga bilo nužno, da se u Zagrebu stvori jako prosvjetno središte čitava naroda. Protiv ove hegemonije bori se zato najčešću i u ovim, tako pitomo započetim pastirskim poslanicama, i to opet poradi »rogatih« i »čepurastih« slova, radi književnoga je-

zika, koji se u Zagrebu razvijao, i napokon radi čitava duha preporodne književnosti.

Starčević, nekada pristalica Francuza i pisac hrvatskih knjiga po malogu francuske vlade, sada spominje zlatna vremena, kad još »duh franceske slobodine ovu zemlju ne bijaše otrovao«, te je »nika kužna magla u Liku udarila«. Poslednji kajkavski pisci, radeći bez prekida u posve reakcionarnoj sredini, nijesu bili tako konservativni u shvatanju književnosti. U njihovim radovima imamo ipak pjesama, pripovijedaka i drama svjetovnoga sadržaja, dok Starčević ne vidi svrhe književnosti ove ruke. Pored Gajeve »Danice Ilirske«, koja je doista udarila osnov jedinstvenoj hrvatskoj književnosti, i gdje su se javljali Mažuranić, Preradović, Vraz, Demeter, Kukuljević i svi ostali preporodni pisci, izlazi u Zagrebu kajkavska »Danica Zagrebečka«, što ju je ispunjavao gotovo sam Ignjat Kristijanović, posljedni kajkavski pisac, štivom nabožnoga, moralnoga i gospodarsko-poučnog sadržaja, uz po koju pjesmu ili pripovijetku, obično prevedenu s njemačkoga. Starčević naročito ističe, da mu je »Danica Zagrebečka« milija od »Danice Ilirske«. samo žali, što nije pisana ilirskim jezikom, da je mogu i dalje čitati. O Gajevoj »Danici« lička pastirica priča: »Stare žene po Liki i po Krbavi to jedino njoj za zlo uzimlju, što na svakom skoro listu, običajno iz početka, postavlja pismice, koje ili od ljubavi u putenom zanešenju i vitrenosti, ili od nikoga pravo neistumačenoga jedinstva govore; drugo, što iz nimačkih romana prenešenja za mladež pogibeljne ljubavi medokuhano i neosoljeno izdaje; treće, što malo kada ima nauka od čudorednosti, brez koje u narodu i u domovini ne može ni malo ni veliko dobro biti.«

Ova borba protiv stvaranja svjetovne hrvatske književnosti u savremenom pravcu bila je tako uzaludna kao i borba protiv »rogatih« slova. Bijaše to borba protiv duha vremena, koji je napokon već i u Hrvatskoj pobijedio. Ali pitanje književnoga jezika nije u to doba doista bilo još riješeno, i tu Starčević kao dobar paznavač narodnoga govora, pronicavi gramatik i stojeći doista na zdravoj osnovi, nesamo da nije anahronističan, već nam se prikazuje kao prva potrebna reakcija protiv tipa književnog jezika, što se stvarao u Zagrebu, i dok on u borbi protiv novoga pravopisa i svjetovne književnosti nigdje nema nasljednika, u borbi za čistoću jezika pošao je njegovim stopama Fran Kurelac, Ličanin iz Bruvna, starinom Ogulinac.

Književni jezik u Zagrebu nije se razvijao dosljedno po jednome načelu, a niti bi to moglo biti, budući da je prosvjetno središte palo baš u srce kajkavštine, a upravo su se kajkavci najviše isticali u preporodnome kolu. Načelo čistoga narodnoga govora njih je privlačilo, jer su potpuno shvatali ljepotu čiste štokavštine, ali živući uvijek delako od naroda, gdje se čisto govori, njima je kao nevježama konveniralo i načelo stapanja narječja u jedan književni jezik. Protiv ove nedosljednosti borio se Starčević, iza njega Kurelac. Starčević je posve jasno vidio jedan povod, — u našoj književnoj povijesti neistaknut — zašto su kajkavci prihvatili štokavsko narječje. Jezik kajkavaca — kako se on pregrubo izrazio — nekako je »u sebi slab, ubog, bljutav, mutav i neugodan«. »Ova braća nas Hrvate, Dalmatince, Arbanase, Servijance i Slavonce, kad govorimo, rado slušaju; njima se naš govor dopada, ali mi takovoga u njihovu ništa ne nahodimo, zato ga rado i ne čujemo. Ovo su nikoji prosvjetljeni plemići i knezovi odavno spazili, stoga u poslidnja ova vrimena ustadoše med njima nikoji, da naše knjige i naš govor u onu državu uvedu.« U Hrvatskoj se doista već u dopreporodno doba opaža, da je naša aristokracija sklona štokavskom narječju kao otmjenijemu, bogatijemu i prosvjetljenijem. Starčević se tome ne protivi, pače mu je milo, ali ne dopušta, što se sada u Zagrebu javljaju »novi ilirskoga jezika naučitelji«. Oni bi to mogli biti samo za »Sutlosavodravce«, za obližnje Medjimurce i za Slovence, ali nikako za sve Ilire. »Pravi Ilirac, koji jedan njihov list proštuje, drugoga štiti ne želi, zašto vele često brez nužde riči neobične uzimlju ili nove koje kako stvaraju i drugim redom, nego jezik zahtiva, bez obzira postavljaju; oni se u pisanju rtačom usiljenim služe, ovaj se od rtača ostalih Ilira mnogo razlučuje.«

Starčević, koji je sam prvi radio oko narodnoga prosvjetnog jedinstva, nije poimao veliki opseg, što ga je htjela zahvatiti ilirska ideja u ovo doba. O »Danici« on kaže, da se u njoj govori »od nikoga pravo neistumačenoga jedinstva.« Starčević nije uvidjao nuždu prosvjetnoga središta kao žarišta narodnoga jedinstva, a još manje bijaše pripravan, da ovoj potrebi žrtvuje išta od svoga uvjerenja i svojih predsuda. »Novinama Ilirskim«, »Danici Ilirskoj«, pače i »Matici Ilirskoj« poriče opće narodno značenje. On bi htio, da novine izlaze nesamo u Zagrebu, nego i u Zadru i u Osijeku. »Onda stopro mogli bi razlučiti rtač od

rtača i govor od govora, onda bi se čisti jezik ilirski zazbilja razvio i pokazao u potpunoj svojoj lipoti.« Starčević kao da nije htio vidjeti, da se u »Danici« i u »Novinama« javljaju pisci ne samo iz Hrvatske, nego iz Dalmacije, Slavonije i Bosne, pa da se jedino tako moglo utirati put jedinstvenom književnom jeziku, dok bi njegov separatizam, ostatak tradicija XVIII. stoljeća, idući na oko za jedinstvom, mogao iznijeti samo još veći separatizam.

U Zagrebu znalo se, tko je ova »lička pastirica«, i ako se Starčević nije potpisao. Oni su ga poznali po stilu, jeziku i mislima. Ideja narodnoga jedinstva tako se duboko uvriježila u dušama preporoditelja, da se njoj moralo sve žrtvovati, i zato njih ništa ne potištuje tako, kao ovaka zapreka u prodiranju ove ideje. Tako se preporoditelja veoma teško dojmilo i ovo Starčevićovo pisanje, na koje se oborio Vraz u članku »Naš pravopis i Zora Dalmatinska«. ¹⁾ Vraz o Starčeviću kaže: »hrupi na mejdan neka hrdja, preodjevena u zobunac stare neke tobože ličke pastjerice, koja u svojih poslanicah staše buncati i šeprtljati koješta o prevraćenosti sadašnjeg mladog svijeta. Mimogred zape i u pravopis i djelovanje zagrebačkih književnika, koje blagoizvoljuje imenovati porugljivo Sutlodravosavcima«. Poradi toga »Zora Dalmatinska« je na umoru: svaki je novi broj sve lošiji, odbili su se od nje i neki bolji dalmatinski pisci, pa sad dolazi glas, da će od mjeseca travnja (1847.) izlaziti na nedjelju samo na pol tabaka. Vraz je rekao: »ako raskolništvo Zore ne prestane, za godinu dana ne će joj biti više ni traga« — i pogodi: »Zora dalmatinska« još iste godine zouvijek uginu.

Pop Šime Starčević preživio je i Ilirizam, ostavši nepokolebljivo kod svih svojih nazora, pa ga vidimo i medju književnicima u doba apsolutizma. To je već treća epoka u našem prosvjetnom razvitku, kojoj je on učesnikom. U to doba on je htio, da izda ipak nešto od svojih nagomilanih rukopisa, ali i saca bilo je to teško: na vlastitu nakladu nije se mogao odlučiti, a nakladnika bilo je teško naći, jer je on još uvijek odlučno pristajao uz svoj stari pravopis, premda je već općeno prihvaćen novi. Ipak se našao neki izlaz. Braća Battara izdala su u Zadru u dvije oveće knjige njegove: »Homelije iliti tumačenje svetoga evandjelja za sve nedjelje« (1850.), i to novim pravopisom, ali morali su dati autoru priliku,

¹⁾ Kolo, knj. IV. (1847.) str. 85.

da na početku knjige reče svoju o pravopisu i o književnosti. Da se ne bi mislilo, da je ma samo za časak pristao uz novi pravopis, on na prvoj stranici, u izjavi, priobćenoj novim pravopisom, izriješkom kaže: »Ispovidam, da čepurasti vrstopis zagrebački za temeljiti pravopis hrvatski nikada nisam priznao, niti mogu priznati.« Pod izjavom potpisam je Starčević — tu je koncesiju on i sada tražio — starim pravopisom.

Starčević je ovo djelo davno već bio svršio, te mu je predgovor datiran u Karlobagu 30. studenoga god. 1844. »Kroz tečaj od više godina — kaže ovdje — gledajuć velike smutnje i rate europejske, napokon s nikom osobitom radošću moga srca doživio sam dvi stvari, koje moja duša nije mogla nikad ne želiti. Ove jesu mir med narodim krstjanskim i probudjenje desnodunavskih Slavjana na izobraženje narodne književnosti.« On drži, da »poslije nauka ričoslovnih«, o kojima je takodjer radio, ništa nije za narodnu književnost tako važno, kao »pravo poznanje riči božje«. Zato on izdaje ovo djelo, koje nije originalno, već prijevod »iz dobrih inostranih knjiga, a ponajviše iz knjiga J. F. Cheriga«, pored čega je izdavačima braći Battara obećao »Razgovore ugodne« u tri knjige, od kojih će u dvjema biti propovijedi za sve Kristove svetkovine, a u trećoj za Bogorodičine. Ovo je djelo Starčević svršio već god. 1846., kad ga spominje u »Zori Dalmatinskoj«,¹⁾ ali izašlo nije nikada.

Starčević je kušao da izda i svoje glavno djelo, veliku kritičku gramatiku, što je već prije spominje (1846.), samo joj je sada naslov promijenio. U sjednici Matice Ilirske 18. srpnja god. 1851. izvješćuje se odboru: »G. Šime Starčević šalje svoje djelo »O desnodunavskih Slavjanah govoru i pravom pisanju« svomu sinovcu Antu Starčeviću, koji isto Matici izdanja radi predlaže.« Odbor je djelo a limine odbio, i to s razloga, što ne bi mogao pristati na honorar od 20 forinti po tabaku i da se djelo štampa »u osobitom nekom vrstopisu«, te je ono umah vraćeno vlasniku.²⁾ Dr. F. Iveković bez valjanih razloga drži, da je ovu gramatiku napisao Ante Starčević, pa ju je podmetnuo svome stricu,³⁾ ali mi znamo, kako je već spo-

¹⁾ Starčevićevo pismo Kuzmaniću. Zora Dalmatinska, 1846. str. 345

²⁾ Isp. „Zapisnik sjednica Matice Ilirske“, u arhivu Matice Hrvatske ili Izvještaj sjednice u Nar. Novinama od 8. kolovoza god. 1851.

³⁾ Dr. F. Iveković: Dr. Ante Starčević, str. 10.

menuto, da je to u istinu djelo Šime Starčevića. Odbor Matice Ilirske nije pravo uradio, što je djelo i ne proučivši ga odbio. Matica je u doba apsolutizma raspisivala i veće nagrade, pa joj nijesu dotjecali rukopisi, a stari Starčević jamačno ne bi tu bio nepopustljiv. Pače on bi se zacijelo dao sklonuti uz kakvu bezopasnu ogradu, da mu se djelo štampa novim pravopisom, i ono bi zapremilo svakako odlično mjesto medju rijetkim Matičinim izdanjima u ovo doba. Ovako najvrednije Starčevićovo djelo nije uopće štampano, niti nam se rukopis dočuvao, da bismo reći mogli, koliko je on kao gramatik napredovao od svoje prve mladenačke gramatike, koja je građena na posve zdravu temelju.

U Zagrebu, u nakladi Franje Župana, izašla je Starčevićeva molitvena knjiga: »Svagdanja pobožnost i prava ispovid krstjanska« (1854.), novim pravopisom, bez ikakve ograde, pače i Starčevićovo ime osvanulo je u »čepurastim« slovim. Ova je knjiga sastavljena iz različitih molitvenika talijanskih, latinskih, njemačkih i hrvatskih. Starčević je upotrijebio Antuna Kanižlića, Stipana Jajčanina, Antuna Josipa Knezovića i Stjepana Grd'nića, a služio se »s onim prostim i čistim govorom, koj općenito u puku vlada,« kako kaže u predgovoru, iz kojega jednako saznajemo, da je prije toga izdao na Rijeci katekizam pod naslovom »Katoličansko pitanje«, koji se inače nigdje ne spominje niti se gdje sačuvao. A sve ove knjige imaju u našoj književnoj povijesti svoju vrijednost, jer idu u najljepšu hrvatsku prozu ovoga vremena. Posljednji je Starčevićev književni rad kratka nabožna pjesma: »Razmišljanje sedam žalosti blažene Djevice Marije«, izašla na Rijeci (1855.) u njegovoj nakladi i na — njegovu pravopisu.

Starčević ostao je sebi vjeran do smrti; a umro je u Karlobagu god. 1858. kao župnik karlobaški, začasni kanonik kaptola senjskoga i — posljednji hrvatski pisac ikavac.

Dr. M. Brezigar.

Konjunktura, kriza in depresija.

(Konec.)

Produkcija in cena železa in premoga tekom gospodarskega cikla.

V prvem odstavku tega spisa smo zasledovali znake konjunktуре, krize in depresije, videli, v kakem redu sledi drug štadij gospodarskega cikla drugemu ter smo skušali dognati faktorje, ki povzročajo in organično spojujejo posamezne faze gospodarskega valovanja. V nadaljnjem razmotrivanju smo konstatirali vidne znake vsakega štadija posebej ter jih postavili za merilo gospodarskega cikla. Za najvažnejše merilo nam je služil diskont, katerega more razbrati vsak laik.

Seveda se nismo spustili v globlje raziskovanje konjunktуре, krize in depresije; obšli smo vse raznovrstne nianse ter naslikali le ogrodje, nekak shema. Nadalje smo smatrali gospodarstvo kot enotno ter smo popustili radi tega razlago konjunktуре in krize posameznih gospodarsko najvažnejših faktorjev, kakor borze, kredita, denarja, produkcije itd. Leta 1873 je n. pr. izbruhnila po kratki dobi borzne visoke konjunktуре akutna borzna kriza, ki je deprimirala celo gospodarstvo, ter so jih sledili v večji ali manjši meri vsi oni pojavi, kakor ob nastopu splošne gospodarske krize. Leto 1900 je prineslo produkcijsko krizo, leto 1907 kreditno-denarno krizo itd.

Tudi se nismo bavili z vprašanjem, kako nastanejo in katere krize so akutne in zopet katere niso akutne itd. Orisali smo torej gospodarski cikel v glavnih potezah ter pribili le markantne znake.

Zasledujmo še v nadalje najvažnejše faktorje konjunktуре, krize in depresije!

Omenili smo že, da ne vplivajo cene in produkcija živil in drugih konzumu namenjenih predmetov skoro nič na gospodarski cikel; glavno vlogo igrajo proizvajalna sredstva in to so: železo, vsi železni predmeti in premog, kajti na teh sloni sedanja svetovna industrija. Vsi narodni gospodarji so si edini v tem, da je bilo možno ustvariti svetovno industrijo le s pomočjo železa in premoga. Vsporedno z napredovanjem svetovne industrije sta se producirala premog in železo v vedno večjih bliskovito naraš-

čajočih množinah, medtem ko je sledila produkcija ostalih predmetov v veliki razdalji za njima. Prepojila sta vse žile gospodarskega življenja, od veleindustrijskega podjetja tja do malega kmeta. Ni čuda tedaj, ako se strese celo gospodarstvo v svojih tečajih, kadar se znatno in hipno izpremene cene in produkcija železa in premoga.

V ilustracijo si poglejmo, kako se je razvila produkcija železa ter žetev najvažnejšega konzumnega predmeta, t. j. pšenice tekom zadnjih 20 let.

Pšenica.

v 1000 tonelatah

Leta	Na Ogrskem	Na Francoskem
1890	4016	8973
1900	4143	9945
1909	3300	9775

Surovo železo

v 1000 tonelatah

Leta	Na Avstro-Ogrskem	Na Nemškem in Luksemburškem	V Združenih Državah Sev. Amerike	Na Francoskem	Na celem svetu
1890	945	4658	9350	1926	27461
1900	1475	8520	13386	2405	1902 : 44012
1909	2045	12917	26208	3545	62000

Ravnotako kakor na Ogrskem in Francoskem je ostala žetev pšenice tudi v drugih državah na skoro isti stopinji kakor pred 20 leti. Edinole v razvijajočih se državah, kakor n. pr. v Zdru-

ženih Državah Severne Amerike je produkcija znatno poskočila tekom tega časa.

Temu nasproti pa se je krepko razvila produkcija surovega železa. — V Avstro-Ogrski se je več kakor podvojila, na Nemškem z Luksemburgom se je skoraj potrojila, ravnotako v Združenih Državah Severne Amerike in le malo je zaostala Francoska za tem razvitkom. Na vsak način se je moralo izpremeniti razmerje med občin svetovnim trgom in pšenico na eni strani ter z železom na drugi strani. — Pšenica si je obdržala isti pomen na svetovnem trgu, kakor ga je imela pred 20 leti, svetovni konzum je ostal na relativno isti višini; surovo železo pa se je kolosalno razširilo, prepojilo vse panoge gospodarstva. Posameznik porabi dandanes mnogo več železa nego pred 20 leti.

Pojedinec je porabil

Leta	V Avstriji	Na Nemškem
1880		39.3 kg
1890		81.7 „
1900	38.6 kg	131.1 „
1910	53.3 „	135.4 „

Če bi posegli nekoliko bolj nazaj v preteklost, bi videli, kako premoč je zadobilo železo v današnjem gospodarstvu. Leta 1796 je producirala Anglija samo 12507 tonelat surovega železa, leta 1900 pa celih 9052107 tonelat. Razven tega je zalagala Anglija v onih časih celi svet z železom; druge države razven Španije niso prišle tedaj niti v upoštevanje. Dandanes pa nima več prvenstva Anglija, ker jo nadkriljujejo Združene Države Severne Amerike in v zadnjem času tudi Nemčija.

Dandanes pride skoro edinole železo v upoštevanje pri vseh onih predmetih, ki ne služijo direktno konzumu. Radi ogromne množine železa, katero rabi gospodarstvo, je postalo železo odločilno v narodnem gospodarstvu. Združilo se je tako tesno z današnjim gospodarstvom, da reagira vsaka znatna izprememba

na železnem trgu tudi na splošno gospodarstvo. Slednje je postalo odvisno od prvega.

Poleg absolutne produkcije železa, ki je napredovala s tako velikanskimi koraki, se je povzpela tudi relativna produkcija, t. j. produkcija posameznega plavža, na dosedaj neznano višino.

Posamezen plavž je produciral surovega železa v 1000 tonelatah:

Leta	Na Avstrijskem	Na Nemškem	V Združenih Državah
1890	10	23	30
1895	13	26	40
1899	20	31	60
1905	30	39	77
1909	44	45	77
1910	52	45	134

Tekom dvajsetih let se je popetorila letna produkcija posameznega plavža na Avstrijskem, podvojila na Nemškem ter več kakor početerila v Združenih Državah Severne Amerike.

Ta produktivna zmožnost plavžev je velike važnosti za konjunkturo in krizo.

V Avstriji je bilo leta 1907 le 37 plavžev v obratu, v Nemčiji okolo 240.

Le malo število novih ali pa na novo prižganih plavžev zadostuje, da se trg prenasiti z železom.

Navadno gospodarstvo pa ni tako gibčno, da bi se moglo prilagoditi hipno razširjenemu trgu ter absorbirati vse te nove množine železa. V Avstriji je produciral en plavž leta 1907 52000 tonelat surovega železa; avstrijsko narodno gospodarstvo pa je absorbiralo 1,263.200 tonelat železa. Le malo število novih plavžev mora tedaj provzročiti prej ali slej hiperprodukcijo.

Toliko bolj lahko se hipoma razširi produkcija, ker ima vsako večje podjetje še precejšnje število plavžev, ki so v času depresije izven obrata, ko pa postane trg nekoliko bolj dovzeten za železo, se takoj prižgejo ti plavži.

Ravno radi tega, ker se produkcija železa, lahko razširi tako hipoma, v enem v dveh mesecih, je dana možnost siste-

matične hiperprodukcije. — V tesni zvezi z večjo ali manjšo produkcijo in hiperprodukcijo železa pa so konjunktura, kriza in depresija. —

Ni mogoče trditi, da bi bila ta ogromna produkcija železa, ki se prav lahko po volji podjetnikov skoro brezmejno razširi ali skrči, edini izvor gospodarskega cikla. Tudi drugi faktorji povzročajo ritmično valovanje — konjunkturo, krizo, depresijo — kakor npr. svetovno razviti — večinoma prekomorski — trg, jako razviti prekomorski transport, ako doprinaša narodnemu gospodarstvu znatne dohodke itd.

Vse te faktorje obidemo ter se bomo bavili edino le z železom in premogom, kateri slednji je v tesni tehnični zvezi s prvim.

V zgodovini se je pojavil gospodarski cikel le v onih državah in šele tedaj, ko se je primerno razvila industrija. Prvi pojavi konjunktura in krize so se pokazali v Angliji; a ti pojavi so ostali lokalizirani na Anglijo, kjer je povzročal po večini bombaž gospodarsko valovanje. Šele ko je prevzelo železo vodilno vlogo, se je hipoma razširila moderna industrija skoro čez cel zahod in čez Severno Ameriko. Odslej, t. j. od prve polovice devetnajstega stoletja, zasledujemo svetovne konjunktura, krize in depresije, ki slede druga drugi ritmično in po gotovih zakonih.

Radi tega je potrebno, da postanemo nekoliko delj časa pri železu ter da preiskujemo natančneje razmerje med železom in premogom ter gospodarskim ciklom.

Kakor že opetovanokrat omenjeno, se vzdiguje produkcija bodisi železa bodisi premoga vspešno s konjunkturo ter pada od krize naprej tja do konca depresije.

To nam dokazuje naslednja statistika.

Produkcija surovega železa v tisoč ton:

	1902	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Združene Države	18106	16764	23360	25712	26194	16191	26209	27899
Anglija	8654	8654	9746	10312	10083	9438	9819	10216
Nemčija in Luks.	3330	10014	10988	12478	13046	11818	12917	14793
Francija	2405	3000	3077	3310	3589	3391	3545	4032
Belgija	1069	1283	1372	1376	1451	1270	1633	1804
Avstrija in Ogrska	1467	1424	1584	1669	1850	1983	2045	2046
Rusija	2597	2978	2715	2642	2748	2801	2917	2956
Švedsko	538	528	539	596	605	556	43	604
svetovna produkcija	44012	46000	54000	60000	61000	49000	62000	65000

Statistika svetovne produkcije, ki izjednači vse lokalne nepravilnosti in slučajnosti, nam kaže v klasični luči cel gospodarski cikel. Od leta 1902. do leta 1907. se produkcija dviga, začetkoma polagoma, potem pa v velikih korakih. Leta 1902. vegetira v znamenju depresije. Polagoma se otrasa gospodarstvo posledic, katere mu je zadala prejšnja kriza. L. 1904. so se pojavili prvi znaki bodoče konjunkturne dobe; produkcija železa je zavzela večje dimenzije. Velik skok pa je napravila leta 1905; konjunkturna krivulja je bila tu najbolj navpična. L. 1906 ni moglo slediti z istim skokom, vendar se je tudi produkcija še precej razširila in konjunktura koraka krepko vedno dalje.

Sledilo je leto 1907. Takoj na prvi pogled opazimo, da se je surovega železa več nego prej. moralo zgoditi nekaj silovitega in pomembnega. Medtem, ko se je povzdigovala produkcija prejšnja leta za 6 oz. 9 milijonov tonelat, vidimo, da je produciralo leto 1907 samo 1 milijon tonelat surovega železa več nego prej.

In res koncem leta 1907. je hipoma izbruhnila kriza, ki je bila sicer kreditno-denarna kriza, a je vendar zadela v živo celo gospodarstvo. Posledice te krize nam kaže v jasni luči l. 1908. Produkcija surovega železa pade za celih 12 milijonov tonelat.

Depresija je tu. Podjetništvo počiva, malokdo misli na nove stavbe, oziroma na razširitev prejšnjega produkcijskega obsega.

Nenavadno hitro pa si je opomoglo takrat gospodarstvo. L. 1909. poskoči produkcija surovega železa na 62 milijonov tonelat, t. j. čez ono višino, katero smo opazili posredno ob izbruhu krize. Kakor je pa videti iz statistike posameznih držav, so pripomogle do tega nenavadnega, velikanskega skoka edinole Združene Države Severne Amerike. Le tu se je povečala produkcija za celih 9 milijonov tonelat, medtem, ko kažejo ostale države le naznanen plus, nekatere pa še celo minus. Drugje je vladala tedaj l. 1909. še vedno depresija.

Če pogledamo posamezne države, opazimo predvsem veliki kontrast med Anglijo in Združenimi državami. Anglija sledi sicer konstantno svetovni konjunkturi in krizi, vendar so njene izpremembe zmernе. Divje in razburkano pa valovi produkcija v Združenih Državah. Če se računa povprečno, je produciral v Združenih državah posameznik celih 100 kg surovega železa l. 1908 manj nego prejšnje leto in ravno toliko leta 1909 več nego predidóče leto. S kako ogromno rezervno armado delavcev mora razpolagati Amerika, da si more dovoliti take anomalije!

Kakor povsod drugod, je tudi v Združenih državah produkcija železa, oz. njene izpremembe, prava prisposodba ostalega gospodarskega življenja. Povsod vidimo enako burno valovanje.

Prejšnje konjunkturne dobe nam kažejo isti pojav: Železo vodi v istem ali enakem ritmu konjunkturo, krizo in depresijo.

Le za vzgled naj nam služi statistika železne produkcije v Avstro-Ogrski. Tu se je produciralo surovega železa v 1000 tonelatah:

1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	
704	790	855	965	921	943	986	1075	
1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903
1181	1227	1324	1442	1481	1494	1521	1467	1426

V teh 17 letih imamo dva gospodarska cikla; Višek konjunktura, kateremu je sledila kriza, vidimo leta 1890 oz. 1901 (na svetovnem trgu že leta 1900).

Vkljub temu, da je začela rasti produkcija že leta 1892, je vendar trajala depresija tja do leta 1894 tudi na železnem trgu. Ta mali plus produkcije so povzročile slučajne kombinacije, kakor npr. državna naročila za železnice, vojaštvo itd. Da je vladala takrat depresija, nam odločno izpričujejo cene železa.

Za producenta je mnogo bolj važna in odločilna cena nego množina predmetov, katere proizvajajo posamezniki v svojem podjetju. — V navadnih, nenapetih gospodarskih odnošajih t. j. v početkih konjunktura, presega navadno tržna cena le malo proizvajalne troške. Tu pa tam so kriti le slednji. Ako postanejo cene nekoliko višje, gre cel ta povišek na račun dobička. Radi tega se tako mogočno povzpé čisti dobiček veleindustrij ob času cvetoče konjunktura.

Za nas je važna okolnost, da se izpreminjajo cene železa in premoga vspešno s posameznimi fazami konjunktura in dosežejo svoj višek istočasno z viškom konjunktura, padejo rapidno in bliskoma ob času krize ter se malenkostno izpreminjajo ob času depresije; takoj po krizi od pričetka depresije naprej gre njihova črta nekoliko novzdol, potem stremi navzgor, vendar jako polagoma in še to pretrgano, ker nastopi še vedno kaka mala reakcija kot posledica predidoče krize, — dokler ne nastopi nova pomlad, t. j. nova konjunktura.

Cene surovega železa v zadnjih 20 letih nam kaže naslednja tabelica:

Cene železa.

Leta	Na Avstrijskem, železo v palicah karteliranih podjetij, v K za ton.	Na Nemškem v Düsseldorfu, lito surovo železo, v M za ton.	Na Angleškem v Middlesborough-u, surovo železo, v sh za ton.	V Združenih Državah v Pittsburg-u, surovo železo, v dol. za ton.
1890	240	83·6	49·6	
91	230	71·2	47·4	
92	225	65·5		
93	222—221	62·0	42·4	
94	210	62·8		
95	210—205	63·7	44·5	12·72
96	205—210	65·3	46·10	12·14
97	210		45·4	10·13
98	210—200	67·3	57·2	10·33
99	205	81·6	63·9	19·03
1900	200	101·4	69·4	19·49
01	157	76·9	55·0	15·93
02	180	65·2	54·6	20·67
03	195	66·7	52·5	18·58
04	195	67·5	51·6	13·76
05	195	68·8	53·6	16·36
06	215	78·9	58·6	19·54
07	217	84·3	63·7	22·84
08	205	74·4	56·1	17·07
09	177	58·5	54·6	17·41
1910	150	64·5	56	

Ta tabela nam kaže dva cela gospodarska cikla, konec predidóčega in začetek sledečega gospodarskega cikla.

Leta 1890 je izbruhnila gospodarska kriza, vsled česar so cene rapidno padle. Sledi depresija, ki traja do leta 1894; cene padajo konstantno v vseh državah skoz cel čas. Od sedaj naprej pa prične nov gospodarski cikel, i. s. kakor vsakokrat, s konjunkturo. Popolnoma pravilno se vzdigujejo cene surovega železa l. 1895 in 1896 na Angleškem in v Združenih Državah in kolikor toliko tudi v Avstriji.

Nadaljni razvoj cen v Avstriji do leta 1900 ne more biti merodajen za presojo konjunktуре, ker so se bili tedaj hudi boji med avstrijskimi in ogrskimi velepodjetji za premoč na avstro-ogrskem trgu, dokler se ni ustanovil železni kartel l. 1901. Razven tega je vplivala na razvoj cen tudi carina. Toliko boji za premoč med posameznimi podjetji kolikor carine so eksogeni pojavi in so tedaj nepreračunljivi ter izključujejo vsako pravilno stopnjevanje.

Nepravilno pa so se razvijale cene leta 1897. Brezdvomno bi šla konjunktura tudi leta 1897 svojo pot, t. j. mavzgor, ako ne bi prekinil njenega naravnega razvoja eksogen dogodek, to je tamkajšne politične razmere. Radi teh razmer so pale cene l. 1897 na Angleškem in v Združenih Državah.

V naslednjih letih pa se dvigajo cene popolnoma v soglasju s pravili, katere smo zarisali konjunkturi v predležečem spisu.

Na Nemškem se dvigajo cene v vzdržnih velikih skokih, dokler ne dosežejo viška konjunktуре l. 1900. Anglija sledi temu razvoju; od leta 1897 do 1900 se dvignejo cene za 24 enot. Ravno tako poskočijo cene v Združenih državah za 9 enot, ali če izpremenimo dolarje v šilinge za okolo 36. Tudi tukaj opazimo, da se razvija konjunktura na Angleškem enakomerno in ravno tako na Nemškem. Skoz 4 leta rastejo cene več ali manj enakomerno in vstrajno. V Združenih Državah pa je poskočila cena za vseh 9 enot tekom samo enega leta.

S tem je zaključena prva konjunkturna doba, kateri sledi kriza. — Brez oporekanja lahko konstatiramo, da so padle cene znatno in momentano leta 1901. Ta pojav je splošen v vseh kot zgled navedenih državah. Kar nenadoma je pala cena v Avstriji za 50 K, na Nemškem za okroglo 25 mark, na Angleškem za okroglo 15 šilingov in v Združenih Državah za okroglo 5 dolarjev pro 1000 kg. —

Posebno na Nemškem in v Avstriji je morala zavladati leta 1900/01 brezprimerna hiperprodukcija, ki je bila l. 1900 že latentna in prikrita s fingiranimi naročili. A tembolj občutno se je pokazala, ko so izpadla ona umetna sredstva, ki so vzdržala cene na tako visoki stopnji vkljub temu, da je bilo na trgu več kakor preveč blaga.

Kako občutno mora zadeti padec cen vsakega interesiranoga podjetnika, bomo kesneje videli.

Sledi depresija, ki traja do leta 1903/4. Cene padajo še vedno polagoma, a nikakor ne skokoma, kakor ob času krize. Tu pa tam se polagoma vzdignejo.

Kakor že rečeno, nam ne more služiti Avstrija kot vzgled za valovanje cen, ker vplivajo na cene eksogeni pojavi. Prvič je naše železno podjetništvo zavarovano z visoko carino, tako da se ni treba ozirati na svetovni trg. Carina znaša od 30 do 50% vrednosti železa. Razven tega so združena vsa železna podjetja, ki so merodajna za avstrijski trg, v močnem železnem kartelu. Vkljub temu vidimo, da se ravnaajo cene vsaj v večjih obrisih tudi pri nas po valovanju svetovnega gospodarskega cikla. Tudi pri nas so padle cene ob času svetovne krize in sicer jako globoko in šele l. 1906 so dosegle isti nivo, katerega so imele l. 1900.

Leta 1906 se je približala svetovna konjunktura že svojemu višku.

Na Nemškem in Angleškem vidimo tipične znake depresije, kakor smo jih opisali uvodoma. Neka mora obtežuje cene, ktere se je oprostijo le polagoma, t. j. tekom 3 do 4 let.

V Združenih Državah zapazimo leta 1902 še precejšnjo nepravilnost. Cena železa se povspne nenadoma še na višjo stopnjo kakor leta 1900. V dveh ozirih je ta pojav nepravilen: v prvo smo rekli, da se dvigajo cene le polagoma in nikakor ne tako bliskovito; v drugo pa je vendar nemogoče, da bi se pojavila regularna konjunktura vsako drugo leto. Prekratka je še zgodovina amerišanske veleindustrije in prenapolnjena z eksogenimi pojavi, da bi se moglo zgodovinskim potom dognati, ali je nastala ta nepravilnost edinole slučajno, ali odgovarja bistvu gospodarskega cikla Združenih Držav. Zasedaj ne moremo nič drugega konstatirati kakor to, da se je vprizoril isti pojav tudi leta 1910. Po visoki konjunkturi iz l. 1907 je sledila akutna kriza in njej jako občutna depresija v l. 1909 in 1910 na svetovnem trgu. Naenkrat pa razvije že leta 1910 amerišansko gospodarstvo vse znake še precej razvite konjunktore. Cene se konstantno vzdigujejo. Konjunktorna doba se razvija tako, kakor je opisana uvodoma v tem odstavku pri produkciji železa.

Višku konjunktore iz leta 1907 je sledila kriza, katera je povzročila nenavaden padec cen. Ostali razvitek gospodarskega cikla se strinja tudi glede cen z onim, katerega smo zgoraj opazovali.

Pri sedanji tehniki je železo skoro brez koristi, ako se ne razpolaga istočasno s premogom, t. j. z onim sredstvom, ki pretvarja železo in zliva v one oblike, katere ravno hočemo ustvariti. Medtem, ko je železo proizvodjalno sredstvo in služi sedanji industriji v proizvodjalne namene, je premog bolj konzumnega značaja. Industrija ga sicer rabi, a če ga rabi, ga tudi konzumira. Železo pa ostane in ustvarja industriji njena večno trajajoča proizvodjalna sredstva.

Šele tedaj, ko je industrijsko podjetje dogotovljeno v tehniškem oziru, t. j. ko stoji stavba, ko so pritrjeni stroji vsak na svojem mestu, šele potem, ko je morala za to industrija založiti toliko kapitala, pride premog do svoje veljave. Akoravno se ne morejo ustvarjati železni predmeti brez premoga, vendar igra železo v industriji prvotno vlogo, medtem ko pride premog časovno šele na drugo mesto. Če se gospodarstvo razširja, če se vstvarjajo industrijska podjetja, in to se dogaja ravno v času konjunktura, posebno v prvih fazah vsaktere konjunkturne dobe, konzumira gospodarstvo v prvi vrsti železo. Ko se je že toliko železa vporabilo, se izroči podjetje obratu in šele od sedaj naprej konzumira tako podjetje tudi premog, dočim je vporabljalo dosedaj samo železo.

Ta pojav opazimo dandanes pri vseh večjih podjetjih. Lahko rečemo, da se sploh konzumira premog v sedanjih tehniško dovršenih podjetjih šele tedaj, ko so podjetja popolnoma dovršena.

Popisana razvrstitev je sicer tehničnega značaja, a igra tudi še precejšnjo vlogo v gospodarskem ciklu. Vsekemu bo iz predidodega razumljivo, da je tudi premog bodisi glede produkcijske množine bodisi glede cene v tesni zvezi z gospodarskim ciklom. Vsaka gospodarska konjunktura, v kateri raste vedno bolj in bolj konzum železa, mora konzumirati tudi večje množine premoga. Naravno je, da 20 plavžev, ki morajo goreti v času konjunktura, porabi več premoga kakor 15, ki zadostujejo gospodarstvu v času depresije. V naslednjem se ne bomo sicer bavili s tem, da dokazemo, ali sploh vpliva gospodarski cikel na trg premoga, ampak baviti se hočemo s tem, kakšno je razmerje med visoko konjunkturo na železnem trgu in med ono premoga.

Ker smo videli, da rabijo naša industrijska podjetja na splošno najpoprej železo, potem šele premog, bomo z lahkoto sklepali, da nastopi konjunkturna doba za premog nekoliko kasneje kakor železo, da doseže premog nekoliko kasneje višek konjunktura

kakor železo in da bruhne kriza na premogovem trgu kesneje kakor na železovem. Ravno tako se za nekoliko zakasni depresija na premogovem trgu.

Naslednji tabelici nam kažeta, kako so se izpreminjale produkcija in cene premoga v zadnjih 15 letih v Avstro-Ogrski, Nemčiji, Angliji, Belgiji in v Združenih Državah Severne Amerike.

Svetovna produkcija premoga v 10.000 tonelatah.

Leta	Združene Države Sev. Amerike	Anglija	Nemčija	Belgija	Avstro- Ogrska	Svetovna produkcija
1896	17415	19536	8569	2125	1103	58500
1898	19974	20527	9631	2208	1218	63700
1899	23017	22360	10164	2207	1269	69400
1900	24482	22877	10929	2346	1236	72500
1901	26602	22254	10841	2221	1305	73700
1902	27351	23073	10770	2287	1221	74800
1903	32611	23402	11663	2391	1273	82000
1904	32210	23614	12081	2338	1302	83500
1905	26215	23988	12181	2184	1367	90000
1906	37564	22508	13711	2361	1471	95000
1907	43576	27211	14316	2382	1512	104000
1908	37952	26569	14767	2367	1508	98000
1909	39658	26797	14880	2356	1504	

Cene premoga.

Leta	Na Angleškem fob. Cordiff pro ton v sh.	Na Avstrijskem v premogokopu pro ton v K.	Na Nemškem v Essenu pro ton v M.
1894	10·8	69·32	7·5
1895	9/6		
1896	9/1	69·32	7·7
1897	9/2	71/22	8·3
1898	10/1	73/20	8·6
1899	11/1	75/16	8·9
1900	15/1	83/96	9·5
1901	16	93/41	9·5
1902	13/7	87·73	8·8
1903	13/4	84·73	8·3
1904	13/6	80·45	8·3
1905	12/6	79·36	8·7
1906	14/3	87·53	9·5
1907	15/3	93·49	10·4
1908	18/3/20	100·69	10·5
1909	16	103·07	10·3

Rentabiliteta nekaterih podjetij, tekom gospodarskega cikla.

Leta	Alpinski montanska družba		Phönix akcij. podj. za rudokop		Laura akc. družba		Čisti dobiček vseh avstrijskih akcij. družb za stroje in kovine v %
	najvis. kurz na Dunaj. borzi	dividenda v %	kurzi dne 31. dec. na berl. borzi	dividenda v %	kurzi dne 31. dec. na berl. borzi	dividenda v %	
1890	232	11	110	10	139	8	17.2
1891	199	4	99	10	105	4	16.4
1892	140	0	109	80	90	3	12.13
1893	121	0	117	10	112	4	9.98
1894	214	0	146	10	121	4	—
1895	214	4	166	10	142	8	8.43
1896	178	6	178	13	163	10	9.90
1897	283	10	188	11	184	13	7.05
1898	404	16	176	11	217	15	7.94
1899	583	20	138	15	253	16	—
1900	578	20	147	4	194	14	9.94
1901	492	14	129	9	185	10	5.43
1902	422	14	123	8	211	11	4.33
1903	427	17	150	8	238	11	4.95
1904	512	20	172	10	258	10	7.37
1905	548	24	197	15	243	12	9.61
1906	634	30	210	17	243	12	12.09
1907	702	38	167	11	217	10	13.49

Statistika svetovne produkcije obsega dobo približno poldrugega gospodarskega cikla. Pričenja se z letom 1896, ko je namreč nastopila nova konjunktorna doba za premog. V vseh navedenih državah se producira od leta do leta vedno več premoga. Ta razvitek je konstanten toliko v posameznih državah kakor na celem svetu. Pri železu smo konstatirali, da je končala dotična konjunktorna doba z letom 1900 in da je kmalu potem nastopila kriza. Kaj takega ne moremo trditi o premogu, kajti leta 1901 se ni znatno zmanjšala produkcija premoga napram letu 1900. Znak krize pa obstoji ravno v hipnem in jako obsežnem zmanjšanju produkcije. V nekaterih državah, kakor v Združenih Drža-

vah Severne Amerike in v Avstro-Ogrski se je produciralo leta 1901 še več premoga nego leta 1900. Ravno tako je napredovala svetovna produkcija za celih 1.200.000 ton premoga. V ostalih treh državah se je produciralo le za neznatne množine manj. Potemtakem je izključeno, da bi bila nastopila premogova kriza že leta 1909 ali 1901. Še bolj jasno pričuje statistika cen, da ni nastopila pred koncem leta 1901 nikaka kriza na premogovem trgu. Od leta 1896 naprej so se cene konstantno vzdigovale, posebno na Angleškem trgu, ki je emporij za cel svet, ki regulira cene premoga skoro v vseh pristaniščih. Cene iz leta 1901 potrjujejo odločno zgoraj postavljeno tezo, da nastopi toliko višek konjunktore kolikor kriza na premogovem trgu še le nekoliko kasneje kakor v železni industriji. Bistvo in znak vsake krize bodisi na tem ali onem polju obstoja pa vedno v tem, da izgubi dotični gospodarski predmet, katerega zadene kriza, na svoji tržni veljavi. Premog pa je bil leta 1901 še dražji mego leta 1900.

Ker ni znatno padla produkcija leta 1901, ampak ker se je tu in tam še celo povzdignila in ker so šle cene 1901 odločno navzgor, moramo reči, da se je raztezal višek konjunktore na premogovem trgu tja do konca leta 1901 in da ni mogla napočiti kriza pred koncem leta 1901.

Kakor vsakokrat tako je morala slediti kriza tudi sedaj višku konjunktore.

Iz statistike produkcije se pravzaprav ne da konstatirati z gotovostjo, kakšnega leta je nastopila kriza. Opazimo le, da ni napredovala produkcija premoga od leta 1900 naprej v takih skokih, kakor od leta 1896 dotodaj. V nekaterih državah je še celo padla, kakor v Nemčiji, Belgiji, v Avstriji, a tudi tod le za neznatne množine.

Tudi v tem oziru govore mnogo bolj jasno cene premoga. Konstantno in v še precejšnjih skokih so se dvigale cene premoga do leta 1901. Tu pa vidimo mejo. V vseh navedenih državah so padle cene premoga leta 1902 in sicer momentano in za mnogo jednot. Na vsak način se je moralo kaj zgoditi leta 1901/02.

Če kombiniramo tedaj razvoj produkcije kakor tudi razvoj cen premoga z ostalimi svetovnimi trgi, lahko rečemo z vso mirnostjo, da je nastopila kriza tudi za premog i. s. leta 1901/02.

Naslednja depresija se je razvila tako, kakor vsaka druga depresijska doba. Produkcija ostaja večinoma na istem nivoju

ter se poveča tu in tam le za neznatne množine. Še bolj občutno se pozna depresija v cenah.

Medtem, ko smo konstatirali pri železu prve početke konjunktura že leta 1904, vidimo pri premogu, da vegetira še celo leto 1905 v znamenju depresije.

Tudi ta okolnost potrjuje tezo, da se prične in konča vsaka faza gospodarskega cikla nekoliko — približno 1-2 leti — kasneje pri premogu, akor pri železu.

Leto 1906 nastopi v znamenju konjunktura. Povsod se znatno povspne produkcija. Nikar naj nas ne moti okolnost, da se je povečala leta 1905 svetovna produkcija za celih 6,500.000 ton premoga, medtem ko leta 1906 le za 5,000.000 ton, kajti ta velikanski plus iz leta 1905 izvira iz držav, ki ne participirajo na svetovnem gospodarskem valovju, t. j. iz onih držav, ki niso industrijsko razvite države.

Ravno isti pojav, kakor leta 1900 in 1901 opazimo tudi leta 1907 in 1908. Iz splošnega opazovanja pa moramo izpustiti Združene Države Severne Amerike, ker so te države bile ognjišče svetovne krize iz leta 1907; ta kriza je bila tako akutna, da je uničila in potegnila za seboj, akoravno je bila samo denarna kriza, vse gospodarske stroke, posebno celo industrijo. Razven tega je bila ta kriza za Združene Države brezprimerno akutna, skoro elementarna. Edino le radi tega se je produkcija premoga leta 1908 tako zmanjšala v primeri z ono leta 1907, ker je Anglija gospodarsko tesno zvezana z Združenimi Državami in je naravno, da se je zmanjšala produkcija premoga tudi tu, a samo za neznatne množine.

Iz cen premoga pa se more sklepati, da je zavladata višina konjunktura na premogovem trgu šele leta 1908. V tem moremo biti toliko bolj prepričani, ker je ravno na Angleškem tako znatno poskočila cena premoga leta 1908, akoravno je Anglija v tesni gospodarski odvisnosti od Združenih Držav.

Leto 1909 je v popolnem soglasju z letom 1902. Produkcija premoga seveda ne more napredovati tako kakor leta 1908, ampak se zmanjša v nekaterih državah, v drugih pa se pomnoži le za neznatne množine. In zopet pridejo tukaj cene na pomoč: v jasnem nasprotju z dosedanjim razvitkom padejo cene hipno in znatno. Ta evidentni prelom dosedanjega razvitka pa je znak krize.

Dr. Ferdo pl. Šišić, sveučilištni profesor i zastupnik na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru (Zagreb).

Rijeka i riječko pitanje.

(Kcneć.)

III.

Izbor regnikolarne deputacije za rješenje riječkoga pitanja. — Nunciji i renunciji između hrvatskih, ugarskih i riječkih izaslanika (1869—1870). — Neuspjeh pregovora i uredjenje provizorija (20. jula 1870.).

Kad je hrvatski sabor u svojim sjednicama od 17., 18. novembra 1868. primio na znanje promjenu § 66. hrvatsko-ugarske nagodbe, prešao je 19. novembra v smislu kraljevskoga otpisa od 8. novembra, na izbor svojih izaslanika u regnikularnu deputaciju glede izravnjanja spornoga riječkoga pitanja. I zabrani biše grof Ladislav Pejačević, Stjepan Vuković, Aleksandar Fodroczy i Josip Žuvić, a onda bi hrvatski sabor odgodjen. Deputaciji ovoj ni je sabor dao nikakove posebne instrukcije, već se želilo, da se točno drži samoga § 66. te da pitanje riješi u korist Hrvatske. Potom ona sebi izabra grofa Ladislava Pejačevića predsjednikom, a Aleksandra Fodroczyja bilježnikom, te se u maju zaputi u Budimpeštu, gdje se imala sastati s istobrojnom ugarskom i riječkom. Ugarski sabor naime, nakon što je već u sjednici od 11. novembra prihvatio kraljevski otpis od 7. novembra, te izjavio, da »prihvat njegove sadržine ne prejudicira prava Ugarske na Rijeku«, izabrao je 22. novembra u regnikolarnu deputaciju od svoje strane grofa Antuna Majlátha iz gornje, a Franju Deáka, Antuna Csengeryja i Mihajla Horvátha iz donje kuće, dok je Rijeka odaslala kao svoje izaslanike Ludovika Adamicha, Dr. Antuna Giacicha, Josipa Mayera i Antuna Ravdicha. Svi su se ovi članovi regnikolarne deputacije sastali u Budimpešti 15. maja 1869., te su se odmah i konstituirali izabravši zajedničkim predsjednikom grofa Antuna Majlátha, a bilježnikom Mihajla Horvátha. Poslije toga predloži Franjo Deák, da će najzgodnije biti, da riječki izaslanici iznesu predlog, kako da se sporno pitanje riješi. Na taj su predlog Deákov svi pristali, a kao dan narednoga sastanka odredjen bi 23. maj.

Još davno prije nego li je bila izabrana ova regnikolarna deputacija, dapače još i prije sankcionirane nagodbe, ugarski ministar predsjednik grof Andrassy posvetio je osobitu pažnju rješenju riječkoga pitanja. Komisar Eduardu Csehu pisao je 12. oktobra 1868. na Rijeku, da u znastoji, kako bi grad odaslao izaslanika bez ikakvih obvezatnih instrukcija, a kao najzgodnije ličnosti da bi bili Ravdich, Scarpa i Ciotta. Pored toga još je Andrassy zamislio, kako bi s Rijekom sjedinio i čitavo hrvatsko primorje, pa ga onda stavio pod upravu riječkoga gubernatora, dašto zavisna od ugarske vlade, ali ipak i člana hrvatskoga sabora. Nadalje pomišljao je grof Andrassy i na to, da bi za Rijeku ostala i nadalje u sudbenim poslovima kompetentna prizivna sudišta hrvatska, a i grad Rijeka da bude osim na zajedničkomu zastupan na hrvatskom saboru. Medjutim još istoga dana 12. oktobra pisao je komisar Cseh ministru, da Riječani hoće samo da priznadu kompetenciju prvoga apelacionoga hrvatskoga sudišta, dok bi najviše sudište svakako imalo da bude ugarska u Pešti, a o zastupanju na hrvatskom saboru, da ne će ništa ni da čuju.

Kad se 23. maja sastala regnikolarna deputacija u plenarnu sjednicu, pročitani bi predlog Riječana s datumom 20. maja, koji je glasio ovako:

»Odazivajući se dobivenu pozivu, časte se potpisani veleštovanoj regnikolarnoj deputaciji podastrijeti ovaj prijedlog i nacrt.

Kod vršenja ove zadaće, mi, slijedeći primjer kraljevskoga reškripta, niti ćemo se upuštati u objasnjivanja o državopravnom pitanju, niti u historička pretresivanja i izvadjanja, nego ćemo samo od ovoga kraljevskoga reškripta i medju Ugarskom s jedne, a Hrvatskom i Slavonijom s druge strane sklopljene nagodbe, kojom su izmedju obih strana prije obstojala državopravna pitanja sada definitivno uređena i poravnana, ishodište uzeti.

Iz ovih oboju akata proizlazi jasno i nepobitno, da Rijeka s njezinim Kotarom ne spada k trojednom Kraljevini, budući da je od zakonodavaca na temelju prijašnjih zakona i patenata kao odijeljeno k ugarskoj kruni direktno in neposredno spadajuće okružje irvično priznata i opetovano potvrđena. (Separatum sacrae regni coronae adnexum corpus).

Prvi i neposredni izvod, što ga mi iz ove iznovične priznaje, pravo iznovične potvrde naših prava kao separatan teritorij činiti moramo, jest, da samoj Rijeci pripada, kao teritoriju sjedinjenu s ugarskom krunom, da svoje administrativne i legislativne odnošaje neposredno s vladom dotično s legislativom ugarske krune uređjuje.

Spomenuti kraljevski reškript, a tako i ugarsko-hrvatska nagodba ustanovljuju doduše, da dogovor glede naših administrativnih i legislativnih posala sa strane ugarskoga parlamenta, hrvatsko-slavonskoga sabora i grada Rijeke izabrana deputacija postići imade. Ali iz ovih odredaba ne možemo i ne ćemo mi hrvatsko-slavonskoj vladi i zakonodavstvu ni najmanje pravo dopustiti, da kod uređenja naših administrativnih i legislativnih odnošaja sudjeluju i to iz ovih razloga: 1. Budući da je Rijeka nepobitno separatan k kraljevini hrvatsko-slavonskoj nipošto ne spadajući teritorij, kako je to takodjer po ovoj priznato, stoga ne može in ne smije vlada ili zakonodavna vlast Hrvatske-Slavonije kod uređenja nutarnjih posala ovoga okružja, koje k njima ne spada, takodjer ni sudjelovati. 2. Koli gornja nagodba, toli kraljevski reškript stavlja regnikolarnoj deputaciji jedino ovu zadaću, da prijateljsko porazumljenje učini, ali se njoj ne pripušta pravo, da drugojake odredbe čini, ako se ovo sporazumljenje postići ne bi moglo. 3. Rijeka kod nagodbe medju Ugarskom s jedne, a Hrvatskom in Slavonijom s druge strane utanačene neposredno i to kao samostalan faktor, sudjelovala nije. 4. Razlog gornje odredbe bio je polag našega nazora u tome, da pošto je Rijeka i njezin kotar u administrativnom pogledu s Hrvatskom i Slavonijom sada jošte faktično spojena, zastupnici ovih kraljevina samo na toliko k ugovaranju glede buduće samostalne organizacije Rijeke prizvani biti mogahu, na koliko bi njihova privola za slučaj potrebita bila, ako bi Rijeka obzirom na susjedne odnošaje stranom na jezične okolnosti ili iz drugih razloga uputnim pronašla bila, da sa Hrvatskom u ikakovoj daljoj vezi ostane.

Prema tome mi predlažemo: 1. Grad Rijeka sa svojim sadašnjim kotarom sačinjava separatan, neposredno k ugarskoj kruni spadajuće tijelo. 2. Iz ovoga njezina autonomnoga položaja slijedi, da Rijeci samoj pripada pravo, da svoje legislativne i administrativne odnošaje s ugarskom državom uredi. 3. Bez

uštrba ovoga njezina prava ustanovljuje se, da po ugarskom saboru i ugarskom ministarstvu izvršivati se imajuća legislativa i eksekutiva zajednička bude. 4. Rijeka će na ugarskom saboru u Pešti, u smislu čl. XXVII: 1848, po jednom odaslaniku zastupana biti. 5. Da svoju autonomnu unutarnju municipalnu administraciju ustanovi, pridržaje sebi Rijeka pravo, da u smislu ovoga zakona posebit statut izradi i za zakonito inartikuliranje predloži. 6. Kao načelo se medjutim ustanovljuje, da samoj općini pristoji pravo, da sebi bira svojega predstojnika i sve svoje organe. 7. Općina će potpunu unutarnju administraciju unutar zakona i statuta samostalno izvršivati. 8. Općina će s vladinim organima i svim jurisdikcijama države neposredno općiti. 9. Obzirom koli na razliku jezika, toli na druge višestruke okolnosti, pridržaje sebi Rijeka, da će s ugarskom legislativom na buduću pravosudnost odnoseće se, mjesnim specijalnim okolnostima primjerene dogovore i naredbe učiniti; dotle pako ostaju iz obzira oportuniteta i samo iznimice, sada postojeći pravosudni odnošaji nepromijenjeni, dok naime Rijeka opredijelila bude, kada i kako se isti promijeniti i definitivno urediti imaju. 10. Općina će nadzor, upravljanje i više ravnanje nad svima od nje uzdržavanima, koli sada opstojećima, toli u buduće podići se imajućim školama isključivo voditi, te joj pripada pravo, one naredbe i reforme uvoditi, koje kako duhu vremena, tako i osobitim lokalnim okolnostima odgovaraju. Bez privole općine ne smiju se na Rijeci nikakove ine javne škole držati ni ustrojavati. Učevni jezik imade i mora u svim školama općina sama opredijeliti. 11. Dovolje Rijeku opterećujući zemaljski prirezi i zemljoraseteretne kontribucije, dokidaju se. 12. Uredovni jezik općine i svih njezinih organa je talijanski, te se ovaj takodjer u općenju sa svim vladinim organima rabi. 13. Ustanova zakona 1848: XXVII. 51., krepošću koje je Rijeka v svojem svojstvu kao pomorska luka obzirom na rascvat pomorske trgovine i brodarstva, od svake dužnosti stavljana vojnika oslobođena, ovime se potvrđuje. 14. Ove ustanove pošto budu zakonito inartikulirane, stupaju odmah u krepost.«

Kad je pročitán ovaj predlog Riječana, zamoliše hrvatski odaslanici, da im se dade vremena, da na nj odgovore. To se zgodilo u trećoj sjednici od 28. maja. U prvom redu naglasiše Hrvati, da prijedlog Riječana daleko prekoračuje granice kraljevskoga reškripta, u koliko oni protestiraju protiv toga, da i

hrvatski sabor može da progovori o rješavanju riječkoga pitanja. Poradi toga, kao i s obzirom na to, što je ugarski sabor prihvatio kraljevski reškript samo s tom priurjedbom, da prihvati njegovu sadržaja ne može da prejudicira pravo ugarske na Rijeku, hrvatski izaslanici izjavljaju, da § 66. nagodbe uopće ne mogu smatrati konačnim rješenjem riječkoga pitanja, jer bi u tom slučaju izaslanje regnikolarne deputacije postalo bespredmetno. Prema tome dakle smatraju pomenuto pitanje otvorenim, koje se tek ima da riješi između ugarskoga i hrvatskoga sabora a pristajanjem Rijeke. Protestuju protiv jednostranoga rješenja, a naročito protiv one izjave riječkoga izaslanstva, kao da bi Rijeka bila samostalno od Hrvatske posve odijeljeno tijelo, nadalje, da kod uredjenja svojih posala Rijeka može posve neodvisno od Hrvatske postupati i da ih neodvisno i slobodno od volje Hrvatske može u drugom pravcu redjivati. Iz toga dakle slijedi, da se riječko pitanje bez volje hrvatskoga sabora ne može riješiti, a ako bi se ipak išlo za takim jednostranim rješenjem, onda će hrvatski izaslanici razpravu prekinuti i protiv eventualnih zaključaka protestirati. Stoga Hrvati predlažu: 1. Gubernator riječki ima da podjedno bude veliki župan riječke županije. 2. Kompetencija riječke gubernije proteže se isključivo na zajedničke poslove tako grada Rijeke kao i hrvatskoga primorja, dakako samo onda, ako se ovaj predlog primi. 3. Naslov gubernije riječke biti će: »Kraljevski gubernij za grad Rijeku i hrvatsko primorje«. 4. Svekoliko primorje s Rijkom nazivat će se »Ugarsko-hrvatsko primorje«. 5. Grad Rijeka rukovodi i izvršava za se i za svoj kotar sve autonomne poslove u prvoj instanciji, i služi se u tim poslovima službenim jezikom kojim hoće. Druga i zadnja instancija u tim poslovima jeste zemaljska vlada u Zagrebu, a sudbenost izvršava u drugoj banski stol, a u trećoj instanciji stol sedmorice u Zagrebu. 6. Gubernatora imenuje Nj. Veličanstvo na predlog bana uz protupotpis zajedničkoga ministra predsjednika. 7. Gubernator riječki prima plaću kao veliki župan riječki županije iz autonomne zemaljske zaklade u Zagrebu. 8. Gubernator riječki imade kao takav sjelo svoje i glas u gornjoj kući zajedničkoga sabora, a kao veliki župan riječke županije u saboru hrvatskomu. 9. Grad rijeka sa svojim kotarom šilja dva zastupnika u autonomnim poslovima u hrvatski sabor, a u zajedničkim jednoga na zajednički sabor, i to neposredno.«

Budući da se pokazala velika i bitna razlika u predlogu riječkom i hrvatskom, zaključili su ugarski izaslanici podnijeti svoj, a to samo stim više što je riječko izaslanstvo izjavilo, nakon što je hrvatski prijedlog pročitao, da ne prihvaća ni jedne točke njegove. Posredujući predlog ugarskoga izaslanstva dakle pročitao je u četvrtoj sjednici 3. juna, a glasi: 1. Čitav onaj teritorij koji je i prije 1848 sačinjavao teritorij riječke gubernije sačinjavat će jedan kotar pod upravom zajedničkoga sabora i zajedničkoga ministarstva. 2. Za taj se kotar ima imenovati gbernator po Nj. Veličanstvu na predlog zajedničkoga ministarstva uz protupotpis zajedničkoga ministra predsjednika. 3. U kotaru neka se uredi jedan posebni sud sa sve tri instancije za sve trgovačke, mjenbene i pomorske poslove. Jedan dio članova ovih sudova bit će u svrhu imenovanja predloženi Nj. Veličanstvu s obzirom na Bakar, Kraljevicu i Vinodol na predlog hrvatskoga bana, a drugi dio s obzirom na Rijeku na predlog riječkoga gubernatora po zajedničkom ministarstvu uz protupotpis kojega od zajedničkih ministara. 4. Grad Rijeka i kotar stajat će u administrativnom obziru u autonomnim poslovima pod gubernatorom i zajedničkom ministarstvu, a u zakonodavnom obziru pod zajedničkim saborom. Što se tiče sudovanja u svim privatno-pravnim, civilnim, kriminalnim i policijskim poslovima, vršit će ga na svom teritoriju grad Rijeka u prvoj instanciji, dok će viša instancija biti onaj sudbeni stol, što će se kod gubernije urediti, a najviša vrhovno ugarsko sudište u Pešti. 5. Naprotiv Bakar, Kraljevica i Vinodol u autonomnim poslovima stajat će pod velikim županom, kojega imenuje hrvatska vlada, a u upravom i sudbenom obziru odvisit će od hrvatske vlade i hrvatskoga sabora. U privatno-pravnim, kriminalnim i policijskim poslovima, vršit će svu vlast hrvatske oblasti i sudovi. 6. Grad Rijeka šalje na zajednički sabor jednoga zastupnika. 7. Za Rijeku i kotar ima kako za upravne, tako i za privatnopravne poslove zajedničko ministarstvo sudjelovanjem Rijeke izraditi potrebne statute i zakonske osnove, koje će se onda podastrijeti zajedničkom saboru. 8. Jednako ima i zajedničko ministarstvo izraditi suradujom Rijeke i sve one zakone, što ih traže interesi trgovine i pomorstva, te položaj primorja. Ovi se također imadu podastrijeti zajedničkom saboru.«

Već na slijedećoj se sjednici (16. juna) izjave Riječani u glavnom posve sporazumni s ugarskim predlogom, dok su Hrvati

prigovarali. Sada stavi ministar Andrassy predlog, da se u glavnom prihvati onaj ugarskih izaslanika, ali s promjenama u točki 4., koja bi imala glasiti: »Grad Rijeka i njezin kotar pripadaće glede političke javne uprave, bogoštovlja i nastave pod gubernatora i dotične ministre, kao i pod zajednička zakonodavstvo u Pešti. Glede sada postojećega hrvatskoga gimnazijuma na Rijeci, imade medju Rijekom i Hrvatskom uslijediti posebna nagoda. Glede pravosudja imao bi se urediti na Rijeci za grad Rijeku i njezin kotar sud prve i druge instancije, dok bi treće bio stol sedmorice u Zagrebu. Pravo imenovanja ili biranja sudaca prve i druge instancije spada na autonomna prava grada Rijeke, a nadzorništvo nad pravosudjem pripadalo bi guberniji. Zakoni u sudbenoj upravi, privatnom i kriminalnom pravu, stvarali bi se na hrvatskom saboru, kamo i Rijeka svoje zastupnike može slati. Glede pete točke opet, predložio je Andrassy ovakovu promjenu: »Bakar, Kraljevica i Vinodol spadajuće u autonomnim predmetima ne pod gubernatora, već pod velikoga župana riječkoga, te zavise u svim poslovima javne uprave i zakonodavstva od hrvatske vlade, dotično od hrvatskoga sabora, te će zato i poslovima privatnoga i kriminalnoga prava, kao i policijskim upravljati hrvatske oblasti i sudovi. Služba velikoga župana može se povjeriti gubernatoru, ako to zaželi hrvatska vlada. Prema 4. točki, imala se konačno i sedma izmijeniti ovako: »Zajedničko ministarstvo neka pripravi potrebite statute i zakonske osnove glede političkih, javnoupravnih, bogoštovnih i nastavnih posala grada Rijeke i njegovoga kotora, te neka ih predloži zajedničkomu saboru, dok naprotiv zakonodavstvo u privatnim i kriminalnim poslovima pripada u smislu četvrte točke hrvatskomu saboru.

Ovaj predlog grofa Andrassyja, — koji znači ugarsko-hrvatski kondominium na rijeci, — uzeše hrvatski izaslanici u razpravu 17. juna. Nazočni bili su samo grof Pejačević, Fodrocy i Žuvić, dok je Vuković bolesti radi bio odsutan. Nakon što je pročitán predlog ministrov, izjavi Fodrocy«, da on doduše konstatira, da se predlog gosp. ministra predsjednika može smatrati kao neki korak bliže sporazumljenju i odstupanju od ovoga tvrdoga nazorima hrvatskoga odbora, sasvim protivnoga stanovišta riječkoga i ugarskoga odbora, — no da se ipak ne smatra pozvanim, da u ime hrvatskoga sabora na taj predlog pristane, pa stoga predla-

že, da se isti predlog uzme ad referendum, da o njemu sabor hrvatski konačno odluči. Na to ne bude nikaki zaključak stvoren, već »ostavljeno svakomu članu na volju, da se izjavi o ministrovom predlogu u zajedničkoj sjednici kako hoće.« Sjednica pak održana je već isti dan 17. juna popodne, a svršila je bez rezultata, te odgođena na neizvjesno vrijeme.

Regnikolarna se deputacija potom opet sastade 1. decembra, no i opet bez rezultata. Konačno su hrvatski izaslanici stavili 18. decembra ultimatum, u kojem zazaotražiše: »da se odsjek nutarnjih posala odstupi Rijeci; da bogoštovlje hrvatsko-slavonskoj autonomiji priuzdržano ostane; da nastava bude između Hrvatske i Rijeke paritetično podijeljena; i konačno, da pravosudje ostane nepromijenjeno kakovo je dosada bilo na Rijeci, to jest s drugom i trećom instancijom u Zagrebu.« Iza ovih zahtjeva staviše hrvatski izaslanici ovaj predlog: »Ako se ovaj ultimatum primiti ne može, neka se regnikolarna deputacija odgodi do zgodna vremena, a dotle da gradom Rijekom i kotarom njegovim upravlja centralna (ugarska) vlada, a cijeli opseg riječke županije odmah predade autonomnoj hrvatskoj vladi i time učini kraj kompetenciji kraljevskoga komesara u cijeloj županiji (riječkoj).«

Ovaj su predlog odmah primili ugarski i riječki izaslanici, te o tom izvijestili zajednički sabor, koji potom 15. marta 1870 stvori ovaj zaključak: »Ministarstvo se opunovlašćuje, da dokle, dok se sporna pitanja konačno ne riješe, ustanovi provizorium tako, da on imenuje, obustavivši podjedno djelovanje kr. komisara na Rijeci, gubernatora, da preuzme javnu upravu grada Rijeke i njegovoga kotora, te da s njome određuje, riječku pako županiju, da predade hrvatskoj autonomnoj vladi. Konačno se opunomoćuje vlada (ugarska), pošto uprava zajedničkih posala s obzirom na trgovinu i pomorstvo ne može da trpi stagnacije, da o providjenju pomenutih posala preuzme shodnu brigu.«

Dne 5. maja 1870 izvijestili su izaslanici hrvatski sabor o tečaju rasprava regnikolarne deputacije i konačno izjavili: »Hrvatsko-slavonski odbor zaključivši svoje djelovanje, ni je došao s ostalim odborima (ugarskim i riječkim) baš ni do kakova sporazumka, a niti do obvezatna zaključka. Iz zapisnika izlazi, da hrvatsko-slavonski odbor na predlog riječkoga i ugarskoga odbora pristaonije, i da je tek onda ministar predsjednik grof Julijo Andrassy svoj posebni predlog načinio, kad se od svih

strana uvidjelo, da sporazumljenje nije moguće. No i ovaj predlog nije po hrvatsko-slavonskom odboru prihvaćen. Po tom nisu ni u čem ruke vezane budućemu hrvatsko-slavonskom odboru, koji se iznova izaslati imade.« O tom izvještaju povedena je rasprava 20. jula i konačno s 55 glasova protiv 10 prihvaćen riječki provizorij uz dodatak, da se »u svoje vrijeme« opet imadu sastati regnikolarne deputacije i pitanje konačno priversti kraju.

Ovako je dakle stvoren provizorij, koji traje sve do dana s. Magjari su međutim shvatili stvar inače; došavši do »provizorne uprave«, oni su riječko pitanje počeli ubrzo shvaćati kao definitivno riješeno, ne pokazujući ni malo volje, da izazovu nastavak regnikolarne deputacija. No nadajmo se, da će i to pitanje doći na dnevni red, koje nijedan Hrvat nikad ne će smetnuti s uma.

Dr. Jos. Agneletto:

Denar.

Najstarejša kulturna zgodovina nam predočuje človeka kot lovca, ki se je preživljal z mesom divjih živali in morskih rib ter bil brez vsakega stalnega bivališča. Šele v poznejši dobi ga nahajamo v podzemskih jamah in v stavbah na kolih, kakor nam jih kažejo ostanki, ki so se ohranili do današnjega dne.

Človek je kmalu spoznal nestanovitnost lovske sreče ter izpremenil način življenja, ki mu je nudil le od trenutka do trenutka potrebnih življenjskih sredstev. V skrbi za bodočnost se je pojavil pri njem prvi sled gospodarskega čuta: Na mesto surovega, težko ohranljivega mesa ubitih živali je hranil do prve potrebe živo divjačino, ki jo je ukrotil. Iz lovskega naroda — v kolikor nam je pri človeštvu s tako nizko stopinjo prosvetnega razvoja mogoče govoriti o narodih — postane narod nomadski.

Čim prosvetljenejši je postajal kak narod, tem bolj so se množile njegove potrebe, a množilo se je tudi število ljudi in potreboval je v večji meri življenjskih sredstev. Ekstenzivni način pridobivanja se je moral izpremeniti v intenzivnega; nomadska plemena so se odrekla svojemu nestalnemu življenju in se pričela baviti poleg živinoreje tudi s poljedelstvom. Stalnost je pre-

drugačila vse njih življenje in v novih razmerah so se razvijali novi običaji. Kako velikanski korak je pri kakem narodu stalna naselitev, tako da v razmerno kratki dobi navadno izpremeni ne le svoj gospodarski način življenja, ampak tudi šege in navade in ako pride v dotiko s kulturno znatno bolj razvitim narodom, celo jezik, nam kaže zgodovina; omenjam Germane v zapadni, Bulgare v vshodni Evropi.

Poljedelstvo in živinoreja sta na tej stopinji gospodarskega razvoja glavni vir dohodkov. Živina kot najvažnejša in najsplošnejša vrednota služi za denar in ž njo se izplačujejo knezu ali drugače nazvanemu vladarju globe in davki.

Oblika prvotnega skupnega življenja je bil družabni komunizem in njegove tvorbe so bile zadruga, župa, mir (Sippe). Zadruga je bila osnovana na ožjem krvnem sorodstvu, toda sčasoma je vsprejela mnogo javno-pravnih elementov, postala je občina, ki se je včasih razvila tudi v patriarhalno državo. Primitivna, na komunističnem temelju stoječa zadruga je tvorila enoto; bila je obenem producent in konzument, in neznatna je bila njena odvisnost od drugih gospodarskih enot.

Zemljepisne, podnebne in druge razmere, pred vsem pa načelo o delitvi dela je privedlo zadrugo do tega, da je svoje proizvodnje omejila na nekatera življenjska sredstva, katera je pa proizvajala v večji meri nego jih je potrebovala. Z razliko si je potem zamene priskrbela drugih sredstev od sosedne gospodarske enote. Tu pričenja naturalno gospodarstvo z direktno zameno in specializacija ljudstva, živečega še v zadrugah, v različne stanove. Producent in konzument nista več identična; ta vas se bavi pretežno s poljedelstvom, ona z obrtjo itd. To je gospodarski sistem, ki ga nahajamo v srednji Evropi še okoli leta 1000 po Kr.

Primitivno direktno zameno dobrin je izpodrinilo indirektno izmenjavanje. Prebivalci so n. pr. znašali na morske obali preostajajoče jim predmete in odjemali so jim jih posredovalci-trgovci, ki često niti poznali niso njih jezika. Za poljedelske proizvode, kakor žito, vino, ovce, so jim dajali obrtne izdelke kakor obleko, posodo, sol, nakit, slonovo kost itd. Ta način trgovanja, pri katerem se često ni govorilo, imenujemo nemo zameno.

Neokretnost in okornost zamene se je vedno živeje občutila v rastoči trgovini in izkazalo se je prikladno, trajno in trpežno,

deljivo sredstvo, ki bi moglo predstavljati veliko ali majhno vrednost in bi stopilo na mesto v zameno danih dobrin.

V to svrhu so Rimljani uporabljali po prehodnem uporabljanj drobnice kot denar (pecus - pecunia) baker, Špartanci železo, Židje srebro, Gotje zlato, Hrvatje kunine kože, Slovani sploh pa platno (odtod beseda platiti). Še dandanes se rabi v kitajskem notranjem prometu kot plačilno sredstvo srebro v kosih »sycce« ali »shoes« (čevelj), ki imajo obliko čeveljčkov.

Tako zamenjevalno sredstvo imenujemo denar.

Za denar si je človek izbral lepo, v obče porabno, težko, trajno in v ceni stalno kovino, ki ima v sebi sami svojo realno vrednost, ki je enaka nominalni (kovinski denarni princip).*

Promet sam je uravnaval tok in vrednost denarja, država se ni pečala s prometom. Toda desorganizacija denarnih sredstev je dovajala ljudstvo do raznih prevar in pomot, te pa v zmešnjave in prometne nerednosti, in to je prisililo državo, da se poslužila svoje suverene oblasti in proglasila le gotovo kovino za denar.

S tem je postal denar razum zamenjevalnega tudi plačilno in hranilno sredstvo in obenem vrednostno merilo. Sociološko se denar lahko imenuje sredstvo, s katerim je mogoče v danih razmerah zadovoljiti vse človeške potrebe. Tolstoj vidi v denarju protivrednost za delo; vsak denar predstavlja gotovo množino dela, to je produkta delavskih sil, katero opredelitev bi izpopolnili le v toliko, da predstavlja poleg tega tudi gospodarska dobra, ker premoženje ne obstoji le iz delavskih sil, ampak tudi iz druge zelo važne komponente: prirodnih dobrin. Kakor v početku izmenjevalne trgovine, tako obstoja tudi dandanes izmenjava med producentom in konzumentom, samo s to razliko, da se je vmes vrnil denar kot nov posredujoč člen med produktom enega in drugega individija. Kmet n. pr. ne zamenja več svojega vola za obleko ali obuvalo, ampak ga proda za denar in z denarjem si kupi potrebno obleko ali obuvalo tam, kjer se mu to zdi boljše.

Denar se ni uvel v promet samo radi udobnejšega trgovanja, ampak tudi radi večje prostosti in neodvisnosti producentov od konzumentov njihovih produktov. V tem oziru nima

*) Zakon z dne 2/8. 1892. št. d. z. 126 določa v členu I.: Na mesto dosedanje avstrijske veljave stopi zlata veljava, katere računsko enota je krona. Člen III.: Državni zlati denar se ima kovati iz zmesi, obstoječe iz $\frac{900}{1000}$ zlata in $\frac{100}{1000}$ medí. Iz enega kg denarnega zlata se ima kovati 2952, iz enega kg čistega zlata tedaj 3250 kron.

Simmel popolnoma prav, ko trdi v svoji »Philosophie des Geldes«, da je denar »nakaznica poedinca na družbo«; kajti nihče ni dolžan dati svojih sil ali dobrin drugemu niti proti plačilu.

Kovan denar nahajamo najprej v Lidiji okoli l. 700. pred Kr. Njej je sledila Grška in Italija, katere glavno mesto Rim je bilo v začetku cesarske dobe najbogatejši denarni centrum, kjer je vpeljal tudi zlat denar. Rimski »viri denarii« (okoli l. 350. p. Kr.) in pozneje »argentarii« so igrali vlogo današnjih zasebnih bankirjev. Sledove današnjega bančnega poslovanja, zlasti depozitov, nahajamo že pri Grkih, in sicer je bilo to poslovanje — morda se to ne glasi ravno paradokсно — v rokah duhovnikov. Okoli sredozemskega morja je bila že za Rimljanov popolnoma izvedeno denarno gospodarstvo, predpogoj uspešne trgovine, s katero je bila svez čas postala Kartagina najbogatejše mesto sveta. Obrestna mera je znašala v Rimu v cesarski dobi 12%; žalibog nahajamo še dandanes prav tako visoko obrestno mero v nekaterih gospodarsko zaostalih državah, n. pr. na Kitajskem.

S propadom rimske države in z nastopom novih največ poljedeljskih narodov je v srednji Evropi propalo denarno gospodarstvo in se jelo zopet razcvitati šele v času križarskih vojsk vsopredno z razvojem in razcvitom mest in trgov. Le v Italiji in drugih južnih pokrajinah nekdanjega rimskega cesarstva se je ohranil rimski denarni sistem z računsko enoto »solidus«. V frankovski dobi se je kovalo iz 1 L. (funt = 327 g) zlata 72—82 zlatih šilingov. Okoli l. 750 po Kr. pa je prešla frankovska država k srebrnemu denarju: 1 L. srebra se je kovalo 20—22 solidov po 12 denarjev. Do 14. stoletja je vladala skoraj izključno srebrna denarna veljava z različnimi računskimi enotami.

V srednjeveški državni ustavi in upravi se zrcali do skrajnosti izveden naturalno-gospodarski sistem. Kralji s svojimi cerkvenimi in posvetnimi knezi, grofi in vitezi in — vsaj spočetka — svobodnim kmetom tvorijo fevdalno državo, v kateri je kralj le poglavar stopnjevito podrejenega mu plemstva, ki izvršuje upravne posle in dobiva namesto stalne plače v posest del državnega ozemlja s pravico dednega nasledstva, kot fevd*). Davkov v današnjem smislu srdnji vek ne pozna, državne potrebe s pokrivajo z dohodki državnih domen.

*) »Fast alle öffentlichen Rechte und Pflichten werden auf Grund und Boden radiziert« (Brunner, Grundriss der deutschen Rechtsgeschichte, str. 85.)

Že za Karla Martela opažamo koncentracijo posestev, proces, ki je vodil do veleposestva na strani plemstva in do obubožanja in propadanja svobodnega kmeta. Množitev kmetijskega stanu, skrčevanje njegove posesti, neznosna bremena za potrebne in nepotrebne vojske so povzročila v 11. stoletju v srednji Evropi gospodarsko krizo. Srednji in mali neodvisni kmet je izgubil; napolsuženstvo in beda sta zavladala v nižjih ljudskih slojih.

Problem, kako reducirati pregosto naseljeno kmetijsko prebivalstvo, se je rešil s kolonizacijo vshodnih slovanskih pokrajin (Polabja in Pomorjanskega), z nemškimi naseljenci, pospešile pa so rešitev nastale krize tudi križarske vojne in razvoj srednjeevropskih mest.

V ozki zvezi z razvojem mest je razvoj obrti in trgovine, ki ste vpostavili po mestih denarno gospodarstvo. Ali v denarnem prometu je vladala velika needinost in razkosanost, ker je deželni knez podeljeval denarni regal (Münzregal) plemstvu in mestom in je denar koval vsak po svojem okusu. Obstajala pa ni le raznovrstnost denarnih vrednosti, ampak denar se je tudi sistematično poslabševal. Vsled tega so trpeli največ nižji sloji, ki se niso mogli prilagoditi prehitrim vrednostnim izpremembam. Podeljevanje denarnega regala*) raznim faktorjem v državi je rodilo zle posledice.

Najbolj razširjena veljava je bila kolinska s svojo kolinsko marko**) od 11. stoletja dalje po 160 denarjev ali 12 šilingov in 12 fenigov.

Glavno vlogo na denarnem trgu pa so igrala gornje-italijanska mesta, ki so v svojem obsežnem denarnem prometu postavila bistvene temelje za naslednje denarno gospodarstvo. Najvažnejše oblike današnjega prometa imajo svoj izvor v lombardskih mestih; severna Italija je uvedla v promet menico, je iznašla dvojno knjigovodstvo, je ustanavljala akcijske družbe. Milan, Genova in Firenca, pozneje Benetke, so bila znamenita denarna tržišča; njih »banchieri«, ki so si pridobili pravico kovati denar ali direktno od kralja ali od svojega mesta, so se bavili poleg ko-

*) Pravica kovati denar je danes pridržana državi. V Nemčiji imajo to pravico posamezne zvezne države, medtem ko ima skupna država (Reich) pravico regulacije skupnega denarnega vprašanja.

**) = $\frac{1}{2}$ funt = 234 g srebra.

vanja še z drugimi bančnimi posli, največ z depoziti, menjavanjem in hranjenjem denarja.

Falimenti so bili že pri tedanjih tvrdkah znana stvar, in pri nesolidnem poslovanju ali poneverjenju so prihajali deponentje nad »banchiera« ter mu navadno razbili poslovno mizo »banco« iz maščevanja ter s tem obogatili zbirko mednarodnih izrazov za značilno besedo »bankerot«.*)

V početku meničnega razvoja je menica vsebovala tudi elemente čekov. Znane, glasovite bankirske tvrdke so izdajale svojim deponentom, ki so imeli v njihovi shrambi razne gotovine, pismena potrdila, ki so služila napram pogodniku v oddaljenem mestu kot plačilno sredstvo ali boljše kot akreditiv na tamošnjo banko, ki mu je izplačala v gotovini svoto, v kolikor je bila pokrita z depozitom pri prvotni banki. Taka potrdila so krožila od banke do banke, dokler se niso povrnila k prvotni banki izdateljski (giro, girare).

Kot najstarejša denarna zavoda bi navedel beneški »Monte vecchio« iz l. 1156. in genovsko »Cassa di S. Giorgio« iz l. 1407.

V 13. stoletju so se pričela nemška mesta združevati v razne mestne zveze v svrhu skupne obrambe svojih interesov in najvažnejši pojav tega družabnega stremljenja je bila »Hansa«, v svojem bistvu zadruga trgovcev nemških mest pod vodstvom mesta Ljubek (Lübeck). »Hansa« je pospeševala nemško trgovino po vsej Evropi in ž njo širila nemški vpliv zlasti proti vshodu. Vsa tedanja trgovina je bila na severu v rokah »Hanse«, na jugu pa Benetk in Genove in povsod je stopalo denarno gospodarstvo na mesto naturalnega. Ta naravni razvoj, v katerem so se mesta razcvetala in obogatela, je povzročil epohalen preobrat v tedanjem gospodarskem in družabnem življenju, in zadal je prvi udarec srednjeveškemu fevdalizmu. Na mesto stanovske plemenitaške vojske so stopile plačane čete in v javni upravi se je fevdalno plemstvo jelo nadomeščati z državnim uradništvom. Ker so se množili državni stroški, se je uvedel denarni davek, ki je bil v začetku le oseben in ki so ga plačevali le srednji in nižji sloji.

Podjetnik je odkupil delavčevo delo z denarjem in ves proizvod je ostal njegova lastnina. Delavske sile so se podjetnikom nudile po razmerno nizkih cenah in tako se je kapitalizmu odprla pot do svobodnega razvoja.

*) banco rotto = razbita miza.

V ono dobo spada odkritje Amerike in novih izvoznih dežel. Težišče trgovine se prenese s sredozemskega in baltskega morja v atlanski ocean; Špansko in Portugalsko se razvijata, Italija propada. Denarni trg se preseli iz Italije na Francosko, Nizozemsko in v južno Nemčijo. Že leta 1602. nahajamo v Amsterdamu, kjer je bila osnovana »Vshodno-indijska kompanija«, prvo borzo. V Nemčiji so imele v rokah denarni monopol in sčasom tudi monopol v trgovini z nekaterimi predmeti (baker) posamezne družine.*) V glavnih mestih so dospeli zlasti Židje do velikega gospodarskega vpliva; na Flanderskem so od 14. stoletja dalje posojevali denar s 60% do 200% obresti.

Denarni kovinski princip, ki vidi denarno veljavo le v vrednosti kovine, se je povspel do vrhunca svoje praktične izvedljivosti za Ludovika XVI. v zvezi z merkantilizmom. A hitri razvoj francoskih podjetij in špekulativni duh tega naroda je že l. 1720. prisilil John Law-a, da je začel izdajati denarni surrogat v obliki asigmatov na zemlje misisipske, kar pa je privedlo francoske finance na rob propada. Realna vrednost 45 milijard frankov-asigmatov je padla na $\frac{1}{3}$ % nominalne vrednosti. Pa tudi po vseh drugih evropskih državah nahajamo ob koncu 18. stoletja že močno razširjen papirni denar.

Dandanes razlikujemo kurentni denar, drobiž in trgovinski denar. Prvega mora vsakdo sprejemati neomejeno kot zakonito plačilno sredstvo, med tem ko je dolžan sprejeti drobiž samo do določene svote (do 50 K v srebrnih kronah, do 250 K v petkronskih komadih), izvzemši državne zamenjevalne urade. Trgovinski denar nima v tuzemstvu zakonitega plačilnega svojstva, ampak se uporablja zlasti v inozemstvu v trgovini po njegovi tržni ceni. Naj omenim tu le levantinske (Marije Terezije) tolarje (= K 1.955) in vshodno-azijske rupije (nemške), britanski trgovinski tolar in mehikanski piaster, ki veljajo v orientu kot najvažnejša plačilna sredstva.

Poleg tega imamo residualni (ostavši) tekoči (kurentni) denar iz prejšnjih denarnih er, n. pr. avstrijski goldinar v sedanji dobi.

Pri vsakem denarnem sistemu moramo razlikovati denarno vrednost, ki jo pripisuje država denarju, to je nominalna ali imenska vrednost in kovinska vrednost, ki jo ima v de-

*) N. pr. Fugger, po Hausfuggerju, tkalcu iz Augsburga (1367.) in Welser.

narni enoti zapopadena kovina. Tako je srebro ene krone pri kurzu 24 d pro Troy Ounce*) vredno le 35 vinarjev. Velike važnosti v današnjem prometu je denarna kurzna vrednost, to je tržna vrednost, ki jo ima denar v inozemstvu brez ozira na vrednost njegove kovine; odvisna je od vsakokratnega kredita, ki ga vživa gospodarstvo matere-države na svetovnem trgu. Končno bi omenil še valacijsko vrednost, to je vrednost residualnega denarja, izraženo v novih denarnih enotah, n. pr. 1 fl = 2 K.

Valuta ali veljava sploh je denarni sistem kake države, ki določuje razmerje med denarno in kovinsko utežno enoto, iz katere kovine je denar kovan. V Nemčiji se kuje iz 1 kg čistega zlata 2790 M, v Franciji 3344²/₀ Fr., na Angleškem 136'567 liveršterlingov, v Avstriji pa 3280 K. Z zakonom z dne 2./8. 1892, drž. zak. št. 126. je bila v Avstriji uvedena zlata veljava, in zlati denar se mora sprejemati v plačilo neomejeno. A poleg kronskih zlatov oziroma bankovcev se morajo sprejemati v plačilo neomejeno tudi stari srebrnjaki ali goldinarji, vsled česar naša valuta ni čista in enotna, ampak mešana. Imenuje se tudi z ozirom na dejstvo, da obstaja poleg glavne, zlate veljave, še druga, manj pomembna soveljava — šepava veljava (hinkende Währung); namreč zlata veljava šepa, ni izvedena čisto in ekskluzivno, radi svoje srebrne spremljevalke. Tak pojav imamo tudi v Franciji, a tam tiči vzrok v zabranitvi svobodnega kovanja srebrnega denarja.

Le vsled pridržane stare valute in zakonite določbe, da 1 fl = 2 zlati kroni, morajo Avstrijci sprejemati v plačilo goldinarje z navedenim vrednostnim razmerjem, čeprav je kovinska vrednost goldinarja enaka komaj 96 vinarjem zlate veljave. Tu se narodnemu gospodarju vsiljuje vprašanje: Kje je iskati temelja tej zakoniti določbi? Na to odgovarja Knapp v svoji knjigi »Die staatliche Theorie des Geldes«, da bistvo denarja ne obstaja v vrednosti kovine, iz katere je kovan, ampak, da je njegovo bistvo izključno pravne narave, to se pravi, njegovo vrednost določuje zakon, je torej nujna, vsak državljan ga mora sprejeti v plačilo po določeni veljavi; v tej splošni obveznosti, ki je velike gospodarske važnosti, pa stopi kovinska denarna vrednost v ozadje. Pojavi se pa zopet, čeprav sodločujejo pri tem tudi drugi momenti,

*) Ako srebro notira v Londonu za 1 unčo (= 31.1035 g) po 24 pens (= 2 K 40 h) ali ako velja 1 kg z ⁹²⁵⁰/₀₀ čistega srebra 77 K 40 h.

tam, kjer pride v poštev kot tržni objekt in se določa njegova tržna cena. Najjasneje se to vidi pri državnem papirnem denarju, katerega kovinska vrednost je enaka nič, imenska vrednost pa enaka vrednosti kovanega denarja. Državno-pravni moment, da mora država ničvredni papir proglasiti za plačilno sredstvo, imenuje Knapp »denarno kartaliteto«. Seveda si moramo biti pri tem v svesti, da tega državno-pravnega momenta ni pripisovati toliko suvereno določujoči državni moči, kolikor državnemu kreditu, ki je temelj kartalitete. V zgodovini imamo desti primerov, ki kažejo, da je proklamirana denarna vrednost nekaj nesamostojnega, od gospodarskega stanja in kredita odvisnega. Za državnega banke-rotu v Avstriji l. 1911. se avstrijski državljani niso zmenili za cesarski patent, ki je nalagal državljanom dolžnost, da sprejemajo papirni denar; odklanjali so ta denar, oziroma zahtevali do 20 fl v papirju za predmet, katerega cena je znašala v srebru le 1 fl.

Le na podlagi mednarodnega kredita, ki ga je l. 1892. uživalo v inozemstvu avstrijsko gospodarstvo, si moremo tolmačiti zanimiv pojav, da je znašal disagio*) njegovega papirnega denarja 84'2%, da pa je kurs kovinskih srebrnih goldinarjev padel na 69'4%. Vrednost denarja slabjših vrst (srebra in papirja) je v inozemstvu odvisna, kakor cena vsakega predmeta, od ponujanja in povpraševanja. Ta dva momenta pa stojita v neposredni zvezi s splošnim gospodarskim napredkom in kreditom dotične države. Njuna posledica je plačilna bilanca, vsporedba vseh aktivov in pasivov države kot narodno-gospodarske enote proti inozemstvu. Povprečna avstrijska plačilna bilanca je izkazovala v prvih 5 letih tega stoletja 4906 milijonov kron aktivov in 3610 milijonov kron pasivov, bila je torej za 486 milijonov K aktivna (Philippovich: Volkswirtschaftslehre I.). To se pravi, celokupna Avstrija je pridobila od leta 1900. do 1905. proti inozemstvu za 486 milijonov terjatev, in te terjatve bi mogle tuje države poplačati samo z denarnimi surogati, posebno z avstrijskimi devizami.**). Obratno mora kredit pasivnih držav pasti in disagio njihovega denarja lahko zavzame občutne dimenzije, ki deprimirajo vse narodno gospodarstvo. Tako n. pr. ima 100 grških papirnih

*) Agio = razlika, za katero se denarna enota z običajnim denarjem plača nad imensko vrednostjo; disagio = razlika, za katero se denarna enota z običajnim denarjem plača pod nominalo.

**). deviza = menica, izdana v inozemstvu in glaseča se na tuzemsko valuto.

drahem v inozemstvu vrednost le 62'50 zlatih drahem. V kritičnem letu 1811. je padla vrednost avstrijskega papirnega denarja na $\frac{1}{13}$, kar se je deloma saniralo šele l. 1816. z osnovanjem Narodne banke. Veliki vojni stroški so povzročili tedanji banke-rot in ovirali vsak napredek v državi. Papirni disagio je znašal l. 1861. 33'34% in padel šele l. 1889. na 17'70%. Občuten udarec je prizadela našim financam kriza l. 1870., ki je napravila podjetni, takozvani ustanovljajni dobi. končavši se s popolnim polomom, neslavni konec. Ogromne, v podjetja najdvomljivejših nad vložene glavnice se niso rentirale, in podjetna doba sedemdesetih let je pustila za sabo grenek spomin v avstrijskem narodnem gospodarstvu.

Celo 19. stoletje je bila konsolidacija avstrijskih denarnih razmer radi slabega gospodarskega stanja, povzročenega po dragih in nesrečnih vojnah, le ponižna želja. Niti poizkusiti z avstrijsko srebrno valuto iz l. 1857. niso odstranili ali izpremenili anomalne disharmonije tedanjega denarja, in industrijalni kakor tudi trgovski interesi državljanov so zahtevali, da se vspostavimo vsaj proti koncu stoletja zdrave razmere v denarnem sistemu. In l. 1892. je bila uvedena zlata veljava, ki pa ni čista, ampak nepopolna (šepava), ker je pustila v prometu srebrni goldinar iz tehničnih in finančno-političnih razlogov, posebno zato, da se morejo v srebru plačevati stari dolgovi v inozemstvo. Šele z odlokom finančnega ministrstva z dne 1. II. 1908. se je sistiralo nadaljno izdajanje srebrnih goldinarjev. Zanimiv je ta odlok s finančno-političnega stališča, da se namreč srebrni forint ni odstranil iz prometa, ampak le ustavilo njegovo izdajanje pri državnih blagajnah, kar je državi še vedno puščalo možnost, ta denar zopet spraviti v promet. Državna špekulacija je umestna: Vsi državni dolgovi, ki se glase na »klingende Münze«, in sèm spadajoče obresti se morejo plačevati poleg v zlatu tudi v kurantnem srebrnem denarju, torej v srebrnjakih. Sèm spada zlasti srebrna renta, ki je je bilo 1906. leta v prometu okoli 520 milijonov K z 22 milijoni letnih obresti. Sedaj, v času kreditne zmožnosti državnega in narodnega gospodarstva, se plačujejo obresti lahko v zlatih kronah, bankovcih ali srebrnih goldinarjih, ako bi se pa ti odtegnili iz prometa, le v prvih dveh denarnih sredstvih. Za časa notranjih nemirov, zunanjih komplikacij in vojnega stanja bi kurz bankovcev Avstro-ogrske banke padel v inozemstvu in to bi zahtevalo izplačevanje njegovih obresti v zlatih kronah, ker ne bi bili dol-

žni sprejemati srebrnega drobiža (Scheidegeld). To stanje bi moglo odtegniti državi zlati denar in jo spraviti v veliko stisko pri plačevanju tekočih vojnih naročil v inozemstvu, ki se gotovo ne bi hotelo zadovoljiti z bankovci. Država bi stala pred bankeromtom, a izhod bi našla v tem, da poseže po sistiranih srebrnih goldinarjih, česar ne bi smela storiti, ako bi jih odpravila iz prometa, — in izplačuje z njimi starejše dolgove. Faktično je Avstrija v srbskem sporu postavila zopet v promet stari srebrni denar.

Četudi je sedanja zlata veljava nepopolna, vendar je odstranila disagio, ki je kakor mora pritiskal vse javno gospodarsko življenje celo stoletje. One njegove zlé posledice, katere so najtežje občutili nižji sloji in stanovi, navezani na stalno plačo, ki se ne more sproti uravnavati po padanju in dviganju kurza, so prenehale po uvedbi nove valute.

Države s pasivno plačilno bilanco so podvržene mnogim neugodnim vplivom političnih in svetovnih trgovskih konjunktur, kakor bolan človek izpreminjajočemu se vremenu.

Izmed vseh zlih posledic je dalekosežne važnosti v Grashamovi teoriji izraženo izpodrivanje dobrega denarja od strani slabjšega: papirni denar izpodriva kovinskega, srebrni zlatega; kriterij za vrednost denarja v tem pogledu je njegov tržni kurz. Leta 1811. je šel ves avstrijski kovinski denar v tujino za različna državna in ljudska naročila, papirni denar pa je krožil v notranjem prometu kot od države patentirano plačilno sredstvo. To načelo ne velja le v težkih, krizam podvrženih časih, ampak tudi v dobi normalnih gospodarskih razmer, ker vsak import v državo z večvrstnim novcem vse plačuje kupcu samemu v korist navadno z denarjem večjega kurza. Za španskega trgovca ima v mejah njegove domovine 100 zlatih peset isto vrednost kakor sto papirnih peset, proti inozemstvu pa velja 100 (⊖¹⁾ K 95'20, med tem ko ima 100 papirnih peset le vrednost 80 K. Tudi Francija mora na poseben način čuvati pri plačevanju v inozemstva svoje zlate zaklade, četudi je kurz ⊖ Fr enak kurzu ⊖ Fr. Zato odbija Banque de France pri izplačilih v zlatu 3⁰/₁₀₀ premijo, da prepreči izvažanje zlatega denarja. V Avstriji ne opazamo tega naravnega in po bistvu denarja povzročenege procesa, ker imamo samo eno vrsto denarja (zlate krone), z druge strani vpliva Avstro-ogrška banka s svojo denarno politiko na avstrijske novčne razmere.

¹⁾ ⊖ = zlat; ⊕ = srebrn;

Govoreč o denarnih razmerah v XIX. stoletju se moramo dotakniti Francoske leta 1803. uvedene dvojne, srebrne in zlate veljave z razmerjem med srebrom in zlatom kakor $1 : 15\frac{1}{2}$. Okoli polovice 19. stoletja je pričela zlata vrednost rapidno padati radi ogromne produkcije; njegov konzum je bil enoličen samo v industriji, mejtem ko sta ga uporabljali za kovanje denarja le Angleska in Francoska. Slednja je s svojo kovno politiko — kovati denar iz relativno cenejše kovine — nadprodukcijo ene ali druge kovine paralizirala na svetovnem trgu s svojo trgovino.

Ali kmalu je pričela naraščati srebrna produkcija; od 1493 do l. 1850. se je proizvajalo letno povprečno 3krat več srebra nego zlata, v letih od 1850.—1885. pa je bila srebrna letna produkcija 9krat večja od zlata. Tržna srebrna vrednost je padla od 221 Fr na 86 Fr za 1 kg. ali razmerje srebra proti zlatu od $1 : 15\frac{1}{2}$ na $1 : 40$. In ravno francoska dvojna valuta je tudi v tem slučaju ublažila pretečo denarno krizo: Kupilo se je srebro v Londonu po 100 Fr kilogram, v Belgiji, ki je pripadala Latinski Uniji, so se kovali iz njega franki in plačevali z njim lastni dolgovi na Francoskem. Sè stekanjem srebrnega denarja na Francosko ni bila njegova relativna množina tako občutna v drugih državah. Ali tudi Francoska ni mogla vzdržati daljnega navala srebrnega denarja, ker je njena trgovina trpela, zato je leta 1878. leta ustavila svobodno kovanje srebrnih frankov. Tudi Avstrija je bila prisiljena preklicati svobodno kovanje srebrnih goldinarjev s strani privatnih oseb, ki so mogle kupiti v Londonu srebo in ga dati v Avstriji prekovati v denar, pri čemur jih je stal 1 fl le 52 novčičev. Velika gospodarska potencia francoske države in njene zdrave denarne razmere, kakor tudi njene trgovinske zveze z večjimi in manjšimi sosednimi državami so dovedle 23./12. 1866. do »Latinske denarne unije«, ki je akceptirala francosko dvojno valuto.

Danes tvorijo to »Union monétaire latine« Francija, Belgija, Italija, Švica in Grška. V vsaki umirani državi velja zlasti po kupni kovni stopnji kovani denar kot z domačim denarjem enakoveljavno plačilno sredstvo. Več medsebojnih pogodb določuje pogoje za »nacionaliziranje« tudi srebrnega denarja. Pogodba traja od 1. januarja 1891. dalje za dobo 1 leta, ki se pa tacite obnavlja, ako nihče ne odstopi.

Pomen latinske unije se je pokazal v letih 1870.—1878., ko je v uniji ohranil srebrni denar svoj normalni kurz in je trgovina

šla v njenih mejah skoraj nemoteno po svojem starem potu. K temu je pripomoglo obširno ozemlje z isto denarno veljavo, kjer je srebrni denar ene države mogel cirkulirati brez vsakega disagia. Ravno te okolnosti so bile vzbudile intenzivno zanimanje za enotnost veljave v vseh civiliziranih državah, ali načrt se ni mogel uresničiti radi različnih gospodarskih in političnih interesov. Ob koncu stoletja se je pričela poleg tega uvajati v več državah (Nemčija 1871, Avstrija 1892, Rusija 1899, Združene države faktično 1900, Indija, Mehika 1905.) zlata veljava, ki je radi konstatne zlate vrednosti in cene odstranila preveliko diferenciranje na svetovnem denarnem trgu in vsaj deloma nadomestila potrebno enotno svetovno veljavo. Važnost zlate veljave za posamezno državo pa je obstajala v odstranitvi disagia srebrnega in papirnega denarja, kar nam jasno more predočiti — fikspiranje vrednosti 1 avstrijske zlate krone.

Okoli leta 1892. je imel avstrijski državni denar, srebrni forint in 312 milijonov fl papirnega denarja 1772 % disagio, zlati agio pa je bil 20%, tako da je 12 fl imelo isto vrednost kakor 10 fl ali 20 M v zlatu. Šlo se je za to, da bo nominalna vrednost novega denarja enaka kurzni vrednosti, da odpade disagio, ki je najobčutneje oviral in škodoval narodno-gospodarskemu razvoju; tako je n. pr. mogel biti poplačan dolg v znesku 120 fl z 200 fl markami, s katerimi se je moglo kupiti 120 fl avstrijskega denarja, mejtem ko je odgovarjalo 200 fl M le 100 fl . To razliko je morala država izravnati v mednarodnem prometu, ali brez očitvidnih izprememb. Ako bi bila uvedla ednostavno zlato veljavo, odgovarjajočo nominalni vrednosti prejšnjega srebrnega denarja,¹⁾ bi bila ona diferenca občutno vplivala pri vseh v stari veljavi kontrahiranih posojilih in terjatvah, zato je morala vzeti za podlago kurzno vrednost.²⁾

¹⁾ V tem slučaju bi bila danes 1 K fl = 1 M fl ;

²⁾ Denar „Latinske Unije“ s svojo frankovo veljavo se je razširil po vseh kulturnih državah, ne oziraje se na kolonije uniranih dežel, tako da imajo v Evropi denar z kovinsko vrednoto 1 franka kot denarne enote države: Belgija, Francija, Španija, Italija, Švica, S. Marino, Monakovo, Luksenburg, Grška, Srbija, Bolgarija in Rumunska in v Ameriki: Argentinja (Pesos à 100 centavos = 5 Fr), Ekvador (sucrés à 100 centavos = 5 Fr), Paraguay (Pesos à 100 centavos = 5 Fr), Uruguay (Pesos 5 Fr), Venecuela (1 Bolivar = 1 Fr) in cela srednja Amerika (1 Pesos = 5 Fr). Severne države Danska, Švedska in Norveška imajo v smislu denarne

Vrednost 1 L v Londonu je bila enaka kurzu 10 fl (⊖¹) ali 12 fl (⊖). Da bode izmenjevalna (kurzna) vrednost srebrnega forinta enaka kurzu (metalni vrednosti) zlatih novih 2 kron, kovalo se ni iz 1 L (⊖), ki ima 7'32 g čistega zlata, 20 K (⊖²), ampak 24 kron, katerih tehta vsaka 0'3049 g. Stari zlati dukati avstrijski so odgovarjali nemškimi zlatim markam, v razmerju 1 fl (⊖) = 2 M (⊖) = 1'903 fl avstrijskega srebrnega ali papirnega denarja, tako da je bil agio 1 fl 19'03 krajcarjev; ta razlika se pa izenači v 2 K (⊖) iste količine zlata, ki jo je imel 1 fl (⊖), ampak za 19 krajcarjev manje. Državni denar se je konsolidiral, odstranil se je disagio in denarno razmere so se spravile na normalno pot.

Kovani denar izgublja dan za dnem več tal v svetovnem, zlasti tuzemskem prometu, kjer ga nadomeščajo surogati: papirni denar, bankovci, menice, čeki in nakaznice. Važni narodno-gospodarski moment denarnih surogatov more zabeležiti gospodarska veda v letu 1871, ko je izplačala Francoska 4990 milijonov frankov vojne odškodnine nemški državi skoraj izključno v papirjih: 4248 milijonov Fr v menicah (devžah), 125 milijonov Fr v bankovcih in le 617 milijonov Fr v gotovini. Vsestranski trgovski in industrijski razvoj ne bi se mogel danes zadovoljiti s razpoložljivim kovanim denarjem, moderni promet zahteva plačilna sredstva v večji meri, ker se morajo producirana dobra sproti izpreminjati v druge praktične fungibilne vrednosti.

Bankovec ali bančna nota je nakaznica od države privilegirane banke na sebe samo, plačljiva a vista. Ona ni plačilno sredstvo, ki bi je moral sprejeti vsak državljani, ampak le papir, ki predstavlja bančni dolg. Kredit notne banke in njena obveza, da mora izplačati nominalno vrednost bankovca v veljavnem kurant-

pogodbe z dne 23. V. 1873. zlate krone à 100 oerov = K 1'322. Zakonito uvedena je zlata veljava še v sledečih državah Egipt (leta 1885.) Bolivija (l. 1906.), Brazilija (l. 1871.), Čile (l. 1895.), Dansko, Kolumbija (l. 1907.) Angleško in Vzhodna Indija, Japonsko (l. 1897.) Mehiko (l. 1905.), Norveško (l. 1875.), Panama (l. 1904.), Peru (l. 1901.), Portugalsko (l. 1891.), Rumunsko (l. 1900.), Švedsko (l. 1873.), Uruguay (l. 1862.), Finsko (l. 1877.).

V vseh teh državah je v prometu največ papirnega denarja z manjšim ali večjim disagioom (Peru $\frac{1}{2}$ % e. t. c.), izvzemši: Švedsko, Norveško in Dansko, Japonsko, Angleško. Ostale države imajo dvojno zlato in srebrno veljavo, le Bolgarska, Kitajska, Ekvador, Maroko, Paraguay in srednja Amerika se še drže le srebrnega denarnega sistema.

¹) zlati forinti v obliki dukatov.

²) Na borzi se preračuna 1 fl (⊖) = K 2'40.

nem denarju, sta povzdignila bančno noto v plačilno sredstvo radi praktične uporabe, lahkote in gospodarskega momenta, obstoječega v tem, da se vrednost bančne note v prometu ne izpreminja z obrabo, kakor je to pri zlatu naravno; Lexis je izračunal, da se obrabi letno 0.4% zlata v prometu ali 8—9 milijonov M.

Note Avstro-ogrške banke imajo v finančno-političnih motivih opravičeno posebnost, da je njih izplačevanje o zakonitem zlatem denarju sistirano, o čemur bomo pozneje obširneje govorili, če tudi § 83. bančnega statuta določa, da ima Avstro-ogrška banka na noti označeno vrednost takoj izplačati v zlatu.

Banka, ki hoče v Evropi izdajati papirni denar v notah, mora imeti od države priznane posebne privilegije, česar ameriške banke v Uniji ne poznajo. Da se olajša državna kontrola, da se ta kim bankam zajamči prvenstvo in vodstvo na denarnem trgu, stremijo evropske države po uresničenju sistema samo ene notne banke v svojem ozemlju, ki pa bodi tem jačja, solidnejša in trdnejša, da more blagodejno vplivati na denarni promet cele države.

V Avstriji se je osnovala l. 1816. »Narodna banka«, ki je bila 1878. izpremenjena v »Avstro-ogrsko banko« s sedežem na Dunaju in v Budimpešti; njena akcijska glavnica obstoji iz 210 milijonov kron v akcijah po 1400 K.

Izmed ravnovrstnih bančnih poslov, ki jih izvaja Avstro-ogrška banka, so največjega pomena eskontiranje menic in lombardiranje borznih predmetov. Trgovec, ki je prejel od odjemalca namesto gotovine — odštevši tromesečne obresti — tromesečne menice v celem znesku, se obrne v denarnih potrebah na »Avstro-ogrsko banko«, da mu po treh mesecih zapadlo menico takoj kupi in izplača čisto svoto manj do dneva zapadlosti izračunane obresti. Trgovec »daje menice v diskont« in čisto sedanjost vrednost menice mu izplača v bančnih notah. Reklo bi se z drugimi besedami, da dá banka trgovcu posojilo v notah na zastavljene menice. Druga važna oblika, v kateri daja banka svoje bankovce v promet, je lombardiranje efektov kakor: javnih listin o posesti v poljedelsko-borzo spadajočih predmetov, riža, kave, žita, bombaža, turšice, ki se nahajajo v javnih skladiščih. Lastnik blaga se izkaže pri banki z dokumentom, s katerim dokazuje, da ima v tem ali onem skladišču tako količino blaga, in banka mu izplača do vrednosti dotičnega blaga kratko posojilo v notah, ki se ima povrniti do zapadlosti zastavljenih dokumentov. Tem potom pridejo bankovci v promet, ker pa ti ne reprezen-

tirajo po svoji materiji nikake vrednosti, je njih plačljivost le na kreditu, ki ga banka vživa in v točnem zamenjavanju papirnih not za kurentni denar. Bančni kredit temelji na njenem premoženju, ki mora vedno imeti najmanj eno vrednost, ki jo imajo izdane note, in pa potrebno, da je to celo premoženje likvidno, da obstoji v kurentnem denarju; in ravno v tem obstojajo privilegiji enakih bank. Zadnji tak privilegij pri nas je bil oktroiran 21./9. 1899 s cesarsko naredbo, ker se nista mogla zediniti avstrijski in ogrski parlament o denarnem zakonu. Njegova veljavnost je trajala do 31. XII. 1910. leta.

Princip bančne organizacije je težnja po elastičnosti in akomodacijski zmožnosti v času denarnih kriz. Banka mora v denarnih stiskah priskočiti na pomoč trgovini in industriji z večjim številom izdanega denarja v obliki bankovcev. Ravno v tej akomodacijski sposobnosti vidimo veliko prednost evropskih bank pred ameriškimi in angleškimi.

Privilegij Avstroogrške banke določa, da mora biti 40% ($\frac{2}{5}$) vseh izdanih bankovcev pokritih z zlatom in srebrom, ki se nahaja v bančnih kletih, 60% pa mora biti pokritih tudi z efekti: menicami, warranti; lombardiranimi papirji, devizami, kuponi in različnimi dragimi kovinami. Ako pa vrednost izdanih not prekorači vrednost zlata in srebra za 400 milijonov kron, mora banka plačati državi 5% davek od 400 milijonov kron, presegačih svoto z zlatom in srebrom nepokritih not. Leta 1907. je znašal ta davek 1.8 milijonov kron. V časih denarnih kriz raste povpraševanje po denarju, efekti prihajajo v banko in denar v obliki bančnih not gre v promet. Kakor hitro pa bi imelo izdajanje prekoračiti normalno mero, bi se zmanjšal bančni dobiček za 5%, banka torej skuša omejiti — če je mogoče — povpraševanje po denarju in poveča diskontno mero in s tem regulira na lahek način denarno cirkulacijo, njena elastičnost izhaja iz neobstoja neprekoračljivih mej, ki jih poznajo ameriške in angleške banke. S povzdigo diskontne mere postane denar dražji in temu slede tudi druge solidne banke; ako ona dvigne bančno rato, sledé ji ostale manjše banke, ker že radi trgovskega principa, radi solidnosti in zaupanja ne morejo za bančno rato ostajati. Ako bi hotela kaka banka posojevati denar po 4%, mejtem ko ga daja Avstroogrška banka po 5%, bi delala prav proti trgovskemu principu, bi si škodila, izgubila ugled in postala sumljiva ter prišla na indeks kot nesolidno podjetje. To bi se ji dogodilo zlasti tedaj, če bi denar

predrago plačevala, ko bi vloge strank obrestovala nad običajno obrestno mero. V nasprotnem slučaju, pa pri dragem denarju, pri preveliki obrestni meri za posojila in premalem obrestovanju vloženega denarja, bo vsakdo iskal raje zvez z Avstroogrsko banko, ki na denarnem trgu primerno vpoštevata njegovo korist, ki denar ceneje izdaja in dražje sprejema. Zato vpliva Avstroogrška banka s svojo diskontno politiko na obrestno mero cele države, pri čemur bodi omenjeno, da se držijo ostale banke navadno $1\frac{1}{2}\%$ — 1% nad bančno oziroma pod bančno rato iz raznih razlogov, zlasti pa radi večjega rizika.

Ameriške banke, kjer ne vlada enobančni sistem kakor v Evropi z malimi izjemami na Nemškem in Angleškem, nimajo privilegijev za izdajanje svojih not, ampak je to svoboden bančni posel, vezan samo na razne predpogoje, katerih najvažnejši je ta, da mora vsaka banka izdati bankovce do one svote, katero je deponirala v državnih obligacijah pri državnem zakladnem uradu (Controller of the currency). Pogostne ameriške denarne krize so razumljive radi raznovrstnih velikih riskiranih podjetij, ali sedanji sistem notnih bank je preveč okoren, neelastičen, da bi mogel krize ublažiti, ker je izdajanje denarnih sredstev, lombardiranje in eskomptiranje gospodarskih predmetov omejeno do zneska državnih od banke deponiranih obligacij. Državna kontrola je natančna in prevare so težje nego pri nas, ali njihov nedostatek, njih petrificiranost ne more njih prednosti odtehtati.

Tudi angleška »Bank of England« ima popolnoma vezane roke preko gotove meje. V smislu Peelove Bankakte iz leta 1844. je vsota ne v gotovini pokritih izdanih not absolutno kontingentirana na 18.45 milijonov. Preko te meje je izdajanje not dovoljeno le proti pokritju v zlatu in v srebru (le $\frac{1}{3}$); tudi tu v časih največje trgovske konjunktore in velike potrebe po kreditu odpove banka svojo pomoč, kar se je zgodilo tudi leta 1907. Druge narave kakor bančna nota je od države izdani papirni denar, ki ga nahajamo navadno v posameznih državah v začetku papirnega denarnega razvoja. Papirni denar je dvojen: državna nota, kjer je država dolžna plačati njeno nominalno vrednost v zakonitem, kovanem denarju in katere ni noben državljan primoran sprejeti kot plačilno sredstvo. Ako je pa papirni denar obligaten in ako ni država dolžna na zahtevo zamenjati ga s kovanim denarjem, govorimo o »papirnem denarju« v ožjem smislu besede.

Bančna nota predstavlja bančni dolg, napravljen z izdajanjem posojil, kakor predstavlja hipotečna obligacija dolg hipotečnega zavoda. Državna nota je pa plačilno sredstvo, ki služi državi za izplačevanje njenih dolgov proti državljanom. Bančna nota kroži v prometu radi svoje realne vrednosti in šele sekundarno radi državne proklamacije za plačilno sredstvo, a papirni denar, kjer ga ni država dolžna zamenjavati za kurantni denar, se naslanja samo na državno proklamacijo (valutarni denar).

Razlike med denarnimi vrstami se pokažejo šele v inozemskem, v mednarodnem prometu: papirni denar se sprejema le do one mere, dokler je mogoče uporabiti ga za plačevanje lastnih dolgov v izvozni državi, kar je odvisno od njene plačilne bilance, mej tem ko se bankovci sprejemajo pri solidnih, normalnih razmerah izdajajočih bank, neomejeno. Vojne, revolucije in krize omajajo državni kredit v inozemstvu in tu preneha vsprejemanje papirnega denarja, ki se trumoma povrača v svojo domovino; za to mora imeti država pripravljene zlate zaloge, s katerimi mora pokriti vsak moment krožeči denar. Papirni denar brez zaloge je vrli demon v gospodarstvu kake države, ker more poseči po tem dvoreznem nožu vsak čas in izplačevati ž njim svoje tekoče dolge v domovini, ker mora uporabiti kovani denar za naročila v inozemstvu. Potreba rodi silo, in v kratkem je vsa država poplavljen s papirjem brez pokritja. Slabši denar izpodrine boljšega, ki odhaja v tujino. Ali s plačevanjem svojih dolgov, zlasti davkov, povrnejo državljani državi papir; da pa more zadovoljiti svojim potrebam, ga izda v dvojni meri (Fulbertonski princip). Cirkulacija bankovcev se regulira sama, ker banka vnovči lombardirane predmete za zlato, srebro ali bančne note preje nego se za te predmete izdane note povrnejo nazaj.

Do leta 1866. je Avstrija životarila brez papirnega denarja — izvzemši v začetku 19. stoletja, — ali vojna politika je izpraznila blagajne in izdalo se je 312 milijonov forintov papirnega denarja kot državno posojilo s tem, da so se priglasile eno- in petforintne bančne note za državni denar. Leta 1892. je izdala država za 72 milijonov for. drobnega denarja in 240 milijonov forintov je prevzela zopet Avstro-ogrska banka, za kar ji je Avstrija izročila odgovarjajoč kvantum zlato, s čimur je bil poplačan državni dolg in izignil papirni denar. Ta je imel biti v prometu do leta 1907., kar je porabila Avstro-ogrska banka kot povod, da mi uvedla izpla-

čavanja v gotovini (Barzahlungen), ker so državne od banke prevzete note imele prisilni kurz. Nova prometna tehnika je pričela dosledno izpodrivati kovani in papirni denar iz prometa in namesto denarnega stopa kreditno gospodarstvo. Četudi vsebujejo papirni denar in bankovci bistvo kredita, vendar pride ta do polne veljave šele pri drugih denarnih sredstvih: menicah, čekih in trgovskih nakaznicah. Menica služi največkrat za nabavo potrebnega denarja kratkim potom in za izplačevanje dolgov, njena podlaga je popolni osebni kredit na kratek rok; ček je pa vrednostni papir, s katerim se razpolaga z denarjem, n a l o ž e n i m v bankah ali v poštni hranilnici. Ček bi moral biti vedno pokrit z aktivno gotovino svojega izdajatelja, ali v novejšem času se skuša zakonu izogniti in z nenormalnimi posli s pomočjo knjižnih operacij se fingira aktivna gotovina izdajatelja pri banki, kjer gotovina sploh ne obstaja. In zopet pridemo do kredita, ki je tudi pri takih poslih trdno ozadje in podlaga. Banka otvori kredit trgovcu za 100.000 K in zaznamuje v knjigi tekočih računov ta znesek kot izdan, mej tem ko mu ga piše v dobro v čekovnem računu; s tem zneskom more on razpolagati potom čekov.

Ček je prišel do svoje popolne veljave šele z institucijo Clearinghouse,¹⁾ ki je angleškega izvora; leta 1906. se je samo v Londonu pokrilo medsebojnih terjatev za 259 milijard mark s pomočjo čekovnega prometa, in v Avstriji 36 milijard. Ves denarni promet se dandanes vrši v Londonu skoro izključno (do 98%) s pomočjo čekov.

Čekovni promet je v nekaterih državah zavzel velike dimenzije in se razširil do najnižjih gospodarskih slojev potom državnih institucij, zlasti državnih bank. Nemška »Reichsbank« je imela 1896. l. 12000 giro (žiro) računov in njih število je narastlo do 1910. leta na 50.000; vsa državna izplačila se vrše s pomočjo državne banke v čekovnem prometu, vse panoge državnih podjetij imajo čekovne račune pri centralni banki. V Avstriji je prevzela to nalogo poštna hranilnica, ki se je razvila do prave državn e banke, njen čekovni promet je lahko dostopen vsakemu. Po avstrijskem vzgledu je tudi Nemčija organizirala svojo poštno hranilnico. V vseh modernih državah se čekovni promet razvija z mrzlično naglico in izpodriva kovani denar, le na Francoskem je razvoj počasen, ker je država prepojena z denarjem.

¹⁾ v Avstriji so v Pragi, Brnu, Dunaju in Trstu.

Če se ozremo nazaj do prvih denarnih početkov, stoji cela ta doba pred nami kot vedno delujoči razvojni proces: padanje in vstajanje, plima in oseka, je bistvo gospodarskega razvoja. Ena sila se dviga drugi v kvar. V tem neprestanem boju opazamo, da z rastočo človeško kulturo pada denarna vrednost konstantno.

Od kulture je odvisna organizacija kredita! Narodna solidnost in poštenost, točna justica in varnost posojenega denarja so predpogoji današnjega kredita pri vsakem narodu; denarni surrogati, na kreditu sloneči, se množe in vrednost denarja kot plačilnega sredstva pada. Četudi vidi današnja ekonomija v denarju poleg plačilnega tudi štedilno sredstvo in merilo vrednosti, sta zadnji dve svojstvi le prehodne vrednosti, odvisni od tržne vrednosti materijala, ki ga vsebuje dotična denarna enota, papirni denar pa bankovci, ki je brez vsake absolutne vrednosti, služi nam že dandanes le kot plačilno sredstvo in kot štedilno sredstvo bi moglo služiti le 30 let od dne njegovega izdajanja v promet.

Naša doba je prehodna doba denarnega gospodarstva v kreditno, čegar osnova je: točnost v izplačevanju svojih obvez in medsebojna poštenost interesiranih strank.

Oblike današnje družbe in njenih gospodarskih institucij morejo se izpreminjati; ali denar kot plačilno sredstvo bo ostal, le njegova oblika se bo izpreminjala z vsakokratno izpremembo gospodarskega sistema.

Gradivo.

Iz življenja kranjskega literata.

Priobčil **dr. Ivan Prijatelj.**

(Konec.)

Kordeš je tako kakor dosihmal tudi poslej še vedno zasledoval vse slovenske kulturne pojave z veseljem in simpatijo. Ko je bil Matija Sporer sprožil idejo slovenskega vseučilišča in dne 31. maja 1848 v »Novicah« objavil tozadevno spomenico z obilnimi podpisi, je tudi on posegel v boj za slovensko univerzo in dne 19. sept. 1848 priobčil v »Ljubljancanki« krepak in daljši članek pod naslovom: »Die Universitätsfrage in Krain«. V njem pravi, da mora domovinski tisek sedaj, ko se rodoljubi trudijo za

vseučilišče, dejansko in po močeh sodelovati z njimi. Da se v Ljubljani osnuje univerza, te želje niso porodili šele marčni dogodki. Ta želja je že stara. Veliki potrebi bi se ustreglo ne samo za Kranjsko, ampak tudi za druge južnoslovanske province. Potem navaja celo vrsto razlogov, ki naj bi jih naučni minister upošteval. Opozarja na geografsko lego Ljubljane, vsled katere da je Ljubljana bolj prikladna za vseučilišče nego Gradec. Poslednje mesto je takoreč dunajsko predmestje, posebno vsled nove železnice, medtem ko je Ljubljana središče socialno in geografsko novega ozemlja. Severni del slovanskih provinc ima štiri univerze, južni nobene. Tudi stroški bi ne bili preveliki, ker so moči in učila skoraj docela na razpolago. Potem našteva učila ljubljanskih učilišč in sklepa s prepričanjem, »dass sich die zu gewärtigende Laibacher Hochschule bald zu einem Glanze erheben wird, um den sie andere Institute beneiden dürften; denn zunächst wird das nationale Interesse der südslavischen Provinzen sie kräftigen und erheben«.

V prihodnjem letu 1849. je napisal optimistični kranjski literat s svojim podpisom v uradnem ljubljanskem listu dne 17. marca samo še pohvalno oceno Tomanovih »Glasov domorodnih«. S koncem istega meseca je izstopil iz uredništva »Ljubljančanke« in »Ilir. lista«, ki ju je poslej osem mesecev urejeval dr. Ivan Hladnik, od 1. dec. 1849 dalje pa Vincenc Fer. Klun. Odstopajoč od uredništva je naznanil dne 29. marca v uradnem listu, da odlaga uredništvo »po prijateljskem sporazumu in soglasju z gospodom založnikom obeh listov«, ki ju je urejeval od oktobra 1845 pa do sedaj. Zahvaljuje se naklonjenim čitateljem in domoljubom, ki so podpirali njegovo stremljenje za povzdigo nemške žurnalistike in domačih interesov na Kranjskem. Upa pa, da bo mogel, ako bo na Kranjskem kedaj še kaj izdajal, tudi zanaprej računati s simpatijami občinstva.

Do izdajanja kakšnega lista na Kranjskem ni prišel. Pač pa se je takoj v začetku prihodnjega leta resno poprijel ideje, da bi ustanovil v Ljubljani stalno slovensko gledališče. — Priobčil je dne 28. jan. 1850 v »Ljubljančanki« (štev. 23): »Vertrauensvoller Aufruf an die biedere slovenische Nation zur Realisirung eines echt nationellen Unternehmens«. V tem pozivu je izvajal: »V času, ko je vsaki avstr. kronovini zajamčena njena narodnost; v času, ko pridobiva slovenski jezik in njega slovstvo v naši deželi vedno večje upoštevanje, dviga

vedno močnejše peroti, poganja vedno razveseljivejše cvetje, plemenita narodnost pa se vedno bolj ojačuje: v tem že zdavnaj pričakovanem času naj se dovoli možu, čigar ime gotovo ne spada k najbolj nepoznanim v domovini, da opozori svoj narod na prav tako sigurno kakor krepko pospeševalno sredstvo narodne izobrazbe. To od vseh omikanih narodov pripoznano pospeševalno sredstvo napredka narodne izobrazbe je — narodno gledališče. Kdor vsaj površno pozna kulturno zgodovino evropskih narodov, bo priznal, da je bil samo narodni oder povsod glavno sredstvo razvitega izolikanja jezika in izobrazbe naroda. Neovrgljivo ostane torej načelo, da je strogo na morali sloneč, pošteno upravljan, z domovinskimi dramami (kot ogledalom slavnih del naših prednikov) navdušenje za domovino, vse veliko in vzvišeno budeč narodni oder šola prave ljudske izobrazbe. Na Češkem, Ogrskem, v Galiciji in Hrvaški so to že davno spoznali, in Praga, Pešta, Lvov in Zagreb so imeli že pred marčnimi dogodki svoja gledališča. Zakaj bi se ne veselilo tudi vrlo in ugledno ljudstvo Slovencev sedaj, ko so v tem oziru odstranjene vse ovirajoče zapreke, takega zavoda omike? Bogme! malo zaupanja v narodnost slovenskega ljudstva bi stavil, kdor bi mislil, da je treba več nego prijazne pobude, pa se oživotvori tudi na Kranjskem narodni oder. — Z ozirom na povedano, obenem pa tudi v zavesti, da bo vsak človek brez predsodkov spoznal moje večletno pisateljsko delovanje na Kranjskem za tako, da je vedno služilo koristim moje domovine, sem trdno sklenil, da posvetim tudi v drugi smeri svoje moči in sposobnosti narodnim interesom, namreč — ako mi resnični rodoljubi ponudijo pomoč — da ustanovim slovensko gledališče za Kranjsko. Dolgo in temeljito sem pretehtoval težkoče takega podjetja, toda kaj bi bilo trdni volji, pridnosti in vstrajnosti neizvršljivo? Jaz čutim v sebi pogum, da obvladam to nalogo, naj bi bila še tako velika, ako me bodo osrčevali moji vrli rojaki; in kakor so, menim, pokazali listi, ki sem jih tu urejeval, ‚Carniolia‘, ‚Laib. Zeitung‘ in ‚Illyr. Blatt‘, da sem celo več storil, nego sem obetal, tako naj tudi pri tem novem podjetju govore samo dejanja. — Apeliram z zaupanjem na narodnost svojih celokupnih spoštovanih rojakov in na inteligenco vseh resničnih rodoljubov, da krepko podpirajo mojo objavljeno namero ter mi pomagajo, da jo častno izvršim. Zakaj ne samo prestolnica, ampak tudi mnoga, po sedanji organizaciji s številnimi drž.

uradniki naseljena pokrajinska mesta bi mogla imeti — posebno v poletnih mesecih — udobnost slovenskega narodnega gledališča; v ta namen bi se moral neobhodno sestaviti ambulančni oder. — V ostvaritev te započete ideje je treba, kakor za vsako znatno podjetje, samo še potrebnega fonda. Fond se najhitreje in najlažje zbere, ako se osnuje delniška družba. Sto delničarjev po 10 gld. bi pokrilo vse neizogibne prve stroške za garderobo, za sestavo ambulančnega odra, za nove domovinske igre, morebitne angažijske predujme, gledališko orodje itd. Dolžnosti p. t. delničarjev bi bila, potem ko se sestavijo pravila o sigurnosti, obrestovanju in odplačevanju osnovne glavnice, izvoliti iz svoje vrste upravitelja, ki bi bil obenem blagajnik in računovodja... Ako bi se podjetje uvedlo z energijo in smotreno, ne more nihče dvomiti o njega dobrem uspehu, posebno pri sedaj prevladajoči ljubezni za vse narodno. Rodoljub torej lahko postane z majhnim in hipoteško varnim zneskom desetih gld. soustanovitelj narodnega zavoda, ki se bo, kakor je upati, vedno držal. — V upanju, da spoštovani narod ne bo prezrl mojega srčno mišljenega predloga, vabim vljudno vse slovenske pisatelje, naj se poslužijo lepe prilike, ki se njihovim talentom ponuja na doslej neobdelanem dramatičnem polju, da me založijo z dobrimi dramatičnimi proizvodi, pri čemer imajo domovinsko-zgodovinski prednost. Igre za prve predstave se nahajajo že pod peresom. Pole za podpisovanje imen so na razpolago v stanovanju podpisanega (Stari trg 135) in v pisarni gospoda Jos. Babnigga (Gledališka ul. 18) med 10. in 12. uro dopoldne. V Ljubljani, dne 22. jan. 1850. Leopold Kordeš.»

Dne 1. febr. 1850 je priobčil Kordeš v ljub. uradnem listu tretjič svoj oklic, pristavljajoč opombo: »Nekateri gospodje delničarji, ki so že podpisali, so se izrekli, da se jim zdi glavnica 1000 gld. premajhna. Seveda znesek ni velik; a za enkrat ne gre za stavbo narodnega gledališča, ampak samo za to, da se sestavi prenesljiv oder za pokrajinska mesta... za kar je že pridobljen akademični slikar gospod Kurz pl. Goldenstein...« Istega mnenja, kakor »nekateri gospodje delničarji«, je bil tudi dr. Bleiweis, ki je dne 6. febr. pisal v svojih »Novicah«: »Gosp. Leopold Kordeš... je pred nekimi dnevi... imenitno reč za povzdigo in omiko našiga domačiga jezika sprožil, namreč: de bi se v Ljubljani slovensko gledališe (teater) s stanovitnimi igravci vstanovilo... Misel je gotovo lepa, prav v domorodnim duhu, —

ali izpeljanje ne bo brez težav... Če se 100 akcij spečá, misli gosp. Kordeš, de bi bila šuma dovelj za začetek. Nam se ta znesek veliko premajhnin zdá... zvedili bi pa tudi radi natančnejši načert (plan) cele naprave.« — Kordeš se je Bleiweisu odzval in mu v »Ljubljánčanki« dne 11. febr. razložil načrt: »Kakor hitro zbere skupni čut rodoljubov potom subskripcije s 100 delnicami po 10 glđ. osnovno glavnico, se prične podjetje takoj izvrševati; vsaj v maju se bo moglo že igrati. Družba v začetku brez štativstov ne bo štela nad 10 članov, sprejete bodo samo honestne osebe obeh spolov. Za otvoritev je določena resnično domovinska drama ‚Erazem iz Jame‘ (Vilharjeva). Prevedejo se priljubljeni ljudski komadi: ‚Mlinar in njegova hči‘, ‚Matj iz naroda‘, na novo se dramatizira igra ‚Jožef in njegovi bratje‘ in ‚Genovefa‘. Izmed veseloiger se najprej vnovič inscenira ‚Doktor Romač‘ in ‚Matiček se ženi‘. Najstrožja dostojnost in moralnost bo za podpisane podjetnika in ravnatelja glavno vodilo. Prenesljivi oder... bo imel 6 glavnih dekoracij, iz katerih bodo imele 3 dvojno vlogo, da se bodo mogle igrati vse igre. Naslikal jih bo akad. umetnik Kurz pl. Goldenstein na platno. Tudi za potrebne kostume so se že storili primerni koraki.«

Dne 14. febr. je tudi urednik uradnega lista dr. Klun priporočil Kordeševu podjetje. »Smatramo za najprijetnejšo dolžnost, izraziti svoje spoštovanje in hvaležnost v imenu vseh rodoljubov stvarniku te ideje, estetično gotovo dobro izobraženemu gospodu Leopoldu Kordešu. Gledališko slovstvo se nahaja pri Slovencih tam, kjer se je nahajalo pri Nemcih za časa Gottscheda. Kakor je tam škodilo prevajanje iz francoščine, tako bi tudi pri nas (prelaganje iz nemščine). Naj se najprej proizvajajo izvirno, potem se naj prelaga najprvo iz sorodnih slovanskih jezikov, in v vseh narečjih vladajoči duh slavizma bo oduševil tudi slovenske proizvode. Tako je izvrstna Vilharjeva ‚Ivanka‘ — ki se je pravkar dotiskala — v tem oziru skozi in skozi slovanska pesnitev.« Te migljaje priporoča dr. Klun ustanoviteljem podjetja, da jih uvažujejo pri pripravah.

Dne 19. febr. je prinesla »Ljubljánčanka« naslednjo notico: »Kordešev projekt... je gotovo v vsakem rodoljubu obudil željo, da bi se to važno izobraževalno sredstvo družabnega življenja, literature in jezika v naši domovini bolj upoštevalo, nego se je doslej. Tudi slovensko društvo se je od več strani pozvalo, da bi se tega projekta udeležilo. Dne 17. t. m. se je vršil v tej za-

devi zbor v Ljubljani bivaajočih članov. Vsi navzoči so menili, da je dolžnost društva, delovati na ustanovitev slovenskega narodnega odra. V ta namen se je tudi izvolil komite.« Dopisnik misli, da se bo dala vkljub težavam ta lepa ideja oživotvoriti.

Zadeva se je počasi pomikala z mesta. Najbrž zato je dr. Klun dne 10. marca pograjal slovensko društvo, da je padlo v letargijo. Dne 12. marca pa je priobčil v uradnem listu nov Kordešev poziv: »Ker se je vsled plemenite udeležbe mnogih izvrstnih mož Ljubljane pri podpisovanju delnic za slovensko gledališče število 50 že doseglo in je potemtakem gledališče napol že ustanovljeno, ker je tudi podjetništvo že storilo primerne korake v svrhu sedanjim razmeram primerne ostvaritve, prosi podpisanece velikodušne pospeševalce te narodne ideje, da po danem vzgledu čimprej podpišejo še preostale delnice in na ta način popolnoma ustanove podjetje. Za primerno osobje, potrebno garderobo, zadostno število novih, solidnih iger se je že poskrbelo; nekatere so že za uprizoritev pripravljene, druge pod peresom. Ker se je slovensko društvo v svoji zadnji seji dne 8. marca izrazilo, da bo kot literaren zavod na ta način podpiralo slovensko gledališče, da bo obdarjalo najbolj narodnodramatične proizvode z darili, se smejo tudi vzbujajoči se talentje domovinske dramatike samo veselega nadejati. — Čim bo podpisovanje končano, bo razpisan zbor delničarjev, ki bo pretehtal natančna pojasnila podjetnika, volil upravitelja in se razgovoril, kako bi se podjetje čimprej realiziralo.«

Dne 27. marca so javile »Novice«: »Slovensko gledališče se bo mende vunder v Ljubljani vstanovilo. Iskreni domorodec gosp. Zupan je prevzel nabiranje akcij, in, kakor slišimo, jih želi več kot 100 skupej spraviti, ker se jih bo za začetek te naprave tudi več potrebovalo kakor 100.« — Prihodnji dan je naznanil Kordeš v uradnem listu, da je 100 delnic že podpisanih, zato je povabil delničarje na ustanovno zborovanje, vršeče se na veliki ponedeljek ob 10. uri dopoldne v spodnjih prostorih meščanskega strelišča.

Občni zbor se je vršil dne 1. aprila, in »Novice« so poročale o njem dne 3. aprila: »Gosp. Kordež je razodel svoje misli zastran naprave slovenskega gledališča, zbor deležnikov pa ni bil z njim edinih misel in je sklenil: da naj se nar. poprej izmed deležnikov odbor 7 mož izvoli, kterimu odboru naj se izroči vodstvo vsih idej in umetnih zadev. Ta odbor naj nar. poprej osnovo te

nove in imenitne naprave izdelala in izdelano osnovo potem vnovič zbranimu zboru deležnikov predloži; med tem časom pa naj se nabera še več delnic, katerih se bo, kakor ta reč zdej stoji, lahko 300 dobilo. Člani odbora so Holzer, dr. Strupi, Ambrož, dr. Klun, dr. Bleiweis, Debevec, Val. Zupan, J. Schreier, Eržen in Lavrič. Z veseljem smo najšli med deležniki te domorodne naprave veliko nar bolj obrajtanih Ljubljanskih mestjanov, posebno iz kupčijskiga stanu... Gosp. Kordežu, začetniku te naprave, se bo njegovi vednosti primerjeno opravilo u m e t a l n i g a u p r a v i t e l j a izročilo, če ga bo hotel prevzeti.« Podobno poročilo je priobčil v svojem listu tudi dr. Klun dne 2. aprila z dostavkom, da se je razdelil odbor v dve sekciji: umetniško in gospodarsko. — Dne 6. aprila je izšlo v »Ljubljanki« poročilo, da se je odbor dne 4. apr. sešel v prostorih kmetijske družbe in se konstituiral. Za predsednika so izvolili trgovca Holzerja, tajnika sta postala Ambrož in dr. Klun. Ambrožu, Merku, Bleiweisu in Klunu se je naročilo, da do 18. apr. izdelajo pravila slovenskega gledališkega društva. (Podobno poročilo so prinesle »Novice« dne 10. aprila.) Dne 8. apr. sta vabila Holzer in Klun k podpisovanju delnic.

Napovedani zbor delničarjev se je vršil dne 4. maja. »Novice« so poročale o njem dne 8. maja, da »se je posvetoval in tudi dognal postave (štate) za napravo glediša, ktere bojo 26. dan t. m. poklicanemu občjemu zboru v pretres in poterjenje predložene; potem je gledišje ustanovljeno, in skerbelo se bo, da se bo moglo tudi kmalo začeti. Ena nar prvih skerbí gledišniga odbora pa je, de se bojo darila (premije) razpisale tistim, ki bojo nar boljši izvirne slovenske igre pisali.« Dne 22. maja je vabil »Odbor deležnikov slov. glediša« v »Novicah« in »Ljubljanki« na drugi občni zbor, ki se bo vršil dne 26. maja. — Dne 29. maja je javljal »Novičar«: »V medeljo so zbrani deležniki slovenskiga glediša v Ljubljani poterdili postave, po katerih se bojo zdej berž razpisale darila po 100, 80, 60, 50 in 30 gld. za nar boljši slovenske igre in se bojo igralci in igravke najeli. — Dne 1. junija je pozivljala »Ljubljanka« delničarje, da nemudoma vplačajo polno podpisano vsoto društvenemu blagajniku Erženu. Obenem so se v posebnem »Povabilu« vabili igralci in igralki, ki se hočejo dati engazirati, naj vložje prošnje pri tajniku Ambrožu ali Klunu. Dne 5. junija so prinesle »Novice« v posebni prilogi »Po-

stave akcijsnega društva za ustanovitev slovenskiga gledališa v Ljubljani«.

Dne 19. junija je priredil odbor slov. gledališča prvi dramatični večer na čast dež. predsedniku Chorinskemu, in sicer — z diletanti. Igrali sta se igri »Ključec je od smrti vstal« ter »Vdovec in vdova«. Dne 25. junija se je predsednik Holzer v »Ljubljanki« zahvaljeval diletantom za sodelovanje. In prihodnji dan je Kosmač pisal v »Novicah«: »Kdor misli, da ljubezin do domačiga jezika je le prazna beseda, naj gre v gledališe, kadeer se slovenske igre igrajo... in prepričal se bo, de živí narodski duh tudi v Ljubljani.«

Vse bi bilo morebiti šlo, samo stalnih igralcev in izvernih iger ni bilo mogoče dobiti. Dne 10. julija je pisal Bleiweis v »Novicah« že precej resignirano: »Ker se ni dovelj, pa tudi ne dostojno dobrih igravcov in igravk dosihmal oglasilo, ki bi se za plačilo pri stanovitnim slovenskim gledališu vdnjali, je sklenil gledališni odbor v poslednji seji, de se bo skerbelo za izverstniši igre po rodoljubnih gospodičnihah in gospodih, ki so že velikrat iz čiste ljubezni do domačiga jezika igrali, in kterih se bo gotovo zmiraj več najdljo. V ta namen si je gledališni odbor že pridobil lepo poslovenjeno ljudsko igro ‚Mlinar in njegova hči‘ in je g. prestavljavcu 30 gld. za njo plačal. Ravno zdej se prestavlja tudi ‚Deborah‘. Nadjamo se pa, de bomo kmalo tudi več izvernih iger dobili.«

A ideja slovenskega gledališča, po Kordešu s takim navdušenjem započeta, vplivajoča tudi že po deželi — dne 24. julija 1850 so javljale »Novice«, da bodo tudi Novomeščani zidali gledališče! — je zaspala. »Novice« so samo še enkrat govorile o njej, namreč 7. avg. 1850: »Odbor slovenskiga gledališa je podelil gosp. Cegnarju za lepo poslovenjeno igro ‚Deborah‘ odločeno darilo od 30 gld. — Po prvi slovenski igri, ki jo misli gledališno društvo v dobiček slovenskiga gledališa napraviti, se bo začelo vplačevanje podpisanih akcijskih.« Poslej se v »Novicah« ni več izpregovorilo o slovenski Taliji do Silvestrovega v letu 1861., ko je začela igrati novoustanovljena ljubljanska čitalnica.

Ko je tako Kordešu spodletela v domovini tudi namera ustanovitve slovenskega gledališča, je za stalno zapustil Ljubljano. Preselil se je v Gradec in tam oživotvoril idejo, ki jo je imel, kakor smo videli iz policijskih aktov, že v začetku štiridesetih let: začel je dne 3. okt. 1850 v Gradcu izdajati nemški literaren ča-

sopis, ki se je imenoval »Der Magnet. Zeitschrift für Literatur, Kunst, Geschichte, Vaterlandskunde, Wissenschafft, Theater und Geselligkeit.« — »Novice« so naznanile Slovencem novi Kordešev list jako simpatično. Dne 23 okt. 1850 so pisale: »Gosp. L. Kordeš je začel ta mesec v Gradcu časopis izdajati pod imenom ‚der Magnet‘. Po načinu nekdanje prijetne ‚Karniolije‘ vredjen, obeta ta časnik, ki se ne peča s politiko, ampak z lepoznanskimi, zgodovinskimi, domovinskimi rečmi, veliko lepiga in koristniga branja. Gosp. Kordeš je dobro zveden vrednik, in vredništvo tudi skerbno in s pravim veseljem opravlja. Obljubil je tudi Slovencem postreči...«

V resnici se je Kordeš na marsikateri strani svojega lista oziral tudi na Slovence. V 3. štef. n. pr. hvali mariborski profesor Puff Davorina Tenstenjalka kot slovenskega pisatelja. V 8. štef. pohvalno omenja Kordeš Puffovo knjigo »Frühlingsknoſpen von der Sann« in šteje avtorju v zaslugo zlasti to, da je ostal »na klasičnih tleh slovenske Štajerske; ta tla hranijo še veliko zakladov, katerih hvaležno izrabljanje ostane morebiti prihranjeno bližnjemu času«. Kdo bi se pri teh besedah ne spomnil Hansa Rudolfa Bartscha! — Dne 7. nov. urednik z zadoščenjem registrira, da se je pričelo pri kranjskih sodiščih slovensko obravnavati. Dne 9. dec. prinaša »Magnet« Tomanov prevod slov. narodne pesmi pod naslovom »Der Morgenstern«. Dne 27. marca 1851 poroča urednik o prvi slovanski »besedi« v Gradcu in hvali zlasti »čuvstvene, lepe, k srcu segajoče slovenske pesmi«. Dne 28. julija graja neki dopisnik iz Ljubljane, da je ljubljansko slovensko društvo popolnoma zaspalo in da se nihče več ne zmeni zanje. Dne 4. avg. poroča ljubljanski dopisnik, da je vsa kranjska industrijska podjetnost v rokah Nemcev — tujcev. Z 18. avg. 1851 je »Magnet« brez vsake opombe prenehal izhajati.

Skoro nato je Kordeš najbrž ostavil Gradec in se obrnil na Dunaj. Dobil je stalno službo v c. kr. dvorni in državni tiskarni, ki jo je opravljal do svoje smrti.

L. 1854. je začela ta tiskarna izdajati poligrafičen list »Faust« s podobami, pri natisku katerih so se poizkušali različni novi reprodukcijski načini. Besedilo drugega letnika tega lista (1855) je urejeval Kordeš. V svojih sestavkih, ki jih je pisal za list, se je s posebnim veseljem vračal na domača kranjska in sploh slovenska tla. Pridobil si je tudi nekaj sotrudnikov, ki so obdelovali

slovenske snovi, n. pr. drja. Kluna, starega in tudi mladega Costo, Puffa ter Babnigga.

Kordešev vnuk, sin onega Lavoslava Kordeša, ki je imel v osemdesetih letih v Mariboru tiskarno in izdajal v slovenščini »Ljudsko knjižnico«, ne znajoč besedice slovensko, mi je dal na razpolago korespondenco svojega deda. A za slovensko kulturno zgodovino se nahaja v njej bore malo doneskov. Kvečjemu bi zaslužilo pismo drja. Kluna z dne 27. sept. 1855, da se deloma objavi. Pismo karakterizira poznejšega slovenskega renegata Kluna in tudi Kordeša, ki je vkljub vsem neuspehom še vedno hrepenel po službi v domovini. Dr. V. F. Klum piše Kordešu: »Mein Wunsch ist allerdings, gelegentlich Laibach zu verlassen, d. h. wenn ich in Wien, oder einer derartigen Stadt eine entsprechende Beschäftigung gefunden haben werde. Obwohl ich aus Geografie, Geschichte und Statistik nebst Literatur für das Obergymnasium als Professor approbirt bin, und nach abgelegter Staatsprüfung ein glänzendes Zeugniß erhalten habe; so ist es weder mein Plan noch mein Streben, unter den gegenwärtigen unerquicklichen Gymnasial-Zuständen in Oesterreich irgend eine Professur anzunehmen. Ich habe die Prüfung gemacht, um einerseits zu zeigen, dass ich was Rechtes gelernt habe (vor dem J. 1843 habe ich onehm 3 Konkurse mit günstigem Resultate für philosophische Lehrkanzeln gemacht), anderseits um gerüstet da zu stehen, falss sich die Verhältnisse des Lehrstandes verbessern, oder ich genöthiget wäre, diesen Weg einzuschlagen. Da ich nebst der Staats-Approbation als Profesor genügende literarisch-journalistische, dann merkantilische Kenntnisse nebst der deutschen, slovenischen, serbischen, italienischen, französischen und den alten Sprachen vollkommen besitze; so will ich lieber als unabhängiger Mann meine Existenz sichern. — Ich denke vor der Hand gar nicht daran, Laibach zu verlassen; könnte ich aber Ihre Stelle in Wien (mit 1200 fl. Gehalt) erhalten, so würde ich mit Vergnügen den Tausch eingehen, umso mehr da mir die weiche Laibacher Luft durchaus nicht zusagt. Aber ich will nicht von einem Platze aufstehen, bevor ich weiss, wo ich mich niedersetzen soll; ich bin einmal durch schwere Schicksalschläge erzogen zu einer sehr praktischen Natur geworden. — Bamberg würde eine Veränderung gewiss nicht gerne sehen, wir sprechen jedoch nie davon, da ohnehin fast keine Aussicht für mich ist, wegzuz-

kommen. Sollte aber dieser Fall eintreten, oder sollten Sie mir in Wien einen Posten zu verschaffen in der Lage seyn; so sollen Sie Beweise haben, dass ich mehr thue als ich verspreche. Es ist ein eigenthümliches Spiel des Schicksals, — Sie wünschen meine Stellung, ich die Ihre! Die Ernennung des Redakteurs hängt hier vom Bamberg ab; — für das Wiedererscheinen des ‚Illyr. Blatts‘ sind keine Aussichten, ich wollte die Redaktion desselben gratis übernehmen, allein es ging nicht (!); — bei der Handelskammer bin ich mittels Kontrakt angestellt worden, der, weil ich bis März 1854 nicht gekündigt worden bin, jetzt unauflösbar ist, ausser es tritt zwischen mir und der gesammten Kammer das Einverständniss gegenseitig ein, ich kann nicht der Kammer, sie nicht mir kündigen, wenn Ein Theil nicht will. — Wenn ich fortkäme, glaube ich bei meinem Einflusse auf den grössten Theil der Kammermitglieder für Sie wirken zu können. (Diese Stelle trägt gegenwärtig zwar nur 650 fl. an Gehalt, 100 fl. an Remunerationen ein; doch ist Gehaltserhöhung in sicherer Aussicht.) — Wann und überhaupt ob ich von hier fortkomme, dafür habe ich jetzt keinen Anhaltspunkt; doch trete ich bereitwillig in Unterhandlungen, sobald mir angemessene Offerten (nicht unter 1200 fl. Einkommen) gemacht werden, wobei ich geistige und finanzielle Garantie biete und verlange. — Wirken Sie für mich in Wien, dann kann ich hier aufstehen, und für Sie handeln.«

Kordeš je ostal na Dunaju v svoji službi do smrti, ki mu je prestregla nit življenja dne 3. dec. 1879.

Noben dunajski list mu ni prinesel besedice nekrologa. »N. f. Presse« je natisnila samo osmrtnico, podpisano od njegove žene Alojzije rojene Bresquar. Slovenski listi so njegovo smrt vsi registrirali. »Slov. Narod« mu je dne 10. dec. posvetil naslednjo notico: »(Umr!) je na Dunaji g. Leopold Kordešch, čegar ime je starejšim našim rojakom dobro znano. Pokojni, nekdanj rodoviten in v domovini priljubljen nemški beletrist, je bil več let tudi urednik ‚Laibacher Zeitung‘.«

V avstrijskih nemških literarnih zgodovinah in tudi v Wurzbachu zastonj iščeš Kordeševega imena. Nemška literarna zgodovina požira nešteto majhnih imen. Na tem potu ji slovenska ne sme slediti. Slovenska kulturna zgodovina — in te bolj potrebujemo nego literarne! — mora primerno označiti vse može, ki

so se vbadali na našem kulturnem polju, ne samo onih, ki so neposredno razvijali domači jezik, ampak tudi one, ki so dajali našim kulturnim napravam iniciative. In Kordeš je bil mož iniciative. Zgodovina slovenskega časopisja in gledališča je nerazdružno zvezana z njegovim imenom.

Pregledi in referati.

Anketa o jezikovnem približevanju Jugoslovanov.

V naslednjem predlagamo javnosti vrsto vprašanj o aktualnem predmetu. Jezikovno približevanje Jugoslovanov je že bilo predmet mnogim debatam v slovenski publicistiki. Vprašanje je vsled razvoja obeh narodov kakortudi iz spoznanja, da nam je kulturno zблиžanje neobhodno potrebno, dozorelo do one mere, da čutimo nujnost načelne rešitve tega vprašanja in si ustvarimo za bližnjo bodočnost program, po katerem se hočemo ravnati. Prosimo vsakogar, ki se zanima za končno rešitev tega vprašanja, za doneske.

A. 1. Kako razmerje si želite med Slovenci in Hrvati? Ali Vas zadovoljuje današnje razmerje?

2. Ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti?

B. 1. Ali je želeti, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvatskega?

2. Ali je želeti, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?

3. Ali ne smatrate velike sorodnosti med obema jezikoma za uspešen predpogoj bodoče združitve?

C. 1. Ali mislite, da se more zблиževanje in končna jezikovna

združitev vršiti še le vsled ustavno-političnih izprememb?

2. Katero nalogo pri procesu zблиževanju naj izvrši jezikoslovje?

3. Katera je naloga prakse?

4. Kako si mislite približevanje slovenske pravne, gospodarske in politične terminologije srbo-hrvatski? Kateri organ bi bil k temu poklican?

5. 6., 7). isto glede tehnične, medicinske, filozofske terminologije.

8. Ali naj srbo-hrvatski jezik izloči one turške, arabske, madjarske i. t. d. besede, ki se morejo odstraniti iz besednega zaklada, ne da bi pri tem trpela individualnost srbo-hrvatskega jezika?

9. Ali naj slovenščina polagoma izloča one besede, ki se povsem razlikujejo od hrvatskih izrazov, za katere pa imamo nadomestila v drugih dobrih slovenskih besedah, bližjih (če ne istih) srbo-hrvatskim?

10. Katera organizacija bi naj smotreno vodila približevanje slovenskega jezika srbo-hrvatskemu, oziroma med katere organizacije se naj deli delo?

11. Kako bi bilo doseči, da se bo bodoči uradni Pravopis, ki se bo razvil iz Letopisa Levčevega, oziral na ta načela?

12. Kako bi se moglo vplivati na pisatelje in publiciste, zlasti pa tudi na pisatelje šolskih knjig, da bi se držali zблиževalnih načel?

13). Kako bi se najuspešneje uvedli in vodili kurzi za srbohrvaščino na Slovenskem, najprej po mestih?

14). Kako je doseči, da se že obstoječi pouk srbohrvaščine na srednjih šolah metodično in materialno izboljša in

15). doseže kvalifikacija srednješolskih prof. kandidatov za pouk srbohrvaščine?

16). Kakšen bodi literarni program Matice Slovenske (pri skupnih izdanih ali pri izdanih v sosednjem narečju) ter program Slovenske Šolske Matice in Socialne Matice, kakortudi za sodelovanje publicistike?

Filozofija.

O znanstveni uredbi človeške družbe.

V I. I. „Vede“ sem navedel glavna občeznanstvena ali filozofska dela najznamenitejšega zastopnika energetike naše dobe, W. Ostwalda. Od l. 1909, ko sem napisal o njem svojo razpravo, je pa energetika velikansko napredovala, k čemur je zopet največ pripomogel omenjeni raziskovalec.

Nečem se v to spuščati, da je Ostwald kot energetik še vedno delaven na polju svoje fizikalno-kemijske stroke in da mu je bila v decembru 1909 kot strokovnjaku za kemijo podeljena Nobelova nagrada, eno najvišjih znanstvenih odlikovanj. Zakaj Ostwald je kot organizator še večji nego kot specialist; če se je O. v delitvi znanstvenega dela izkazal priznanega mojstra, je naravnost genialen v združitvi tega dela ali v organizaciji.

To nam dokazuje knjiga, ki jo je Ostwald ravnokar izdal.¹⁾ To je zbirka raznih člankov in govorov, katerih vodilni motiv je uporaba II. glavnega stavka energetike na kulturno delovanje (prim. „Uvod“ v „Vedi“ I., posebno str. 120), namreč energetski imperativ: Ne trati energij, uporabljaj jih!

V uvodu pripoveduje O., kako je energetski imperativ vzniknil v njegovi duši. Je zelo zanimivo izvedeti, kakšne boje duh pretrpi, predno si ustali nove globoke, obsežne in jasne pojme; ob enem je to dokaz, da je duševno delovanje pravo delo, združeno s trudom, z onemoglostjo, skratka z izčrpanjem osebnih energij.

1. oddelek obsega filozofijo ali občno znanost, 2. odd. organizacijo in mednarodnost, 3. odd. pacifizem, 4. odd. šolstvo in vzgojo, 5. odd. životopise.

Posebno zanimiv je 2. oddelek; Ostwald reče prav: dandanes — pri kulturnih narodih — ne manjka strokovnjaških iznajditeljev, najditeljev ter raziskovalcev, pač pa je krvavo treba podrobno delo združujočih in vodečih organizatorjev.

Ostwald je že iz svojih mladih in možkih let znan kot odličan organizator, v prvi vrsti seveda na polju fizikokemijskem. V poslednjih letih pa kaže svojo organizacijsko nadarjenost i na širjem znanstvenem in občnokulturnem polju, in to ne le kot teoretik organizujočega dela, ampak tudi kot praktik. Omenjam le, da je O. kot naslednik E. Haekela v predsedništvu nemške monistovske zveze (Deutscher Monistenbund, München) vdahnil temu društvu novo življenje in da je bistveno, tudi gospodarsko z darom 100.000 mark, pomagal ustanoviti

¹⁾ Der energetische Imperativ. I. Leipzig 1912. (544 str. 8. M.)

kolegij organizatorjev „Brücke“ (München), o katerem je poročala Veda II. 525.

Na poljuden in prijeten način uvaja „Der energetische Imperativ“ izobraženca v energetsko delavnico družbo eksaktno presnavljajoče kulturne umetnosti, kakor je to storila v l. 1910 izšla knjiga Ostwaldova „Die Forderung des Tages“ in kakor delajo to njegove vsakih 14 dni izhajajoče „Monistische Sonntagspredigten“.

Dr. Ivan Žmavc.

Šestdesetletnica nemškega učenjaka v Gorici.

V našem mestecu bo v kratkem praznoval svojo šestdesetletnico eden izmed najodličnejših nemških znanstvenikov — prof. dr. Richard pl. Schubert-Soldern (roj. 14./XII. 1852 v Pragi). Na akademskih tleh bi se imela navdušeno praznovati njegova šestdesetletnica, tako je bilo nekoč zapisano v bukvah njegovega življenja. Schubert je bil izredni profesor filozofije na vseučilišču v Lipskem; a 60-letni jubilej svojega rojstva

obhaja kot — skromen gimnazijski učitelj in vodja licejke v Gorici. Zakaj? Ker, no, ker je hotel ostati — značaj!

Schubert je glasnik tako imenovane immanentne filozofije, ki jo vsaj v glavnih svojih spisih opira na „solipsizem“. To naziranje (solus, ipse = samo jaz) trdi, da biva le moj jaz; vse ostalo, za kar na ta ali oni način izvem, ni nič drugega nego le vsebina mojega jaz. Teoretično je ta trditev neoporekljiva!

Schubert se je v svojih spisih z velikim priznanjem uveljavil na vseh popriščih filozofskega izsledovanja: v spoznavni teoriji, logiki, psihologiji, etiki, estetiki, sociologiji in pedagogiki. Zadnje njegovo večje delo je „Die menschliche Erziehung“ (1905).

Odličnemu pionirju na polju kulturnega prizadevanja, ki, jedva opažen, živi globoko in visoko življenje v naši sredi, bodi v imenu uredniškega zbora in čitateljev „Vede“ za njegov jubilej zaklican krepki: „Na zdar! Na mnoga leta!“

K. O.

Sociologija.

Dr. med. Alfred Grotjahn: *Soziale Pathologie* VIII+691 str. Berlin 1912. Aug. Hirschwald.

Naše manjšinsko delo potrebuje temeljite izpopolnitve v gospodarskem in socialno-higieničnem oziru. Naše gospodarsko stanje po ogroženih mejah bi se dalo dandanes, ko je napravila zasebna in javna statistika ogromne napredke, precej natančno izračunati in mi bi imeli za vsak posamezni okraj zanesljive smeri nadaljnega delovanja. Socialno-hi-

gieničnim razmeram se je posvetilo še manj pažnje. In vendar je naše ozemlje tako ozko, da bi opravil to delo en sam človek. Kako si čemo vendar pomagati, ko nam niti lastne razmere niso znane! Treba nam je več sistematike, globljega vpogleda v sinlagmatično zvezo vseh življenjskih činiteljev. Grotjahnov material, zbran v vsakoletnem (od l. 1902) „Jahresbericht über soz. Hygiene u. Demographie“ in v ravno izdani knjigi, se ne nanaša na naše pokrajine, pač pa je njegova metoda, načrt in sistematika

vzorna za vse, ki hočejo delovati v tej smeri. Dozdaj je stala higiena povsem v znamenju primerjalnih, tehtajočih, kazuistično opazujočih, čisto bioloških metod. Pozabilo se je, da stoji med človekom in naravo kultura, kateri s samo materialnimi razlogi ne moremo blizu. Obenem se mnoge kronične bolezni ne dajo razložiti, ko iz socialnopolitičnega stališča in je torej medicinska znanost socialna znanost, higienska znanost. Higienska znanost se torej ne more zadovoljati več z eksperimenti v fizikalčno-kemičnih in bakterioloških laboratorijih, orientacija v narodno gospodarskih in socialnih disciplinah je zanjo nujne važnosti. Ne več „kakšne bi imele razmere biti“, temveč „kakšne so v resnici“, to vprašanje je za nas

večje važnosti. Socialna patologija je podlaga vse socialne medicine in higiene. Statistični izkazi o nastopanju, razširjevanju in kulturnokavzalni zvezi higienskih in zdravstvenih nedostatkov nam morajo pokazati pot, da vzgojimo zdravo in zato napredkazmožno potomstvo. Okoli tega jedra kroži cela množina važnih vprašanj, pretresovanje katerih nam ozki prostor ne dopušča, s katerimi pa se mora seznaniti vsak sociolog, politik, čeprav tak in medicis, ako hoče trditi, da ima nekaj vpogleda v socialni razvoj. Za slovenske pokrajine so statistični in še sistematično objavljeni spisi seveda redkejši. Nimamo pa izgovora za visok procent našega nazadovanja, ako tega vprašanja ne proučimo, kolikor je v danih razmerah mogoče.

A. O.

Pedagogika.

Bistvo izobraževanja in njegov pomen za šolo.

Poročilo ¹⁾ s kongresa za izobraževanje mladine in mladinoslovje, v Monakovem od 3.—5. okt. 1912).

Krasen jesenski popoldan je bil, živo nasprotje čmernega, mokrega in mrzlega četrta, ki mu je sledil, „Turski brzovlak“ je težko sopesel navkreber proti Malnicam. V našem vozu je bilo slišati precej slovenske govore; cilj nam je bil vsem Monakovo, ta večno mlada prestolnica ob Izari, Privlačna točka za druge je bil običajni monakovski „oktoberfest“, mene pa je izvabil iz domačega zatišja „II.“ Kongress

¹⁾ O tej tvarini je poročal profesor filozofije na frankfurtskem vseučilišču H. Corneliuss.

²⁾ I. kongres pod tem naslovom se je vršil lanskega leta v Drazhdanih (in III. se vrši prihodnje leto v Vratislavi).

für Jugendbildung und Jugendkunde“.

Prirediteljica kongresov „za izobraževanje mladine in mladinoslovje“ je „zveza za reformo šole“, ³⁾ ki med svoje člane šteje „prve šolnike v Nemčiji in druge znamenite osebe, katere se zanimajo za vzgojna vprašanja“. Ena izmed programnih točk te zveze se glasi: izobraževanje mladine se ima opirati na mladinoslovje! Mladinoslovje je „veda o otroku“, veda, ki sestoji iz cele vrste specialnih panog (kakor so: patologija, higiena, kazenska veda, pravoslovna statistika, sociologija in psihologija mladinske dobe).

Letošnji kongres „für Jugendbildung und Jugendkunde“ je delal čast svojemu imenu. Signatura mu je bila — izobraženost ali

³⁾ „Bund für Schulreform“.

bolje rečeno izobraževanje (Bildung); pod to zastavo so pluli vsi referati: 1. Bistvo izobraževanja in njegov pomen za šolo. — 2. Zahtevki, ki iz bistva izobraževanja sledijo za ustroj šolskih tipov in njihovih učnih načrtov.¹⁾ — 3. Zahtevki, ki iz bistva izobraževanja sledijo za pripravljanje na učiteljski stan.

Prireditelji so pač prav srečno roko pokazali s tem, da so ravno pojem „izobraževanja“ položili pod drobnogled pedagoško zainteresirane skupščine. Kakor se novec, ki mnogo kroži iz roke v roko, tekem časa zelo obrabi, da mu nazadnje jedva še razločiš pismo od glave, prav tako je navadno s kulturnim geslom, ki „se od ust do ust razlega“. To živo izpričuje naša „izobraženost“ in nemška „Bildung“, ki se čestokrat celo istoveti s pojmi „vzgoja“ in „pouk“ in ki Anglež ali Francoz sploh nima imena za njo (education, instruction, civilisation pomeni vse kaj drugega.) Zato je po vsej pravici izhodišče kongresa tvoril tema: „Bistvo izobraževanja in njegov pomen za šolo“, poverjen profesorju Corneliusu.

Izvajanja, ki je Cornelius ž njimi imel namen, podati „najsplošnejših navodil za vzgojevanje in poučevanje“, so se glasila po prikliki tako-le:

„Vrednost in dostojanstvo človeka temeljita v tem, da svoje hotenje, dejanje in nehanje uravnava po pametnem razsodku.

¹⁾ Gl. o tem referatu moje poročilo v letošnjem Popotniku, št. 12.

²⁾ O tem jako lepo razmotriva Tolstoj v svojih, pri nas še malo poznanih in uvaževanih, pedagoških spisih. (Pädagogische Schriften, I. str. 143... Založil E. Diederichs, Jena 1907).

Zato pa mora sleherno izobraževanje peljati od stopnje nesepameti do stopnje pameti, od zmede do jasnosti, od kaosa do kosmosa. Cilj izobraževalju bodi: v mišljenju, dejanju in nehanju izobraževanca postaviti jasnost in red na mesto neprevdarnosti in zmede. In kakor je te ali druge vrste strokovna izobrazba še le tedaj dovršena, ako je vežbancu podala kar največjo stopnjo jasnosti, ki je po razvojnem stanju stroke sploh mogoča, tako je naloga splošne, t. j. izobrazbe v najširjem pomenu besede — človekovo osebnost vzgajati kot celoto. Vsaka nejasnost, vsaka omahljivost, vsaka pomota pomeni nedostatek v izobrazbi.

V naši dobi je navada človeka presoјati po njegovem poklicu; in dalje se človek naših dni rad peča z enciklopedičnim nabiranjem znanja. Ali kdor se je samo na enem poprišču preril do jasnosti v svojem mišljenju, dejanju in nehanju, ta še ni izobražen. In prav tako tudi tisti ne, ki si je nagrmadil še tolik kup znanja od vseh vetrov; tako početje ne vodi do jasnosti, marveč v diletantizem. Bistvo človeka se ne da izčrpati z njegovim poklicem ali s konglomeratom znanja; vrednost človeka ne leži v odlomkih, temveč v celoti, ne v njegovem poklicu, ampak v njegovi osebnosti.³⁾ Oblikovati osebnost kot celoto, to se pravi, gojiti jasnost mišljenja, dejanja in nehanja, ne le v kolikor bi to zahteval ta ali oni poklic, temveč v kolikor to zahteva življenje sploh, to je naloga izobraževanja. Kal za razvijanje človeškega dostojanstva v tej smeri nam je vsem položena v srce; treba jo je samo vsestranski negovati.

Splošna izobraženost zavisi od dveh faktorjev: eden je jasna

³⁾ O pojmu „osebnost“ gl. n. pr. mojo knjigo „Srednješolska vzgoja“, str. 26—34. (Založila „Goriška tiskarna“ A. Gabršček. Gorica 1912).

sodba glede vrednot, ki v posameznih položajih življenja določajo smer tvojemu dejanju, drugi pa obvladanje dejanja v smislu take sodbe. Nobeden izmed obeh činiteljev sam ne zadostuje! Čimbolj diferencirano je tvoje spoznanje različnih vrednot, tem višja je stopnja tvoje izobrazbe; a kdor se ni tudi naučil svojega dejanja obvladati v smislu vrednote, ki jo je spoznal za višjo od drugih, temu ne zadostuje noben dober sklep. Kdor le pozna dolžnosti izobraženca, ne da bi jih tudi vršil, ta ni izobražen. A tudi to še ni dovolj, da le tu pa tam skušaš uresničiti, kar si izpoznal za vreden cilj svojega stremljenja; vstrajno, manj vrednemu odvrčanju kljubujoče prizadevanje, vresničiti tak cilj, je merilo prave izobraženosti. In najvišji zahtevek je enotno svetovno naziranje, t. j. zahtevek, da se posamič spoznane vrednote pa iz njih izvirajoča pravila za naše dejanje in nehanje strnejo v zadnje, najvišje in najsplošnejše vrednotne sodbe.

Tvoje razlikovanje vrednot bo doseglo tem višjo stopnjo, čim bolj si se navadil, s pomočjo sporočenih ti tujih izsleditev ali pa lastnih izkušenj pregledati mnogovrstnost v življenju možnih situacij ter tako doseči pogled v (socialne in historične) zveze, od katerih zavisi vse človeško ocenjevanje vrednot. Čim globlje si prodril v take zveze, tem bolj se ti bo razbistril takt za presojo sleherne vrednote in tem bolj se ti bo tudi razjasnilo razumevanje tujega ocenjevanja.

Od zares izobraženega človeka moramo potemtakem zahtevati, da ne bo le sam za se stremil po enotnem svetovnem naziranju, temveč i skušal razumeti ter spoštovati te vrste stremljenje drugih ljudi, tudi v tem slučaju, ako se njih sodbe ne bi skladale z njegovimi. Ne fanatizem in nestrpnost, marveč

takt, pravičnost, tolerantnost in spoštovanje pred samoodločevanjem, ki je v slehernem človeku nekaj božanstvenega, so simboli prave izobraženosti. Malone povesod, kjer ugotoviš nedostatek izobraženosti, ga je postaviti v račun prestopku teh socialnih zapovedi. Sem kajpada tudi spada vpoštevanje čuta za higienski vrednote, ki je danes toli živ, da velja za neizobraženega, kdorkoli bi preziral te vrednote (dočim n. pr. v srednjem veku kodeks splošne izobraženosti še ni vseboval zahtevka, da vsak teden vsaj enkrat menjaš perilo).

Izkušnje, ki jih človeku nudi življenje, pa ne zadoščajo za razvoj spoznanja na poprišču vrednot; zato se ima tukaj udeležiti znanstveno izobraževanje v šoli. Glavna stvar pri organizaciji šole bodi pouk tako urediti, da bo ustrezal namenu izobraževanja in da ne bo temu namenu nikoli nasprotno. Šola ima učiti takih predmetov, ki so za izobraženost nujno potrebni ali vsaj zaželjivi, ter jih ima tako učiti, da bodo v istini izobraževanje pospeševali in ga ne morda še ovirali. V prvi vrsti ima to učiti, kar zahtevajo potrebe človeške medsebojnosti, in zlasti še podajati razpoznav, ki človeku pomagajo, si pridobiti in poglobiti umevanje za vrednote življenja. In istotako ima šola razvijati sposobnosti, ki lahko pozneje njeno delovanje izpopolnjujejo in dovršijo, sposobnosti torej, ki naj učencu kedaj nudijo možnost, da se bo sam dalje izobraževal. Več kakor pripravo za poslednje delo izobraževanja, t. j. za samo izobraževanje, pa šola ne more dati.

Le sam iz sebe boš zajemal, kar je najvišjega, svobodno samoodločevanje. V ta namen potrebne znanja in izkustva pa ne more podajati šola, to človeka nauči le — življenje. — —

Tako poročevalec, prof. Cornelius, v svojem tričetrtturnem poročilu.

Temu poročilu je sledila zelo živahna diskusija, ki so se je, poleg drugih, prav temperamentno udeležili osobito vseučilišni profesorji: Elsenhans, Cohn, Messer, Stern in slavnoznanstveni preustrojitelj nadaljevalnih šol v Monakovem, Kerschenshteiner. Glavni ugovori, ki smo jih slišali proti poročevalcu, bi se kratko dali tako-le formulirati: „Po Corneliusovih izvajanjih bi izobražen bil edino le profesor etike. — Izobraževanje je razvijanje človeških sposobnosti v enotno osebnost. — Bistvo izobraženosti tiči v tem, da se posameznik vedoma udeležuje te ali one kulture. — Šola ima učencu pokazati našo „labilno“, t. j. nastajajočo kulturo. — Predno pridemo do neoporekljivega sistema vrednot, je treba možnosti, da v istini doživiš vrednote s posameznih poprišč.

— Kaj bo posameznika usposobilo, da se s pridom udeleži tega iskanja? — V mladem človeku je treba buditi tankočutnost za pomen raznih pojavov v kulturnem gibanju. — Vpoštovati moramo cilj izobraževanja in naravo gojenca. — Cilj, kakor ga je očrtal Cornelius, je preveč „intelektualističen“ ter ogrožuje vse to, kar je v posamezniku neprisiljenega, instinktivnega, človeškega. — Kdor ni v svojem poklicu cel človek, ta ne more biti izobražen. — Izobražen je le tisti, ki se vedno izobražuje.“ —

In ti, čislani bralec? Katere so tvoje misli o Corneliusovih in o tistih mislih, ki so bile izrečene v diskusiji? Meni se zdi, da je poročevalec Cornelius opravičeno formuliral svojo „končno besedo“ tako-le: „Malone vse to je le podrobnejša izpeljava tvarine!“

K. Ozvald.

Politika.

Dr. Johannes Unved : Politik im Lichte der Entwicklungslehre
V. 1+232 str. Ernst Reinhardt, München 1912.

Razvojna misel v politiki se je od Ratzel-Ratzenhofer-Gumpowiczewih časov poglobila. So se li ti zadovoljili s teoremi splošnega značaja, se je spustil dr. Unved že na polje socialno-političnih specialnosti. Abstraktnega, normativnega človeka pozna le še v uvodnih poglavjih, normativni etični pojmi stopijo popolnoma v ozadje. Njegova kritika sodobnih političnih tendenc sloni izjemno na rezultatih zgodovinsko-razvojnega postanka, to je, na dejstvih in primerjalni metodi dozda znanih političnih tvorb. Plodoviti pisatelj ne zavrača vseh zaključkov organi-

stične šole, ampak jih rabi zelo oprezno in z jasnimi pridržki. Načelni zagovornik napredne ideje in zmeren konservavec obenem ne prizanesa nobeni racionalistični ideji količkaj iluzorne barve in hodi pota, kakor sta jih začrtala v novjšem času Le Bon (La psychologie politique 1911 in Les Opinions et les Croyances 1912) ter Jules de Gaultier (posebno v kontroverzah s umrliim Novikovom). Cilj njegove politike ni po stari šabloni „najvišja sreča največjega števila“ temveč „Grösste Tüchtigkeit der grössten Zahl“, kar se da uresničiti samo v militaristično močni „pravni in kulturni državi“. Politika kot taka nima z etiko veliko opraviti in mora biti v danih razmerah celo protietična. Na vsak način pa jo moramo postaviti za narodnostni

moment. Posamezne državne oblike z različnimi političnimi sistemi so obdelane jasno, da je knjiga dostopna tudi neakademiku. Temejlita kritika demokratične misli bi dejala marsikteremu našemu politiku dobro. (Pisatelj se tozadevno strinja

z Wellsom, Grahamom, Steffenom. in deloma tudi z L. T. Norgate.) Knjigo moramo prištevati k najboljšim delom za državoznanstveno izobrazbo.

A. O.

Gospodarstvo.

Mario Alberti: Il movimento dei prezzi e dei salari nell'anno 1911. a Trieste (Izpremembe cen in mezd l. 1911. v Trstu.) Založnik Ettore Vram, Trst 1912.

Akoravno si je postavil pisatelj za svoj cilj predstaviti nam cene živil in visokost mezd v Trstu, ni ostala ta knjiga samo lokalnega pomena (dasi bi že to samo bilo dovolj, da poročamo o njej), ampak si je pridobila veljavo daleč izven mej tržaškega ozemlja. Pisatelj je imel namen pokazati pot, po kateri se z najmanjšimi stroški in najlažje statistično doženejo izpremembe cen živilom ter sploh izdatkov za preživljanje in tudi izpremembe mezd in plač. Vrhu tega pa je dokazal, da sedanja draginja

nile mimoidoča prikazen; ampak da moramo računati z njo, kakor s trajnim razvojem.

Zdi se mi, da je potrebno, da izvemo na podlagi natančnih številk, za koliko se je podražilo življenje v zadnjih desetletjih in ali so se vspešno s podraženjem povisale tudi mezde. Radi tega naj navedem nekoliko obširnejše nekatere statistične podatke, da se bodo mogla zasledovati pisateljeva statistična izvajanja o konstantnosti podraženja tekom zadnjega desetletja. Po kratkem uvodu nam svedoči pisatelj cene najvažnejših predmetov za življenje tekom zadnjih 25 let in sicer vsakokrat srednjo vrednost cen vsakih 5 let:

	1885—1889	1890—1894	1895—1899	1900—1904	1905—1909
fini kruh	100—	100·1	100·2	94·7	113·3
priprosti kruh	100—	94—	101·3	99·5	120·9
pšenična moka	100—	103·7	100·4	94·7	119·3
koruzna moka	100—	81·1	84·3	101·1	126·9
otrobi	100—	97·4	90·3	99·7	117·4
testenine	100—	108·4	119·2	122—	147·9
riž	100—	101·2	97·1	97·7	102·5
ječmen	100—	94·1	94·6	100·4	111—
fižol	100—	85·5	105·1	112·5	144—
grah	100—	92·7	114·4	160·1	173·4
krompir	100—	86·1	88·1	101·1	117·2
mast	100—	96·8	106—	124·2	145·5
olje	100—	83·1	57·5	73·3	86·5
sir	100—	105·5	116·1	127·7	128·6
goveje meso	100—	108·2	120·9	102·4	139—
pladenovka	100—	84·1	100·9	156·8	182·9
sladkor	100—	134·2	162·3	189·9	167·4
vino	100—	87·9	93·5	96·5	99·7
petletna srednja vrednost vseh najvažnejših živil .	100—	97·2	103·3	114·2	130·2

Nadalje pravi pisatelj, da se je podražila stanarina v Trstu za celih 50% tekom zadnjih 30 let! Ravnotako so poskočili izdatki za obleko, obuvalo itd. v istem času za 40%.

Končno pride do zaključka, da si je nakupila tržaška delavska družina pred 25 leti za 100 K ravno toliko, kolikor danes s 132 K. Posamezni izdatki se porazdele sledeče:

	za živila	na stanarini	na obleki, na obutvi itd.
leta 1885	60	20	10
leta 1910	78	30	14

V nadaljnjih izvajanjih nam pisatelj dokazuje s še natančnejšimi podatki, da rastejo čene živlom konstantno že od l. 1900 naprej.

K a z a l o

cen na podlagi cen „Zavoda za uboge“ („Istituto dei poveri“):
(brez premoga)

Leto	Kazalo	Odstotno kazalo	Pretežno kazalo	Pretežno odstotno kazalo
1885	1,300	100—	9,330	100—
1886	1,261	97—	8,719	93.45
1887	1,239	95.31	8,451	90.85
1888	1,220	93.85	8,074	86.54
1889	1,163	89.46	7,748	83.04
1890	1,188	91.39	8,186	87.74
1891	1,207	92.85	8,679	93.02
1892	1,277	98.23	8,644	92.65
1893	1,258	96.77	8,350	89.13
1894	1,241	95.46	8,103	86.85
1895	1,179	90.69	8,119	87.02
1896	1,200	92.31	8,711	83.36
1897	1,263	97.15	9,278	99.23
1898	1,226	90.69	9,428	101.05
1899	1,281	98.54	8,828	94.62
1900	1,257	96.69	8,473	90.81
1901	1,263	97.15	8,439	90.46
1902	1,09	100.70	8,815	94.48
1903	1,311	100.85	8,754	92.75
1904	1,308	100.61	9,757	98.15
1905	1,408	108.31	9,817	105.22
1906	1,363	104.85	9,605	102.95
1907	1,443	111—	10,160	108.89
1908	1,509	116.08	10,520	112.75
1909	1,530	117.69	10,597	113.58
1910	1,543	118.69	10,185	109.16
1911	1,721	132.39	12,715	131.99

V tem kazalu so se upoštevali vsi oni predmeti, ki so neobhodno potrebni za življenje, torej vsi oni, ki so navedeni v prvi tabeli. Prva ko-

lona pod „absolutnim kazalom“ se dobi tako, da se primerjajo odstotna kazala vseh upoštevanih predmetov dotičnega leta. Temelj za odstotno

kazalo tvori l. 1885., katero je zaznamoval pisatelj s 100. Odstotno kazalo vsakega naslednjega leta je dobil pisatelj potom enačbe, obstoječe iz naslednjih členov: Cena l. 1885, deljena s 100, je cena vsakega naslednjega leta, deljena z iskanim odstotnim kazalom. Pretežno kazalo (indice ponderato) je mnogo večjega pomena, ako hočemo statistično konstatirati podražanje živil in sploh življenja, ter zadobi v tem kazalu ono veljavo, kakor jo ima v resničnem življenju. Tako dobi n. pr. kruh 26kratno veljavo, tako da poskoči pretežno kazalo za 26 enot, ako se podraži

kruh za eno enoto. Koeficient krompirja znaša 10, koeficient mesa 20 i. t. d.

Če pregledamo zgorajšnjo tabelo, vidimo, da se dviguje navadno kazalo, pa tudi pretežno kazalo. Ta proces je pričel pri navedenem kazalu že leta 1902, pri pretežnem pa še le l. 1905, važno pa je, da sta oba konstantna.

V drugem delu svojega spisa preide pisatelj na mezdo. Navaja posamezne strokovne delavce v raznih krajih Primorja in zasleduje njihove mezde tekom zadnjih 10 let, ter reasumira svoja raziskovanja v naslednji tabeli:

	kazalo mezde — ure ^a (numeri-indici dei „salari-ora“)			
	1900	1905	1910	1912
zidarji	100	138.89	156.25	163.19
delavci v pristanišču :				
a) na kopnem	100	125	169.28	169.28
b) na ladji	100	125	162.50	162.50
težaki	100	105	115	123.69
stavci	100	117.54	146.94	161.64
peki	100	118.18	152.72	206.06
krojači	100	100	152.78	166.67
čevljarji	100	100	100	83.33
kamnoseki	100	146.60	175.93	190.59
sledijo še nekateri drugi rokodelci, katerih tu ne navajamo.				
skupno kazalo vseh rokodelcev	100	115.73	144.20	153.53

Pisatelj je vzel tedaj za podlago l. 1900, s katerim je primerjal naslednja leta. Na ta način je konstatiral izpremembe mezd rokodelcev (delavcev) v zadnjih 12 letih. Kazalo „mezde-ure“ pomeni, da je upošteval pisatelj visokost mezde in ure dela. Pri enačbah, s katerimi

je izračunal kazala naslednjih let, so večje mezde povzročile tudi večje kazalo, večje število delavnih ur pa manjše kazalo in obratno.

V tretjem delu svoje knjige primerja pisatelj cene živil v Trstu in v Avstriji z onimi drugih držav.

Predvem nam podaja pregledno drugih za vzdrževanje bolj potreb- sestavljeno statistiko cen živil in nih predmetov različnih držav.

Evo jo :

	1897	1899	1901	1903	1905	1907	1909	1910
Anglija podlaga 1891—1900	93	102	106	105	109	120	112	117
Združene Države podlaga 1890—1899	90	102	109	114	116	130	127	132
Canada dodlaga 1890—1899	92	100	107	111	114	126	121	—
Francija podlaga 1891—1900	92	103	105	104	109	119	116	116
Belgija podlaga 1881	84	86	93	95	96	103	105	103
Nemčija podlaga 1891—1900	91	99	115	103	106	119	—	—
Italija podlaga 1881	70	80	80	78	80	88	85	87
Avstrija podlaga 1885	97	99	97	101	108	111	118	119

To statistiko je treba razumevati tako, da je zaznamoval pisatelj srednjo vrednost cen živil in drugih predmetov, n. pr. pri Angliji od leta 1891 do 1900 s sto in potem premerjal cene vsakega leta povprečno ceno tega desetletja. Kakor vidimo, so cene v vseh navedenih državah rastle in sicer z nekaj izjemami konstatno.

V nadaljnjih izvajanjih primerja pisatelj izdatke za življenje (costo della vita) delavske družine, kakor tudi mezde v Trstu z onimi izven Avstrije. Pisatelj pride v tem odstavku do jako interesantnih zaključkov, izmed katerih naj navedem nektre. — Izdatki za življenje na

Angleškem so 50% nižji kakor oni v Trstu, mezde v Trstu so 24% nižje kakor one na Angleškem.

Izdatki za življenje v Združenih Državah Severne Amerike so za 3% manjši kakor v Trstu; mezde v Združenih Državah so 154% večje nego v Trstu.

Izdatki za življenje na Francoskem so 41% nižji kakor oni v Trstu, medtem ko so mezde za 1% večje.

Konečno resumira pisatelj položaj delavstva glede živil in mesa v najvažnejših industrijskih državah in v Trstu s sledečimi statističnimi podatki :

	K A Z A L O				
	stanarine	živil	izdatkom na življenje	absolutne	urne
				mezde	
Amerika	207	138	152	280	239
Anglija	100	100	100	100	100
Belgija	74	89	94	63	52
Nemčija	123	118	119	88	75
Francija	98	118	114	75	64
Italija	105	159	148	67	64
Trst	160	154	155	76	73

Kakor se vidi iz te statistike, si je izbral pisatelj kot podlago Anglijo, postavil tamkajšnje cene in mezde enako s 100 ter primerjal z njimi razmere drugih držav in Trsta. Izvzemši Belgijo so te cene živil in izdatki za življenje povsod drugje večji nego na Angleškem. Skoro najzalostnejše za delavce so razmere v Trstu. Če ga primerjamo z američanskim, pridemo do zaključka, da izdata približno oba enako, a američanski zasluži trikrat več kakor tržaški.

Konečno opazuje pisatelj razmere posameznih mest v Avstriji ter nam podaja jako obširno in pregledno tabelo, katere pa ni mogoče tu ponatisniti vsled pomanjkanja prostora. Naj zadostuje zaključek tega raziskovanja: v Trstu so izdatki za življenje za povprečno 10·5% večji nego v drugih mestih države!

Iz vsega tega se vidi, da predležeča knjiga ni le važen literarni pojav v italijanski literaturi, ampak je velike socialne važnosti za široke mase vseh narodov, posebno pa še za Slovence, ki imamo v Trstu

svojo luko in osredotočamo nanj svoje aspiracije.

V dodatku podaja pisatelj obširno bibliografijo o knjigah, ki se pečajo z draginjskim vprašanjem.

Dr. M. Brezigar.

Zunanja trgovina Srbije.

Srbsko finančno ministrstvo je izdalo izkaz srbske zunanje trgovine za l. 1911. Razvoj in njegovo smer naj pokaže sledeči, sicer nepopolni pregled:

V celoti se kaže velik napredek leta 1911. proti 1910. Najbolj se je povečal izvoz cerealij, potem svežega mesa in bakra. Povečanje uvoza je produktivne narave, ker so se zidale mnoge železnice, stavbe, tvornice, otvorile so se nove trgovine in z intenzivnim razvojem gospodarstva raste uvoz gospodarskih strojev. V zadnjih 9. letih, odkar vlada kralj Peter, se je izvoz dvignil od 60 milj. din. na 117, torej skoro podvojil. Podvojilo se je v istem času tudi število tvornic.

Srbski izvoz (v milijonih dinarjev):

Leto	v celoti	v Avstro-Ogrsko	v Nemčijo	v Turčijo	v Belgijo
1905		64·7	3·1		
1906		30			
1907	81·5	12	23	4·3	13
1908	77	21	14	10·9	16
1909	93	29	15·5	22	pod 10
1910	98·5				
1911	117	nad 50	99	12	

Srbski uvoz (v milijonih dinarjev):

Leto	v celoti	iz Avstro-Ogrske	iz Nemčije	iz Angleške	iz Francije	iz Italije
1905			6.3			
1907			20.3			
1910	84.6	16.2	34.9			
1911	115.4	47.4	31.3	9.5	5.2	5

Absolutna večina srbskega izvoza je do l. 1905. šla v našo monarhijo. Od takrat pojema srbski izvoz v Avstro-Ogrsko vsled carinske vojne (1907.) in aneksijske krize (1908/9), potem pa zopet raste trgovski promet Srbije z monarhijo, tako da je lani Avstro-Ogrska pri izvozu in uvozu zopet na prvem mestu. Naša izguba v kritičnih letih 1907 do 1909 je pri izvozu bila v korist najprej Nemčiji, potem Turčiji, pri uvozu pa Nemčiji, ki je bila l. 1907 pri izvozu, l. 1910 pa pri uvozu na prvem mestu.

Avstro-ogrške finančne zveze s Srbijo si po krizi niso več opomogle. Danes je v Srbiji naloženega največ francoskega kapitala (nad 800 milj.), nemškega direktno 130 milj., indirektno po belgijskih bankah pa 210 milj. Trgovski promet Srbije je torej najživahnejši z Avstro-Ogrsko, Nemčijo in Turčijo, finančne zveze pa so največje s Francijo, Nemčijo in Belgijo.

Naš zaveznik, Nemčija, si svojo toli slavljenjo zavezniško zvestobo plačuje s tem, da izpodriva našo trgovino na Balkanu. Nemška izvozna zveza je začela izdajati posebno revijo za izvoz in uvoz v Srbijo. V neki nemški brošuri se odkrito pravi, da Nemčija mora Avstro-Ogrsko izpodriniti iz Srbije in stopiti s Srbijo v direktno zvezo brez avstro-ogrskih posredovalcev. Pisec brošure Kessler pozivlja nem-

ške trgovce, da se ne dajo zapeljati po tendencioznih lažeh dunajskih in peštanskih listov o Srbiji, ampak naj to pisanje avstro-ogrskih časnikov izrabijo v korist nemške trgovine.

V zadnjem času je posebno češki denarni in industrijski svet napel vse sile, da se vpelje v Srbijo. Da le ne bi naša zunanja politika zopet škodovala našim trgovskim interesom!

F. V.

Da nemške velefinance ne stoje na skalnatotrdni podlagi, o tem govori ves obširni poslednji zvezek *Revue Economique Internationale* (15. sept. 1912). S svojo industrijo se ponašajoča Nemčija je denarno odvisna popolnoma od inozemstva in ta odvisnost raste v tej meri, v kolikor se vračajo vse večje države k protektivni trgov. politiki. Od začetka tekočega stoletja so se jele majati podstave nemškega velepodjetništva in njegova redukcija je postala vitalna potreba, ako se hoče izogniti velikemu „krahu“. Visoke v inozemstvu naložene svote še niso ravno v taki nevarnosti, pač pa zaslužijo interesne operacije velikih bank pikro kritiko. One, ki so z vsemi industr. podjetji v najožji zvezi, imajo večino svojih akcij samo na kreditu in to pomeni veliko nevarnost. V slučaju krize bi se morala pojaviti

grozna katastrofa delniškega denarnega trga, kajti banke so prevzele neznanske obveznosti, proti katerim pa je njih inkaso prav malenkosten. Slabe posledice pretiranih emisij so se pokazale posebno l. 1911, ko so Francozi povodom maroške afere odtegnili nemškimi bankam svoj posojeni kapital, ki ni znašal najbrž niu pol milijarde, in so povzročili vendar pravo nemško finančno krizo, medtem ko je bila kriza 1907 čisto trgovinskega in industrijalnega značaja. Zaupanje v velike banke je padlo. Hotele so biti preveč depotni in emisijski zavodi obenem. Te diskrepance med izredno visokimi obligacijami in malenkostnimi zalogami n. pr. v Franciji ni, čeprav bi Francozom malo večji podjetniški duh ne škodoval. Francija ima veliko razpoložljivih kapitalov ali malo industrijalnih bank.

Ako je torej nemški trg v toliki odvisnosti od inozemstva, so mednarodne komplikacije zanj največja nevarnost. Res da podpira domače zavode v sili Deutsche Bank, ali v času panike ona tudi ni vsemogočna, in državna banka je jela že svojo pomoč odrekati. Posojila na tihes so znašala l. 1890 427 mil. M., l. 1910 pa že 2 milijardi 528 mil. M. Publika in banke disponirajo s temi papirji na zelo brezskrben in riskanten način. Naj računamo kakorkoli, solidne baze nemške finance nimajo. Sicer se tolažijo Nemci, da bodo jeli skopariti pri državnih proračunih. Ampak to upanje je čisto iluzorično. Budgetarnih izdatkov se ne more več skriti. Kakor pl. Šuklje, poudarja tudi Georges Blondel, da parlament ne zna gospodariti ekonomično. Nadalje se tolažijo Nemci z avtomatičnim obogatitjem in novimi davki. To bi pa le podražilo standard of life, bi vedlo le k novim kalamitetam in bi pomenjalo agitacijsko silo za soc. demokracijo. Saj so držali ravno ti zmerni davki

Nemčijo na površju. Med tem ko so se podražili v drugih državah vsled visokih užitn. davkov vsi industr. izdelki (radi visokih mezd), je mogla preplaviti Nemčija ves svet s svojimi produkti, ki so sicer srednje vrednosti, ampak po ceni: Schlecht aber billig! In če ti projekti ničesar ne obetajo, stoji Nemčija pred hudimi časi in se ima bati l. 1917, ko potečejo trgovinske pogodbe. Agrarci bodo morali iskati sporazuma z nacion. liberalci (ki so v gotovi meri protekcionisti), ako hočejo paralizirati rastoči vpliv, ki ga je pridobil Hansabund. Vse misli nemških politikov krožijo okoli treh glavnih točk: 1) zaščititi kakor mogoče narodno delo, 2) pridobiti novih izvoznih trgov in 3) izbiti iz carine kolikor mogoče velike dohodke, da pridejo državne finance zopet v ravnovesje. Kajti avtomatična rast narodnega bogastva še ni nobena garancija za sigurno bodočnost. Nemško narodno premoženje znaša sicer po računih R. E. Utay-a (1908) 281 milijard (po H. Delbrücku 350 milijard) in se zviša vsakoletno (po 4%) za 42 milijard, toda od teh gre 30 milijard za življenjske potrebščine, 4—6 milijard za nove mobilitarne vrednote ali za nakup tujih in ostalo se porabi za hipoteke ali kot kupna svota novih poslopij, strojev, ladij i. t. d. Svota malih prihrankov (v posojilnicah i. t. d.) znaša letnih 600—800 milijonov. Vse te svote pa ne morejo izdatno zvišati zalog, ki bi jih morali denarni zavodi imeti. Zraven pa potrebuje veleindustrija vedno nove, zelo drage stroje in mora izkoristiti svojo denarno silo do skrajnega. Zato je predpisal načelnik državne banke večje obligatorične zaloge v bankah in omejevanje posojil. Velike banke so odrekle na njegovo iniciativo kredit nesigurnim in slučajnim klientom. Posledica tega so bili veliki industrijalni polomi, predvsem v stavbinski obrti. Stavbinska podjetja so

bila ravno na višku svoje delavnosti in zemljiščna spekulacija je cvetela. Naravno da je morala priti po odpovedi mnogih kreditov velika katastrofa, kajti vse, zemljišča, opekarne, zidarski mojstri, inženirji, delavci, vse je bilo odvisno izključno od kredita in poslopja so bila, še predno so bila pod streho, obložena s hipotekami. To je le šolski slučaj. Kajti tudi marsikaj drugega stoji v deželi Viljema II. na ravno tako malo trdnih nogah. Vsa novejša dejstva so pokazala, da Mihelji ni samo priden, ampak da je tudi velik Prahlhans.

Delniške družbe v Nemčiji.

Kakor poročajo „Die Geschäftsergebnisse der Deutschen Aktiengesellschaften i. J. 1910/11. je bilo v 30./VI. 1911. v Nemčiji 5.302 delavn. delniških družb z nominalnim deln. kapitalom 15.846.680.000 M, 301 deln. družba v likvidaciji s 350.830.000 M in 70 družb v konkurzu s 69.795.000 M. Ako poslednji dve kategoriji odštem, ostane 4.680 delavnih deln. družb. Iz te statistike so izvzete postransko-pridobninske družbe 110 s 61.164.600 M. 259 družb po pravilih ne izplačuje nobene dividende ali pa ne delujejo za gospodarske namene. Število čistih pridobninskih deln. družb je zrastle od 4.578 v l. 1907/8 na 4.579 !. 1908/9 in 4.680 v l. 1910/11. Od 12.317.65 mil. M. tečejo dividende, prave rezerve znašajo 3.254.53 mil. M. = 22,9% vplačanega kap. Ves podjetniški kapital dosega torej svoto 17.255.04 mil. M., hipotečni dolgovi pa 1.317.84 mil. M. Izmed 4.680 deln. družbe jih izkazuje dobiček 3.868, 743 jih zaznamuje izgubo. 69 jih je brez izgube in dobička. Glede rentabilite propevajo najbolj zavarovalne družbe (povpr. 15,84%) kemične industrije (13,94%) konces. obrti 12%, rudokopi 10,39%) i. t. d. Dividendo je razdelilo 3.420 družb t. j. sicer povpr. 73,08% izmed

vseh. Dividendni stavek od 15–20% izkazuje 159 družb, 20 25%, 71 dr., 25–50% 80 dr. in nad 50% 17 družb. Teh par številki govori dosti jasno o velikanskih svotah, s katerimi operira gospodarski napredek v Nemčiji in ki tlačijo razmah naše ekonomske in politične samostalnosti.

Avstrijske finance že davno niso več izključna domena dr. Steinwenderjevega pesimizma. Dr. F. pl. Šuklje v svoji študiji: „Verzehrungssteuer u. Länderrfinanzen“ v Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung 1912. V. zvez. XXI B. tudi ne slika našega finančnega položaja, posebno deželnega, v svetlih barvah. Izvzemši Niž. Avstrijsko in Dalmacijo znašajo proračuni kronovin za l. 1912 84.046.000 K primankljaja. Odplačevanje dolgov samo zahteva 33.940.000 K. (Kranjska 1.2 mil. Štajerska z veliko večjo davčno močjo s 1.5 mil. Sicer se mora za Kranjsko odšteti 472.500 K obresti odčasno naloženih kapitalov, ampak 722.767 K je za ubogo deželo tudi še previsoka svota. Ker se bodo naloženi kapitali pa v kratkem bržčas porabili, velja vseeno prejšnja svota. Dr. Steinwender računa, da se bodo zvišali deželni primanjkljaji v par letih na 120 mil. K. Od države ni pričakovati uspešne podporne akcije. Parlament sploh ne zna gospodariti budgetarično. Zato si morajo pomagati dežele same in dr. pl. Šuklje vidi morebitno rešitev v reformi užitinskega davka.

Vse revnejše kronovine si skušajo pomagati z visokimi deželnimi dokladami. (Koroška 120%, Zg. Avstrijsko 42%, Bukovina 96% i. t. d.) Najvažnejši objekt deželnega obdačenja so vino, mošt in meso. Površen vpogled pa dokazuje, da mora biti v tem sistemu neka velika hiba. Kajti ko ima Tirolska, ki po-

biru 35%, doklade na vino, samo 239.173 K letnega dohodka iz teh davkov, Bukovina z 30% 17.140 K (l. 1910), je dobila revna Kranjska l. 1910 620.384 K. In vendar Kranjska v vinoreji ne prvači. Pl. Šuklje vidi rešitev te zagonetki v tem, da se udeležuje Kranjska deželna od l. 1891 pri ponudbeni razpravi najema užitninskega davka kot soferent in teži za tem da postane cela dežela (ne izvzemši Ljubljano) samo jeden davčni okraj. Od l. 1876 pobira Kranjska 40% dež. doklade na vino in meso. Čisti tozadevni dež. dohodki so se zvišali od teh dob od 243.600 K na 620.304 K, državni pa od 534.000 K na 805.106 K (l. 1910). To kaže, da se dado doseči z racionalnim pobiranjem davka lepi finančni uspehi. Svota 620.304 K je namreč čisti dobiček, po izločitvi vseh režijnih stroškov.

Že l. 1888., ko je vzela dežela na predlog pl. Šukljeta dež. doklado na žganje v najem, je imela 93.780 čistega dobička, l. 1889 pa se je sklenil (z kler. in nemškimi glasovi) najem užitninskega davka. Od 1876—1889 so bili dohodki iz doklad k užitn. davku skoraj konstantni (za 260.000 K). Ko se je pa jela udeleževati dežela pri ponudbi užitn. davčne najemnine, so se zvišali dohodki takoj l. 1900 na 346.569 K in l. 1910 na 620.384 K. Režijni stroški so povzročili deficit le trikrat (t. 1893, 1905 in 1911), ostalih 18 let izkazuje 389.136 K čistega dobička. Kranjska je dokazala, da je z zvišanjem užitninsko-davčnih doklad zvezana tudi rast državnih davkov (za 50%), ne da bi državni organi ganili z mezcem. Kakšne dobičke so delali privatni zakupniki užitn. davka, se vidi iz dejstva, da so nastala na Kranjskem (razven starega plemstva in industr. podjetij) malone vsa večja premoženja iz zakupa užitn. davka.

Ako razdelimo davek na vino in meso (805.000 K) na 485.000 duš

(Ljubljana izvzeta) pride na posameznika 1 K 67 v., medtem ko znaša v bogati Štajerski povprečna svota 1 K 39 v. in Tirolska, vinska dežela par excellence, z glavnim mestom celo le 1 K 11 v., ako se pa oziramo samo na vinski davek, znaša povprečna svota na posameznika na Kranjskem 1 K 40, na Štajerskem 93 v., na Tirolskem 79 v. in v vinorodni Bukovini celo le 49 v.

Kranjski deželni odbor se pogaja pri fin. ministerstvu že davno za zakup užit. davka v celi deželi, kajti ofertne razprave vsako tretje leto in obligatno odprto knjigovodstvo dela akciji velike težkoče. Ko se je pogajal pl. Šuklje l. 1893 s Steinbachom, mu je starokopitarski sek. šef prekrižal račune. Ko je pa podal l. 1908 Korytowskemu natančen referat, je dobila dežela brezkonkurenčni zakup v svojih okrajih za 3 l. z obljubo, da se bodo dali deželi, ako pridobi še ostale davčne okraje, vsi v brezkonkurenčni deželni zakup.

Ne da se torej misliti, da bi mogla dobiti bogata Moravska s 262 mil. prebivalci samo 302.000 K iz dež. doklade na vinski davek, Kranjska pa še enkrat toliko. Hiba mora biti v sistemu. Dr. pl. Šuklje dokazuje, da je interpretacija dvorn. dekreta od 25./V. 1829 in § 17 min. odredbe z 13./VII. 1877, da imajo privatniki in zakupn. družva pri oferti užit. davka prioriteto, napačna in da se znajo odpreti bankerotnim deželnim financam, ako v tem oziru slede Kranjski, izdatni dohodki, ki bi mogli izvršiti sanacijo deželnih blagajn. Priporoča tudi vpeljavo dež. davka na t. zv. „privatno vino“ po Koroškem vzorcu 12 K na hl).

Istotako ne najde avstrijski davčni sistem mnogo hvale v razpravi Dr. W. Löwenfelda (Zur Frage der Reform der direkten Steuern in Österreich, Finanz-Archiv. XXIX.

2. z v. Stuttgart). Naše finančno zlo korenini v hibah in protislovljih naše ustave, v nasprotju centralizma in federalizma, v nejasnem razmerju med državo in kronovinami, v nezadostni odmeri deželnih dolžnosti in v diskrepanci med dohodniškimi razmerami in nalogami, ki jih morajo kronovine rešiti same. On pritrjuje Schmidu (Zeitschr. f. d. ges. Staatswissensch. 1911. 37. Erg. H.), da je pokrajinska avtonomija preširoka in da povzroča u pravni dualizem velike potrate v deželah in občinah. Za sanacijo priporoča opredeljene dotacije, finančno kontrolo in reformo avtonomne uprave. Sicer se obrača njegova kritika bolj proti mešanemu finančnemu sistemu in finančnim reformam Dunajevskega, Steinbacha in Bilinskega. Reforma osebno dohodarinskega davka z l. 1896 koristi samo parlamentarno vplivnim krogom, agrarcem in malemu obrtništvu, medtem ko se je naložilo s tem razpoložljivemu kapitalu in industriji težko breme. Splošni dohodarinski davek je postal šolski vzgled za slabe posledice, ki jih povzroči previsok tarif, ki ni niti enak, se odmeri za različne vrste podjetij različno in zato dostikrat krivično. V Avstriji priljubljena kontingenčna forma povzroča latentno vojno stanje med davčno oblastjo in davkoplachevalci, in vzročna hiba, kontinuiteta s starim sistemom iz l. 1812 vso stvar le še poslabša. Tako ležijo davčni stavki za jedno delavno moč v stekl. rafinarnicah med 0'40 in 14 K, v tkalnicah med 4'40 in 74'40 K za tkalni stroj, v predilnicah med 91 in 360 K.

Pravna obramba je premala, komisije določajo vse po svoje brez ozira na vpoštevanja vredne ozire. Zato je avstrijski industriji otežkočen razvitek, kakor bi ga nudile normalne razmere. Zraventega pa vladajo v specialno dohodarinskem davčnem sistemu še tako visoki

tarifni stavki (10% čistega dobička) in vlada med trgovskim knjigovodstvom in davčnim odmerjalnim sistemom taka razlika, da je natančen vpogled nemogoč. Dr. Karminski je izračunal neposredne davke in avtonomne doklade avstr. akcijskih družb na 28 odst. čistega dobička. Posledica je slab razvitek asociacijskega gibanja in počasna rast kapitala. Zadnja statistika izkazuje samo 388 industrijskih akc. družb s 980 mil. vplačanega kapitala, medtem ko jih šteje Italija v taistem času 593, Belgija 943, Nizozemska 2171. Vseh avstr. akc. družb je štela Avstrija 551, Nemčija pa okoli 5.000, Belgija 1.300, Italija 712, Rusija 1.133, Nizozemska 2.625, Francija 6.322. Po načelu, da spada prioritetni kapital k ustanovnemu kapitalu, izločitev takih pasivnih obresti ni dovoljena in to tlači fundirani kredit industr. podjetij.

Tudi realni davčni sistem je samo v prospeh agrarnega prebivalstva. Dohodki iz zemljišnega davka nazadujejo, medtem ko napreduje zboljšanje ekonomskega stanja. Mnoge postranske deželne produkcije in intenzivna agrikultura so skoraj popolno neobdačena. Radikalna reforma bi bila „impôt unique“, toda ni upanja, da bi se uresničila v doglednem času. Avstrijski davek na nepremičnine sloni po večini še na patentu iz l. 1820 in je davčni stavek (do 26⁷/₁₀ čistega dohodka) jeden glavnih vzrokov naše stanovanjske mizerije. Dvanajstletna neobdačenost novih poslopij ne izkazuje nobene znatne koristi.

To in drugo je gnalo avstr. vlado, da skuša sanirati deželne in državne finance od 1908 sem z novimi davki. Ampak vsi njeni projekti so namerili svoje ostrilo proti industriji in finančnemu kapitalu, tendenca, ki zgublja iz osebnih motivov, socialnih smeri in političnih razmerij gospodarski pomen teh činiteljev za skupnost preveč iz oči.

Bráfovo ministrstvo, o katerem referira v Přehledu 1912. 3. prof. dr. J. Gruber, je bilo v kljub svoji kratkosti velepomembna epizoda v obilnem konzumu avstrijskih ministrstev. Takoj za časa prvega ministrstva l. 1909 je obrnil dr. Bráf vso pozornost komercializaciji in industrijalizaciji zemljedelstva kot pomoči državnih in deželnih podpor z jedne in organizacijske samopóči na drugi strani. To idejo je uveljavljal energično do smrti. Deloval je nato, da se izpopolni poljedelska obrabza s trgovskim poukom na poljedelskih šolah in predložil tozadevne načrte v kompetentnih korporacijah in uradih. Poljedelec bi moral razpolagati s tako kupčijsko spretnostjo, da bi mogel premagovati krize, ohraniti zemljo v svoji posesti in stvoriti na tej zemlji za potomce možnost boljše eksistence. Bráf je skrbel za razširjanje poljedelskega knjigovodstva teoretično, posebno pa praktično v poljedelskih korporacijah. V dobi drugega njegovega ministrstva je bilo posebno konferenci predsednikov glavnih poljedelskih korporacij skupaj s pomočjo poljedelskega ministrstva poverjeno izdelovanje obširnih izpraševalnih formularjev in navodil za poslovanje poljedelskih računskih pisarn in izdelal se je program, po katerem se imajo ti materijali z drugimi statističnimi pripomočki in izjavami večjih poljedelskih korporacij izkoristiti za trgovinsko politične namene. S posebno vnemo se je lotil dr. Bráf problema razdóženja kmečkega posestva. Ko se je ponesrečila rešitev na podlagi načela neodpovedljivih hipotekarnih posojil, ki bi se imela amortizirati v anuitetni obliki, se je oprijel s pomočjo obširnih grafičnih tabel, znazorujočih polje-

delsko zadolževalno gibanje v zadnjih 40 letih po posameznih deželah in različnimi načini zadolževanja, osebnega poljedelskega kredita in začel v ta namen anketo poljedelskih hipotekarnih zavodov in poljedelskih organizacij. Kajti poljedelsko razdóženje je neizvedljivo brez reforme rednega osebnega poljedelskega kredita, ako letá ne izpolni vseh kreditnih nalog, ki bi jih imel neracionalno izpolniti hipotekarni kredit. Stalen komité je prevzel nato podrobno izdelovanje tozadevnih reform.

S taisto energijo je skušal spraviti dr. Bráf poljedelske subvencije v okvir obsežnega akcijskega programa. Izhajajoč iz nazora, da se trosijo take subvencije z ozirom na deželne in državne finance zelo negospodarsko in ne vedno v prospešne namene, je zbral tudi v tem pogledu z anketami obsežne materijali tu- in inozemstva in ustanovil v poljedelskem ministrtvu poseben odbor, ki bo skrbel, da se spravi ta reforma v tir.

Razven trgovinske pogodbe z Bulgarijo je začel dr. Bráf tudi veliko akcijo za izboljšanje živinoreje, razposlal kronovinam obširen program, po katerem se sedaj povsod dela ter ustanovil v pripravnih središčih osrednje zavode za pospeševanje živinske kupčije. Od prosinca 1912 se je postavila tudi statistika tržnih cen poljedelskih pridelkov na čisto novo podlago. V južnoavstrijskih deželah je podpiral dr. Bráf posebno sadjerejo in zeljarstvo. V Zadru se je ustanovilo osrednje skladišče olja, v Čibarču in Dubrovniku so se ustanovile šole za olivorejo i. t. d. Avstrija je izgubila z dr. Bráfom enega najdalekovidnejših ministrov, Jugoslovani pa pospeševalca svojega gospodarskega napredka.

A. O.

V 3. letnik.

Ob vstopu v tretji letnik smemo ponovno ponoviti, kar smo trdili pred letom: „Veda“ je postala činitelj slovenskega kulturnega življenja.

V izvrševanju svoje naloge hočemo v prihodnje še intenzivneje proučevati socialne in kulturne pojave slovenskega življenja, zbirati okrog sebe kulturne delavce in iskati bistvo naše narodne zadače ter potov k njeni rešitvi. Tako ostane pač smer našemu delovanju načrtana: Znanstvena kritika, prirodoslovne vede, politična ekonomija z vsemi svojimi pododdelki, družboslovje in filozofija, slovstvo, literarna kritika in posebno še veliko jugoslovansko vprašanje so predmeti, katerim posvečamo posebno pažnjo. Tu hočemo povsod poglobitve, popolnitve, znanja. In: Razširiti treba Slovencem obzorje. K tej bistveni nalogi slovenskega dela hočemo častno prispevati.

„VEDA“.

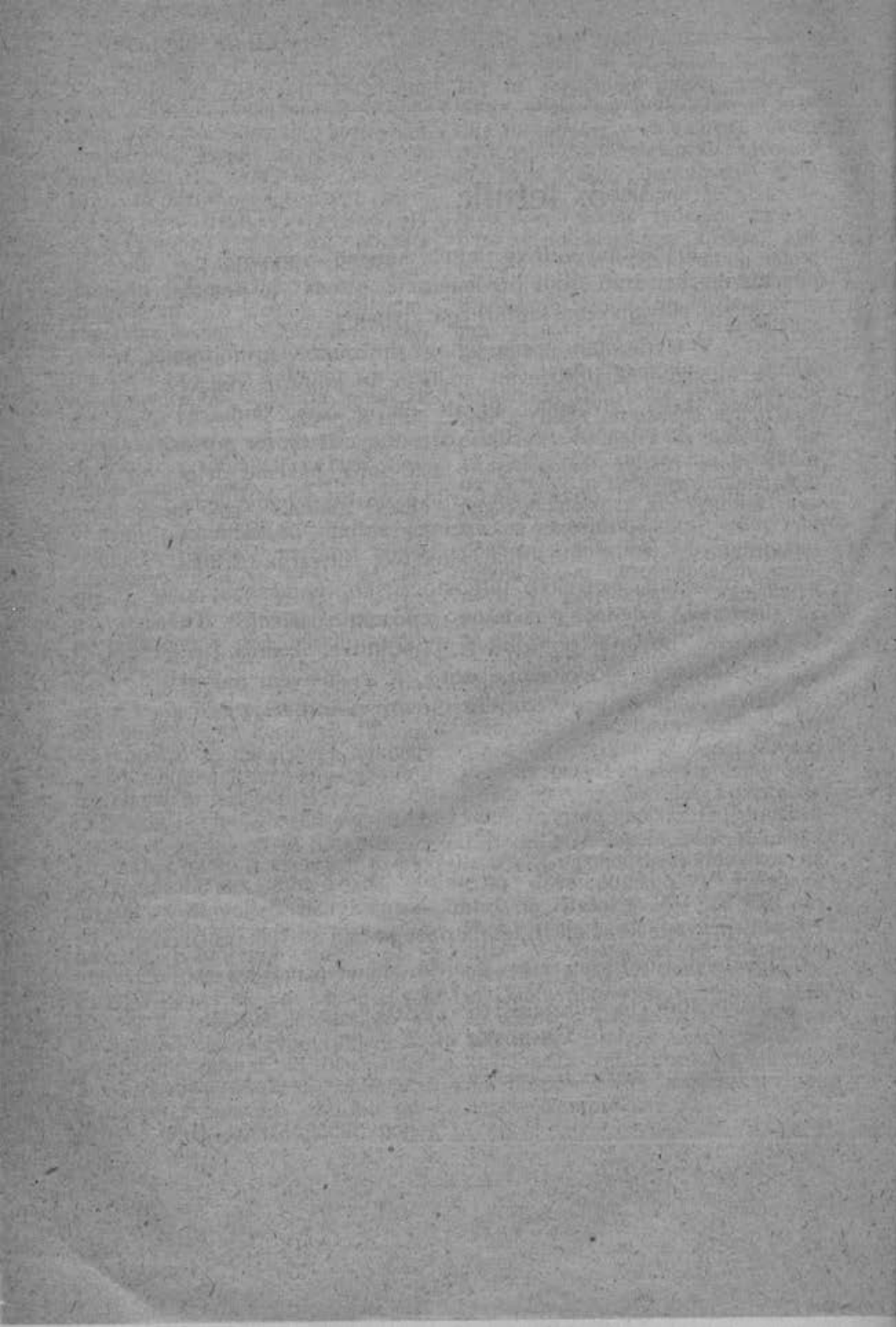
Cena: celoletno 8 K, za dijake 5 K, pos. zvezki 1-70 K. Obseg revije je letno najmanj 36 tiskovnih pol (pravkar končani II. letnik obsega nad 39 tisk. pol).

Opomnimo, da izpremenimo z novim letnikom tudi stavek.

Uredništvo in upravništvo „VEDE“ je v Gorici,
Gosposka ul. 7.

LUBOR NIEDERLE: SLOVANSKI SVET

VAŠE BLAGORODJE!

se ocene velikega dela: „Slovanski Svet“ so edine v tem, da ta knjiga ne sme manjkati pri nobenem slovenskem naobražencu! Kljub temu je slovenska inteligenca do zdaj tak malo segla po znamenitem delu, da smo

prisiljeni tem potom opozoriti jo na to knjigo, ki je bila v vsem kulturnem svetu zelo laskavo sprejeta. Delo je prevedeno na francoski, angleški, ruski, polski jezik. Slovenski prevod, ki ga je oskrbel dr. J. A. Glonar, se je povzpel z dostavki dr. Lončarja in Janka Mačkovška, (dr. Lončar: „**Socialna zgodovina Slovencev**“; Janko Mačkovšek: „**Statistika Slovencev**“), čez prevod do publikacije samosvoje, originalne vrednosti in pomena.

Knjiga obs ga 306 strani, je opremljena z originalnim ovitkom in s pregledno narodopisno karto slovanstva. Štane 4 K 50 vin. in se naroča v „Blasnikovi tiskarni“, Ljubljana, Breg 12 ali po knjigarnah. — Poslužite se priloženih naročilnih kart!

MNENJA IN OCENE 'SLOVANSKEGA SVETA'

... son livre en général si sagace, toujours scrupuleusement honnête et enseigne méticuleusement sur la départition ethnique ....

(MARIUS-ARY LEBLOND, L'OPINION 24. 11. 10.)

... Knjiga podaja mnogo več, kakor obeta njen naslov. Iz knjige spoznamo teritorij, na katerem žive slovanski narodi in se seznamimo z zadnjimi rezultati statistike o posameznih slovanskih narodnostih, spoznamo pa tudi razvoj teh narodov in njih današnje stanje. — Dr. Lončarjev spis: „Socialna zgodovina“ je najobširnejši zgodovinski del, kar jih je v tej knjigi in tudi najtemeljitejši. **Razprava zasluži vso pozornost. Knjigo toplo priporočamo, ker je izbreren pripomoček za spoznavanje slovanskih narodov.**

(SLOV. NAROD, 3. JANUARJA 1912.)

... Knjiga, kakoršne so že dolgo pogrešali vsi slovanski narodi in ki je bila posebno Slovencem tako potrebna, kakor voda potniku v puščavi. Ceno knjige povzdiguje dejstvo, da ni slepo predstavljena, ampak obogatena za nas in za druge. Spis Dr. Lončarja je tako temeljit in resen, kakor so le Lončarjeva dela, poučen za sedanje in bodoče narode. Enako potreben je bil tudi podatek znanega manjšinskega delavca I. Mačkovška: „Statistika Slovencev“. Knjiga, ki je naravnost epohalna, ne sme manjkati pri nobenem izobražencu, v nobeni šoli, posebno pedagogi ljudskih in srednjih šol jo morajo imeti in pridno uporabljati.

(JUTRO, 7. DEC. 1911.)

... Po čemer se ta spis (dr. Lončarjev) še posebej odlikuje, je preglednost gradiva, umljiva, mirno tekoča beseda, priprosto in

premišljeno razlaganje; brez težkega balasta in neprijetnega zaletavanja. Za vsakega po kulturi in izobrazbi stremečega človeka so postali spisi dr. Lončarja neobhodna potreba. **Vsak slovenski izobraženec jih mora poznati, prečitati in preštudirati jih mora, ako hoče poznati naše politično in socialno življenje.**

„Omladina“ nas je zopet iznenadila z lepim delom. Ne da se namreč zanikati, da je nedostajalo v zadnjem desetletju pri nas zanimala in znanja o sosednjem slovanskem svetu. Knjiga „Slovanski Svet“ je to odpravila. Poleg tega je pridejan knjigi še načrt socialne zgodovine Slovencev, takorekoč vademecum slovenske zgodovine, ki pri nas res ni drugega, nego socialna. Knjigo popolnuje statistika Slovencev. — Razprave dr. Niederleja ne moremo omenjati drugače, nego da občudujemo njegovo znanstveno energijo, s katero je rešil nalogo, da poda kratko zgodovinsko, zemljepisno in statistično sliko o vseh Slovanih. „Omladina“ je imela srečno roko, da je izbrala za svojo knjižnico ta spis. Treba je bilo izpolniti nedostatek; kajti neovržno je, da nam manjka slika s Slovani, kar se tiče preteklosti in sedajnosti; zato je slovanska misel pri nas slabotna in v praksi ne vemo, kam meriti korake. V ti smeri bo ta knjiga dobro opravila svojo misijo ... **S to znanstveno publikacijo „Omladine“ smo jako zadovoljni.**

(„**NAŠI ZAPISKI**“, 8—10, VIII, 1911. in 4—5, IX, 1912.)

Dobili smo prevod znamenitega dela, o katerem smo že v Lj. Zvonu pisali. Nova sta dodatka dr. Lončarja in I. Mačkovška. **Tako izpopolnjena knjiga naj ne manjka pri nobenem zavednem slovenskem izobražencu.**

(*LJ. ZVON*, 1 ŠT. XXXII. 1912.)

... Knjiga bi morala biti v rokah slednjega slovenskega inteligenta.

(*VEDA*, 1. ŠT. II. 1912.)

ZNANSTVENA KNJIŽNICA OMLADINE

IZKAZUJE DO SEDAJ SLEDEČA DELA:

- I. knjiga: Prof. Drtina: MISELNI
RAZVOJ EVROPSKEGA
ČLOVEŠTVA . . . . . K 2·50
- II. knjiga: Dr. M. Rostohar: UVOD
V ZNANSTVENO MI-
ŠLJENJE . . . . . K 5·20
- III. knjiga: L. Niederle: SLOVAN-
SKI SVET . . . . . K 4·50**
- Poleg tega: Dr. K. Ozvald: VOLJA IN
DEJANJE . . . . . K —·70

NAROČILA SPREJEMA TISKARNA
BLASNIK, LJUBLJANA, BREG 12., OMLA-
DINA', GLASILO NARODNO-RADIKAL-
NEGA DIJAŠTVA PA IMA UREDNIŠTVO
IN UPRAVO. NA KR. VINOGRADIH 1248.

Vaše blagorodje! Slavno društvo!

»Goriška Tiskarna A. Gabršček« v Gorici namerava izdajati pod uredništvom mlajšega slovenskega publicista 100 zvezkov broječo »Prosvetno knjižnico«, vsebujočo zaklad poljudnoznanstvenih esejev in monografij iz peresa izbranih naših najboljših znanstvenikov in publicistov.

Serije, ki bodo tvorile »Prosvetno knjižnico«, so:

Serija	I. Država	5 zvezkov
„	II. Gospodarstvo	15 „
„	III. Tehnika	10 „
„	IV. Socialne teorije	10 „
„	V. Socialno gibanje	10 „
„	VI. Politika	10 „
„	VII. Filozofija, psihologija, naravoslovje	10 „
„	VIII. Medicina	10 „
„	IX. Pravo in uprava	10 „
„	X. Kultura	10 „

Cena vsakemu posameznemu zvezku je preračunana na **60 v za naročnike**, torej celi zbirki, koje izhajanje je preračunano na 4 leta, na 60 K, tako da je s tem omogočena sukcesivna nabava te knjižnice pač vsakomur.

Nenaročnikom in v knjigotrštvu se cena primerno zviša.

V tem tiči velika vrednost te knjižnice: Za majhen denar si more nabaviti vsakdo moderno knjižnico iz peresa najboljših pisateljev. S tem se priporoča ta moderna poljudnoznanstvena knjižnica vsakemu inteligentu, kakortudi zlasti za javne ljudske in društvene knjižnice, za knjižnice planinskih koč S P. D., za sokolske župne in društvene knjižnice, za knjižnice Zveze Narodnih Društev in Zveze Napredne Mladine itd. itd.

Založništvo podaja s tem tudi snovateljem in oskrbovatelem ljudskih knjižnic priložnost, oskrbeti te knjižnice poleg leposlovnega tudi s poljudno znanstvenim čtivom.*)

Da pa more prevzeti založništvo nase breme zalaganja, honoriranja, tiska, knjigoveznice in razpošiljanja tako ogromne knjižnice, — koje skupna naklada bo znašala **150.000 zvezkov!** — je nujno potrebno, da se mu zagotovi neko minimalno število odjemalcev, in sicer najmanj

štiri sto.

Malo zahtevamo od slovenske inteligence. A še to, — bo li izpolnjeno?**)

Obračamo se med drugimi tudi do Vašega blagorodja s prošnjo, da blagovolite postati naročnik te knjižnice ter tako pomagati zagotoviti to eminentno kulturno podjetje.

V svrhu naročbe se blagovolite poslužiti privitega naročilnega listka.

Izobrazba vsakega dijaka, uradnika, učitelja in sploh inteligenta je razvidna iz kakovosti knjige, katero čita, knjižnice, katero zbira, revije, na katero je naročen.

Gesla »Knjige med narod!« in »S prosveto k svobodi« imajo dandanes globlji pomen, ko kedaj poprej!

*) Izmed spisov, ki so namenjeni za prve zvezke »Prosvetne knjižnice«, omenjamo: »Državno pravo ali narodnostna avtonomija?«, »Država in cerkev«, »Morje in mesto«, »Naš problem srednjega stanu«, »Poljedelstvo in tehnika«, »Metode socialnih znanosti«, »Proletariat«, »Stavka«, »Parlamentarizem«, »Darwin in Haeckel«, »Svetovno naziranje modernega človeka«, »Geološka struktura slov. zemlje«, »Mi mladeniči«, »Me mladenke«, »Avstrijsko koalicijsko pravo«, »Sport«, »Časopis«, »Univerza«, »Kulturne laži« itd.

**) Da je upravičen pesimizem in da ravna založništvo prav, da se obrne do publike s vprašanjem, ali bo podjetje našlo dovolj odjemalcev, predno prevzame nase tak riziko, dokazuje naslednje dejstvo: Isto založništvo se je v letu Tolstojeve smrti obrnilo na slov. izobraženstvo s pozivom na naročbo slovitega Tolstojevega romana »Vojna in mir« ter obljubilo izdajo, če se za to delo oglasi vsaj 500 naročnikov. Oglasilo se jih je pa dosedaj celih — 29 (devetindvajset)!

Založništvo „Goriška Tiskarna A. Gabršček“

je izdalo v maju 1911 prvi zvezek »Politično-sociološke knjižnice«:

VLADIMIR KNAFLIČ

SOCIALIZEM

Oris teorije.

Osmerka, str. XII+372, broš. 4 K, v platno vez. 5'20 K.

O tem delu se je kritika izrekla jako laskavo.

V kratkem se zbirka nadaljuje.

□ ○ □

ANDREJ GABRŠČEK

„Narodne pripovedke v Soških planinah“,

strani 384 male osmerke, broš. cena 3'— K.

□ ○ □

V založbi »Goriške Tiskarne A. Gabršček« izhaja:

VEDA

Revija za znanost in kulturo. — Izdajajo in urejajo Albert Kramer,

Ivan Prijatelj, Bogumil Vošnjak.

Dvomesečnik.

Obseg zvezka 96 strani.

Cena 8 K, dijakom enkratno 5 K.

V založbi »Goriške Tiskarne A. Gabršček« so izšle dosedaj po posebnem katalogu sledeče zbirke:

1. Slovanska knjižnica.
2. Salonska knjižnica.
3. Svetovna knjižnica.
4. Venec slovanskih povesti.
5. Knjižnica za mladino.
6. Talija.
7. Razne knjige.

Vse te zbirke in knjige so zlasti pripravne za javne ljudske kakortudi za zasebne **knjižnice** ter opozarjamo, da dobe akademična društva, gg. učitelji in drugi snovatelji ljudskih knjižnic pri vseh zbirkah poseben primeren **popust**.

— — ZAHTEVAJTE KATALOG. — —

LORD MACAULAY:

„Raje živim v podstrešni sobici ubožen, a s kupom dobrih knjig, kakor da sem bogat, a nepismen kralj!“

P. n.

Če danes s knjižnotehničnega stališča pregledujemo slovstvene tiskovne proizvode, tedaj moramo priznati, da baš nove izdaje knjižnotehnično v mnogem oziru ne zadovoljujejo, da namreč oprema ni taka, da bi cenjenemu čitatelju, ki je zadovoljen z vsebino, tudi mogla zbuditi veselje, ki ga povzroča posest lepe knjige.

Tej potrebi upa ustreči podpisana založna knjigarna s tem, da izdaja v biblioteki pisateljev sedanje dobe izbrano slovstveno tovarino v okusni obliki.

Te biblioteko pisateljev sedanje dobe je že izšel I. zvezek: *Novačan, Naša vas I. del. Okusno v platno vez. s knjižnim ohrasjem K 4.50.*

... V tem prvem delu ciklusa *'Naša vas'* je zbral pisatelj štirinajst motivov iz našega kmetijskega življenja. Idejo knjige pove črtica *'Misel'*. V pretresljivem *'Stefanu'* nahajamo svarilen zgled slabe vzgoje na kmetih. Bolno se nas tudi dojmi *'Čevljarški vajence'*.

Iz črtice, Nazaj je hodila veje pristna
naivnost, z ubogim, Vaškim ateistom pa
imamo resnično sočutje. Humoristični sta
povesti, Ženitev in pa originalni, Žabji
kralj. Druga živalska povest, Pes ugaja
vsled somornega naturalizma. Slobokoresen in
tragičen je, Spokornik Elija, V kleti pa
se potaplja shopuh Mrkonja v lastnem vinu.
. . . Temu prvemu sledita še letos drugi
in tretji del. V drugem srečamo, Vaškega
Cyrana, botra Coljo v, Sv. birni, starega
, Kuka in verskoblazno, Lvice. Med dru-
gimi črticami je še zanimiv, Sejalec, pesem
v prozi, pomnik slavni Groharjevi sliki, ki
mu je knjiga tudi posvečena.

. . . Tretji del pa obsega veliko povest iz vaškega
življenja. Slovensko bratstvo snuje študent
Ivan Banov po naših krajih in odide raz-
očaran vsled neuspehov v tujino. Mlad je še,
morda se vrne . . .

Prosimo, da se izvolite blagohotno podlužiti spod-
njega naročilnega lista.

Z velespoštovanjem

Jg. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg
založna knjigarna.

Podpisani naroča s tem:

1 Biblioteka pisateljev sedanje dobe: Zvezek 1.: Novačan,
Naša vas; vez. K 4.50.

Kraj:

Ime:

Razločna pisava!

3 v

Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg
založna knjigarna

v Ljubljani.

Uredništvu so došle v zameno ali oceno naslednje publikacije:

- Naše doba, št. 12, Praha-Vinohrady 1912.
Pedagogické Rozhledy, št. 1, 2, Praha 1912.
Časopis musea král. českého; sv. třetí, čtvrtý, Praha 1912.
Česka Mýsl, št. 3, Praha, 1912.
Nový člověk, r. 1., čís. 1., Praha 1912.
Správní obzor, št. 8, Praha, 1912.
Slov. Přehled, č. 1, 2, Praha 1912.
Swiat slowiański, št. 95, Kraków, 1912.
Časopis muzealnejslov. spoločnosti, r. XV. č. 3., Turč. sv. Martin, 1912.
Srpski književni glasnik, br. 280, 281, 282, 283, Beograd, 1912.
Letopis Matice Srpske u Novom sadu, 1912.
Pregled, časopis za nauku i socialni život, br. 6, 7, 8, Sarajevo, 1912.
Vienac, Zagreb, 1912.
Savremenik, br. 10, 11, Zagreb, 1912.
Liječnički vijesnik, br. 9, 10, Zagreb, 1912.
Književni prilog kluba hrv. književnika, br. 6., Osijek 1912.
Naši Zapiski, br. 10, 11, Gorica, 1912.
Popotnik, št. 10, 11, Maribor, 1912.
Čas, št. 6, Ljubljana, 1912.
Carniola, (Izvestja Muz. dr. za Kranjsko), zv. 4. Ljubljana, 1912.
Dom in Svet, br. 10, Ljubljana, 1912.
Ljubljanski Zvon, br. 10, 11, Ljubljana, 1912.
Lovec, št. 8, Ljubljana, 1912.
Preporod, pokraj. glasilo jugoslov. napredne mladine, Ljubljana 1912, št. 1.
Oesterreichische Rundschau, okt., nov., Dunaj, 1912.
Langer — P. P.: Načela Karla Havlička-Borovského, Maribor 1912.
Dr. J. Cvijić: Balkanski rat i Srbija, Beograd 1912.
Dr. Branko Drechsler: Dr. Ante Starčević. Književna študija, Zagreb 1912.

**Ponovno smo primorani prositi, naj se blagovolijo vsi dopisi
in prispevki pošiljati izključno le na naslov „Uredništvo „VEDE“,
— — — — Gorica, Gospodska ul. 7.“ — — — —**

Poravnajte zaostalo naročnino!

|| **VEDA** ||

REVIJA ZA ZNANOST IN KULTURO,
stopi s prihodnjo številko v III. letnik.

SOCIALNA MATICA
GORICA.

— — KNJIŽNA ORGANIZACIJA. — —

Dr. KAREL OZVALD:

SREDNJEŠOLSKA VZGOJA.

Str. 120., cena broš. naročnikom 60 v., v knjigotrštvu 1•60 K.

Dr. KAREL SLANC:

**AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI
IN MORJE.**

— — Str. 104., cena 1•— K. — —

VLADIMIR KNAFLIČ:

SOCIALIZEM. Oris teorije.
VSEUČILIŠČE V TRST!